

מפתח הפרקים

18	פרק א' יבאר כל דרכי שבירת המדות הרעות, שהוא שורש כל עבודת השם יתברך
39	פרק ב' יבאר איזה מהמדות הראשיות, שהן: כעס, תאוה וגאווה
53	פרק ג' יבאר ענין בטחון והסתפקות וחמדת הממון ומשא ומתן באמונה.
63	פרק ד' יבאר דרכי העבודה ועניני מלחמת היצר בדרך כלל להמון עם וביחוד ללומדי תורה
76	פרק ה' יבאר ענין יראה ואהבה ושמירת המצות
85	פרק ו' יבאר דרכי חנוך וגידול בנים ודרכי תוכחה
90	פרק ז' יבאר ענין דברים בטלים והפכס, שהוא שקידת התורה, והפרש שבין עסק התורה לשאר מצות
105	פרק ח' יבאר דרכי הלימוד ועניני לשמה ושלא לשמה ופנימיות התורה
122	פרק ט' יבאר עניני תפלה
127	פרק י' יבאר ענין פטירת הנשמה מן הגוף, ושכר ועונש בעולם הזה ובעולם הבא
153	פרק י"א יבאר עניני ערב רב וחבלי משיח ועניני גאלה העתידה במהרה בימינו אמן

הקדמה
המחבר
והסכמות
הקדמת
המו"ל

17

18	פרק א' יבאר כל דרכי שבירת המדות הרעות, שהוא שרש כל עבודת השם יתברך
18	אות א' יבאר דרכי שבירת המדות הרעות, ושהוא שרשעבודת השם יתברך
25	אות ב' עבודת ה' תלויה בתיקון המדות
25	אות ג' עיקר חיות האדם הוא תיקון המדות
27	אות ד' הרוצה לשוב מדרכו הרעה צריך לשקול מדותיו במאזני צדק
27	אות ה' צריך לגדור עצמו מן העבירות לפי טבע מזגו
29	אות ו' המדות הם לפי טבע הגוף והנפש והמעשים הם לפי הרוח
29	אות ז' מצד הגוף והנפש האדם הוא גרוע מכל החי אבל מצד הרוח והנשמה הוא גדל מכולם
30	אות ח' מי שטבעו רע לא ילך נגד הטבע לגמרי כי לא יתקיים בידו רק צריך להתחנך לילך בדרך הישר ע"פ טבעו
33	אות ט' יש מי שנפשו טובה בטבע במדותיה ואע"פ כן הוא רשע, ולהיפך
33	אות י' הטובות והרעות בעולם הזה על פי הרוב לפי המדות
34	אות יא' יש ג' מיני פחיתות באדם, אשר ההצלה מהן הוא א' ע"י עשיית המצות א' ע"י תורה לבד וא' ע"י תיקון המידות
35	אות יב' התורה מועילה לנפש כעין המטר לארץ שמצמיח מה שנזרע בה
38	אות יג' המדות הם לבושי הנפש

39	ראוי לשבח את המפורסם במדות טובות ולא שייך מתוך שבחו בא לידי גנותו	אות יד	
39	בעניין כעס, תאווה וגאווה		פרק ב'
40	כלל המדות הרעות הם כעס תאווה וגאווה	אות א'	
44	בעל גאווה לא ינקה כלל ודנין אותו כמדתו ואין בו לפני משורת הדין	אות ב'	
44	תאווה הוא הטוב שברע וכעס הוא הרע שברע	אות ג'	
48	מי שאין מעצור לתאווה וכעסו טוב לו לשבת בארץ מדבר	אות ד'	
48	לימוד האגדה טוב לכבוש יצר הרע של תאווה ולימוד הלכות טוב לכבוש יצר של כעס	אות ה'	
49	הנמשך אחר התאווה מפסיד אף את מדותיו הטובות המולדות, והנמשך אחר החמדה מאבד את המדות טובות שהרגיל עצמו בהן	אות ו'	
49	לא יאמר האדם אלך מעט אחר התאווה והחמדה ואח"כ אפרוש מהם	אות ז'	
50	לא יאמר האדם שרודף אחר התאווה והחמדה לשם שמים כי פלס ומאזני משפט לה' כמה כוונתו לה' וכמה לשם תאוותו	אות ח'	
50	עבודת ה' לא תיתכן אלא לאחר שהמית התאוות והנאות דעלמא	אות ט'	
50	מה שמשיג בעל התאווה אחר רוב השתדלות משיגים תמימי הדרך בלא עמל	אות י'	
51	דרך היצר הרע להסית ללמוד וגם למלאת תאוותו	אות יא'	
51	ההנאות שאדם נהנה בעולם הזה יתהפכו לו בקבר למרה, צדיק המתכוין בהנאתו רק לשם שמים נחשב לו ההנאה למצוה ואכילתו לקרבן	אות יב'	
53	אין ראוי לילך אחר התאווה אמנם חמדת הפרנסה והממון אינה אסורה לגמרי	אות יג'	
53	בטחון והסתפקות וחמדת הממון ומשא ומתן באמונה		פרק ג'
54	בטחון והסתפקות כוללים את כל המדות טובות	אות א'	
55	כל העבירות והחטאים באים מחמדה והסתפקות הוא יסוד קיום התורה	אות ב'	
56	במצודת החמדה נלכדים לפעמים גם בני תורה	אות ג'	
56	ב' מיני גבורה נמצאים בעובדי ה'	אות ד'	
58	מי שהיה רשע בגלגול ראשון מורידו הקב"ה בחסרון הלבנה ואז הוא בחסרון כל ימיו	אות ה'	
60	ב' מקומות בגיהנם	אות ו'	
61	בעוון משא ומתן שאינו באמונה גונבת קליפת נוגה נפשות ומזונות מן הקדושה	אות ז'	
61	הגוזל ולא החזיר עד סוף ימיו מוכרח לבוא בגלגול	אות ח'	
61	עסק העולם הזה ביראה מועיל לתורה ומצות כזבל לגן	אות ט'	
62	טוב להתחבר עם העניים והמתנהגים בשפלות כי עי"ז יקנה בנפשו מדות ההסתפקות והשמחה בחלקו	אות י'	
62	טוב לקבץ רק מעט ממון ויתן צדקה שאז הוא יוצא ידי חובת צדקה בקל	אות יא'	
62	אע"פ שמדת הפזרנות אינה עצת היצר הטוב אמנם לפעמים תצמח מזה טובה	אות יב'	
63	דרכי העבודה ומלחמת היצר להמון עם בכלל וללומדי תורה בפרט		פרק ד'
64	בזמן שהיצר הרע כפוף ליצר הטוב מועיל לישוב העולם	אות א'	

	אמנם כשאינו כן מקלקל הכל	
64	ב' נקבים בלב, והסכמתם יחד	אות ב'
64	כל עסקי העולם הזה ותאוותיו הוא מן הטחול ורוח הכוסף לעולם הבא הוא מהלב	אות ג'
65	תחילת פיתוי היצר הרע להראות לו אהבה ורק אח"כ מתחיל להפציר לעבירה	אות ד'
65	כל זמן שהאדם עוסק בעבודה היצר הרע רובץ במנוחה, כל מגמתו ללכוד את האדם כשהוא פוסק מהעבודה	אות ה'
65	אין יצר הרע שורה אלא במקום פגום	אות ו'
66	יש עוונות שבאים באונס ושוגג ואעפ"כ נענש עליהם כי עבירה גוררת עבירה	אות ז'
66	ההימנעות מלקיים מצות עשה גורמת לו אח"כ לעבור על ל"ת	אות ח'
66	אם אין האדם משתדל לעלות מעלה מעלה על כרחו ירד מטה מטה	אות ט'
67	כשלונותיו של האדם הינן באשמתו	אות י'
67	הת"ח צריך שמירה יתירה מהיצר הרע מפני שבו מתגרה ביותר	אות י"א
68	צדיק שעושה חטא גדול הוא לפעמים מכיוון שהדבר מושרש בטבעו ממעשה אבותיו או שכשלונו הוא בגלגול הראשון	אות י"ב
69	רוב המינים והחוטאים בין אדם למקום נראים כטובים בטבעם	אות י"ג
69	לפעמים מכניס היצר הרע גיאות בלבו של המתחיל ללמוד שכבר הגיע למעלה עליונה	אות י"ד
70	האדם נכשל בעבירה מפני אחד מב' דברים: א' נדמה לו שהיא מצוה, ב' מחברת פועלי עון	אות ט"ו
71	היצר הרע בא על האדם בב' טענות: א' שעבודת ה' אי אפשר לעמוד בה, ב' מראה לו היתרים	אות ט"ז
71	כל דרכי האדם נמשכים אחר הרצון הראשון	אות י"ז
71	בחולי הגוף נמצאו ג' מיני רפואות: א' מסיר הסיבה ומנקה הפסולת, ב' מוציא הליחה הנראה מבחוץ, ג' מרכז העור והמורסא שנתקשו והטבע דוחה מאליה כל רע, וכן הוא ברפואת הנפש	אות י"ח
72	להכניע היצר הרע החיצוני צריך להתרחק מלהביט בתאוות העולם הזה ולישב בהתבודדות, ואת היצר הרע הפנימי צריך להכניע בזכרון יום המות	אות י"ט
73	לענין תשובה צריך ב' דברים: א' תיקון העבר, ב' קבלה לעתיד	אות כ'
73	הקדושה צריכה יגיעה רבה להשיגה אבל הסט"א הוא להיפך	אות כ"א
75	בדרכי ה' צריך לדרוש אצל החכמים, אבל במלחמת היצר אין די לו בעצה אלא עליו לעשות תחבולות מעצמו	אות כ"ב
76	יראה ואהבה ושמירת המצות	פרק ה'
77	אע"פ שהתורה והמצוות טובים לפני ה'אפילו שלא לשמה מ"מ שלמות העבודה בדרכי ה' הוא ע"י אהבה ויראה	אות א'
77	המרבים לעשות מצות ואינם שתולים על פלגי מי התורה והיראה עליהם נאמר למה לי רוב זבחיכם	אות ב'
77	תורה ומצות יש ביד האדם להשיגן אמנם יראה ואהבה	אות ג'

	פנימית הוא מתת אלהים	
79	כל רצון ואהבה ודביקות מקבל האדם מלמעלה מ"מ ההכנה תלויה באדם	אות ד'
81	יראת העונש מביאה לידי חכמה וחכמה מביאה לידי יראת הרוממות	אות ה'
81	כמו שעיקר האילן הוא הפרי כן לא המדרש עיקר אלא המעשה	אות ו'
81	מי שיש לו מדות טובות ואינו עושה מצוות הוא כנזם זהב באף חזיר	אות ז'
82	בכל מעשה צריך ג' דברים כעין גידולי קרקע: זריעה ותפלה למטר ולנכש העשבים הרעים	אות ח'
82	מניעת קיום מצות עשה מרובה ממה שאדם עובר על מצות לא תעשה	אות ט'
85	דרכי חינוך וגידול בנים ודרכי תוכחה	פרק ו'
86	על האדם להשגיח על בניו שילכו בדרכי ה' שכן בקלקול בנים ח"ו יענשו האב והאם	אות א'
86	המונע מלייסר ולהכות את בנו כשראו לעשות כן ה"ז שונא את בנו	אות ב'
87	גם את הבנות צריך להדריך תמיד שלא יצא מפיהן קללה ושבועות	אות ג'
88	כשמכה את בנו לא יכה אותו מכת אויב דרך כעס על העבר אלא ע"מ להצילו מן העתיד	אות ד'
88	צריך להוכיח את הבנים הרבה בדברים רכים בדברי מוסר המתשבים על הלב	אות ה'
88	מה שהאדם מדקדק בלימודו מועיל לתיקון המדות והמעשים טובים	אות ו'
89	לעולם יוכיח אדם את חבריו, שכן אם ישמע לו הרי שיטול שכר המצות שיעשה בגללו כמו העושה בעצמו ואם לא ישמע לו אז נוטל את הטוב ממנו	אות ז'
90	ב' מיני מוכיחים: א' המוכיח בדברים קשים ומבזה אותם וע"כ אין דבירו מתקבלים ב' הבא בדברים טובים וניחומים ובכך מקרבן לתורה	אות ח'
90	דברים בטלים ושקידת התורה, וההפרש שבין עסק התורה לשאר מצות	פרק ז'
91	ע"י שמירת הפה משתמר הנפש מכל חטא	אות א'
91	כל העולם כולו תלוי בכ' דברים: בעשיה ודיבור	אות ב'
95	מעשה השכינה והנהגת עולם הזה תלויים בהבל פיו של אדם הן לטוב או להיפך	אות ג'
95	שתי מדריגות זו למעלה מזו: הממעט בדברים אפי' הנצרכים לו, ומדרגה מעולה מזו המושל במחשבתו מלחשוב מחשבות בטילות	אות ד'
96	החכם לא ישמיע קולו בשחוק	אות ה'
96	מג' סבות האדם מתבטל מן התורה: א' טרדת התאוות שסובר שזהו עצם הטוב ולעולם יתקיים אצלו, ב' מפני שנמשך אחר דברים בטלים וקשה לו לפרוש, ג' שרוצה להשיג את התורה בלא עמל.	אות ו'
97	האוכל בעת רעבונו מועיל ואם עברה השעה ונכחש כחו אינו מועילו, כן בד"ת לא תאמר כשאפנה אשנה	אות ז'
98	ללמוד בעצמו קודם למעשה המצות אבל ללמד לאחרים	אות ח'

		מעשה קודם	
98	כל תיבה ותיבה שאדם לומד שקולה כנגד כל המצות	אות ט'	
98	שכר התורה עץ חיים ושל מצות ג"ע והפכם הוא חרבו של מלאך המות וגיהנם	אות י'	
99	העוסק בתורה וכן המחזיק תלמיד חכם ניצול מסכין פגום דמלאך המות	אות יא	
101	ששה מדורות בגיהנם וכל א' כלול מי' והששי כלול מכולם ונקרא מות	אות יב	
103	הר סיני וחורב כנגד תורה ועבודה, דיבור ומעשה	אות יג	
104	תורה היא כלחם שהוא עיקר סעד הלב ונצרך תמיד ומצוות המה כמרקחת שכל מצוה אינה נצרכת כי אם בזמנה	אות יד	
105	שכר התורה נמשל לטל שהכל א' ושכר מצות נמשל למטר שכל מצוה היא בפני עצמה כטיפות המטר	אות טו	
105	דרכי הלמוד ועניני לשמה ושלא לשמה ופנימיות התורה	פרק ח'	
106	בתורה יבקש למוד קל שלא יהיה יותר מיכלתו ויקוץ בה ונקי שלא תהיה בו פניה	אות א'	
106	מתחילה צריך למלא כריסו מקרא משנה וגמרא בבלי ירושלמי תוספתא מכילתא ספרא וספרי וכל הברייתות ואח"כ לעסוק בפלפול חברים	אות ב'	
107	הלומד קיצור דינים סוף שישכח הכל	אות ג'	
107	החכם נהנה בעת לימודו במה שמקיים מצות בוראו אף שעדיין לא ידע וחוזר תמיד ומוצא בו טעם, אבל הכסיל אינו נהנה עד שיסיים הספר	אות ד'	
108	האומר פשטים ודרושים מפוארים שאינם לאמיתה של תורה בכדי להתפאר עונשו גדול מאד	אות ה'	
108	דבר שאין העולם לומדים למד אותה שסופה להתבקש ממך	אות ו'	
108	טוב לאדם שילמד מעט ויחזור עליו תמיד וידע כל דבר ממנו על בוריו ממה שילמוד ויקבץ הרבה ואינו יודע הדין על בוריו	אות ז'	
108	מי שיש בו יראת חטא מחפש בלימודו לידע את הדרך ילך בה	אות ח'	
109	כשלומד אצל רב אל יאמר לפניו חדושי תורתו להתפאר לפניו, אך יראה תמיד לקבל ממנו תורה	אות ט'	
109	בלימוד צריך לטחון היטב דקדוקי תורתנו הק' להוציא הדין לאמתו	אות י'	
109	כמו שבלחם הגופני יש תבן ומוץ וסובין ומורסן כו' וצריך לכמה מלאכות עד שיעשה לחם, כן הוא בתורה	אות יא	
110	ביאור מ"ש חז"ל לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמה כו'	אות יב	
111	מה שאדם לומד לשמה אף שהוא מעט, הוא יותר טוב ממה שלומד הרבה והוא מלא מחשבות פסולות	אות יג	
112	ד' דברים יש בענין שלא לשמה	אות יד	
112	בעניין מש"כ חז"ל אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס וכו'	אות טו	
113	ג' עונשים בג"ע מי שלומד שלא לשמה	אות טז	
113	אצל הצדיקים שעושים הכל לשם שמים, גם האכילה ושאר עניני הגוף הוא קודש	אות יז	
114	כשהיצר הרע מסית את האדם ללמוד לשם הנאה או רבנות	אות יח	

	ואינו יכול לעמוד כנגדו טוב ללמוד אז בספרי מוסר	
114	אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש לו חכמה	אות יט
116	עליית נשמה בלילה בשעת השינה	אות כ
117	מה שמחדש ע"פ פשט צריך להיות מכוון על פי הסוד	אות כא
118	תחילה יש ללמוד הלכות ולקיימם ואז ללמוד סוד	אות כב
118	אגדות ומוסר נצרכים לכל	אות כג
119	לכל א' יש יכולת להשיג לפי מה שמלמדין אותו בבטן אמו	אות כד
120	איסור שימושי קבלה מעשית	אות כה
121	דווקא האגדות הנראים ח"ו כדברים בטלים בהם גנוזים כל הסודות	אות כו
121	פנימיות התורה היא חיים לפנימיות הגוף, שהוא הנפש והחיצוניות לחיצוניות הגוף	אות כז
122	עניני תפלה	פרק ט'
123	הדברים שצריך האדם כדי להעלות את התפילה	אות א'
123	מה יעשה ויהיה לבו ונפשו אחר התורה בלבד תמיד בלא מחשבה אחרת, וכן בעת התפילה, ר"ל בלא מחשבה אחרת	אות ב'
123	קודם התפילה צריך לחשוב עליה כדי שתהא שגורה בפיו	אות ג'
124	במצות ותפילות הוא כמו באדם, שכל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו	אות ד'
124	חסידים הראשונים ע"י שהיו מאריכין בתפילה היתה התורה משתמרת ומתברכת בקרבם	אות ה'
124	לא ירבה בתפלה יותר מג' שעות	אות ו'
124	עיקר התפלה הוא לשבור גאותו ולשוב אל ה'	אות ז'
125	עיקר התפילה צריך להיות על כלל ישראל	אות ח'
125	האדם צריך לבקש מהקב"ה ב' דברים: שישמור אותנו בעולם הזה מן החטא, ושיהיה מסייע אותנו לעולם הבא.	אות ט'
125	בכל יום שיש תפילת מוסף יש לאדם נשמה יתירה, והיא תוספת רוח הקודש	אות י'
125	רוב התפילות הם בלשון נסתר מפני שאין לדבר אל המלך בלשון נוכח	אות יא
125	כל אמונתנו היא בשם הוי"ה ברוך הוא, משא"כ העכו"ם אינם משיגים רק בשאר שמות	אות יב
126	על אף שהכהנים מקריבים קרבנות, מ"מ התפילה מוטלת על הכל	אות יג
126	המבקש רחמים על חברו א"צ להזכיר את שמו	אות יד
126	ב' דברים בקרבן: שחיטה והקרבה	אות טו
127	פטירת הנשמה מן הגוף, ושכר וענש בעולם הזה ובעולם הבא	פרק י'
127	כל עושר העולם הזה הוא מטרפי אילני דג"ע, ואין צדיק אוכל פירות בעולם הזה אא"כ יש צדיקים הרבה בדור, ודווקא אם הוא טוב לבריות.	אות א'
128	הפירות של הצדיק נותנין רק לבניו	אות ב'
128	צדקה ומשפט הם דלתות התורה	אות ג'
129	כבוד הוא החלק הגרוע של העולם הזה, והעושר הוא החלק של העוה"ז שהוא יותר טוב אפילו מהעולם הבא, שכן ביכלתו לעשות בעשרו מעשים טובים	אות ד'
129	לצדיקים מצפינים גם שכר הפירות לעולם הבא לטובתם	אות ה'
130	לשכר המצות אין גבול, ולגמול העוונות יש גבול	אות ו'
130	תחילה נרא לו הסט"א כאוהב, והפתי הולך אחריו כל ימיו	אות ז'

132	הרשעים אפילו בשעת מיתתן מקשים ערפם ולוחמים במלאך המות, אמנם הצדיקים פושטין צוארם כיונה, שכן מתכוונים לקיים בזה רצון הבורא ית'	אות ח'
133	כל הימים מדת הדין מקטרגת, ואין שומעין לה עד יום המיתה	אות ט'
133	בעת המיתה אז הוא יום הדין החזק מאד	אות י'
134	ז' דינים עוברים על האדם	אות יא'
135	ג' דינין עוברין על האדם עד שיבא לגן עדן	אות יב'
136	האדם הנוסע ממקום למקום יש בזה ג' מקומות	אות יג'
136	בג' דרכים צריך לילך אחר המיתה	אות יד'
137	י"א מסעות צריך האדם לנסוע עד שיבוא למקום מנוחתו	אות טו'
137	נהר דינור מפסיק בין ארץ ישראל של מעלה לחו"ל	אות טז'
138	סוד ד' מיני הגעלה	אות יז'
139	ע"י הרחיצה בנהר דינור מסירים מעליו הבגדים צואים	אות יח'
139	אע"פ שהקב"ה מעניש, נכנס לפניו משורת הדין	אות יט'
139	הרע לבריות אינו עולה מן הגיהנם עד שיעלהו הצדיק	אות כ'
140	האברים מעידין על האדם	אות כא'
142	בעין רשום כל העולם וכל אשר בו	אות כב'
143	הסט"א תרדוף לשלם לאדם תיכף כרעתו, אמנם הטוב צפון לצדיק עד שנשלם	אות כג'
143	תשובה לאחר גזר דין מועיל רק להעלותו מן הגיהנם	אות כד'
144	מי שמת קודם י"ג שנה הוא על פי משפט ב"ד שלמעלה, ודין מי שמת עד כ' שנה ומכ' שנה ואילך	אות כה'
145	אע"פ שאמרו שאין ב"ד של מעלה מענישין עד כ' שנה, מ"מ אח"כ נענש על הכל	אות כו'
145	ג"ע הוא ברוח דרום מערב של עולם, וגיהנם בצפון	אות כז'
145	הצדיקים מצפים לחכם בעולם הבא כדי שיגיד להם חידושי תורה	אות כח'
146	לעתיד לבוא יטהר הגיהנם מטומאתו ויוכלל בגן עדן, ושניהם יוקבעו בארץ ישראל	אות כט'
146	כמו שלמטה בבית מקדש יש מדרגות מדרגות, כן הוא למעלה	אות ל'
147	הקב"ה ברא את האדם להטיבו באחריתו, ואף אם האדם חטא הקב"ה מחזירו לזה העולם פעמים ושלוש, עד שיתקן מה שעיוות	אות לא'
150	מתחילה מוסרין את הרשע למלאך דומה	אות לב'
153	עיקר ג"ע הוא מים ועיקר גיהנם הוא אש	אות לג'
153	ערב רב, חבלי משיח ועניני הגאולה העתידה	פרק י"א
154	ד' עניני הגאולה יהיו בד' הפרקים שבהם העולם נידון	אות א'
154	תחילה יגאלו י' שבטים, ואח"כ שבט יהודה, ואח"כ יחיו דור המדבר	אות ב'
155	הגאולה הזאת תהיה רק ע"י לימוד התורה, ועיקר הגאולה תליא בלימוד קבלה	אות ג'
155	בזכות שמתרחקים מאותן העוסקים בלימוד פילוסופיא אלהית למודיות וטבעיות, יזכו לעתיד לבא לאור ה'	אות ד'
156	הגאולה מכונה בשם בוקר ובשם לידה	אות ה'
157	ג' מיני פסולת שכתבואה	אות ו'
166	לפי שהדורות מתמעטין והולכים והערב רב מתגברין, הוצרכו חכמי הדורות שבכל דור לגזור גזירות וסייגים	אות ז'

	חדשים	
166	ה' מיני ע"ר יש בישראל	אות ח'
167	בכל דור ודור שולטת מדה אחרת, ומזה משתנים הטבעים	אות ט'
170	כל הענינים שבחודש תשרי המה רמז לעתיד לבא	אות י'
171	סעודת לויתן הוא הדעת שתתרבה בארץ	אות יא

ספר
אבן שלמה
תוספאה

והיא נוסד לפלס דרכי התורה והעבודה במאזני צדק,
ולפנות מהם כל אבני מכשול לבל ישלחו בהם תועי רוח, וגם עוד איזה ענינים
נפלאים. וכל אלה מיוסדים על מקראי קדש ומאמרי חז"ל כפי מה שביארם לאמתה של
תורה הרב הדומה למלאך ה' צבאות, הגאון החסיד האמתי, רבן של כל בני הגולה, איש
אלקים קדוש, המפורסם בכל קצוי ארץ, מוה' אליהו מוילנא זצוק"ל. והוא ליקוט מכל
ביאוריו הקדושים בנגלה ונסתר מאותן שכבר באו בדפוס וגם ממה שנמצא ת"י בכתובים.
ונלזה אליו ביאור על דרך הרמז ומוסר נפלא, וגם איזה הערות מאת הרב הגדול
המפורסם בתו"י כו' מוה' שמואל ב"ר אברהם זלה"ה מאלצאן. ועתה נדפס מחדש
בהוספות רבות אשר הוסיף הרב הנ"ל שנית ידו ללקט הרבה פנינים יקרים מכת"ק של
תלמידי הגר"א זצ"ל בשמו, עם הרבה הערות חדשות טובות ומועילות, וגם נסדר בסדר
נכון ומתוקן בפרקים, כל ענין וענין פרק בפ"ע. ויצא לאור ע"י בנו ותלמידו יצחק מאלצאן
הזכות נמכר לצמצמות לרי"ל מ"ץ.

ווילנא

בהוצאות ובדפוס רי"ל ג"י ב'המחוקק מהו' אליעזר ליפמן מ"ץ ז"ל.
בשנת תר"נ לפ"ק

הסכמות

אלה מכתבי הנאונים אשר נתנו לי תעודתם ע"ד הדפסת כתבי הגר"א ז"ל. ויתר המכתבים הם כתובים על ס' ברוך השחר, אמונה והשגחה, מדרש רות, שהוצאתי לאור בעזרת השי"ת, ושאריתם יבואו אי"ה בחוברות הבאות:

הן איקלע לפה הרב המופלג ושנון י"א מהולל ומפואר מו"ה שמואל אברהם ז"ל מסלוצק וספרו בידו הרבה חידושי תורה הנובע מכבוד רבנו הגאון החסיד רשכבה"ג איש אלהים הגר"א זצוק"ל מווילנא אשר תעודת גדולים כי ממקום קדוש יתהלכו. וגם הרב המחבר הנ"ל ידבר דברים נעימים במוסר השכל ודעת בספר אמונה והשגחה כאשר הזיתי ועיינתי במקצת דבריו המה ערבים לאזן שומעת. ע"כ ידי תיכון עמו לחלות פני המתנדבים בעם להיות בתומכי הרב המחבר הנ"ל לקבל הספרים בנדיבת לב למען יתבדרון בעלמא דברי קדשו מפה מפיק מרגליות רבנו הגאון זצוק"ל וזכות תורתו הק' יגן עלינו להשפיע שפע ברכות בשפעת שלוחה והשקט על כל המתנדבים כנפש המעתיר המדבר לכבוד התורה.

באעה"ח יום ה' כ' אייר תרכ"ה לפ"ק פה ק"ק קארלין
נאום שמואל אביגדור תוספאה האבד"ק הנ"ל

בן אנכי להעיר לב יראי ה' לתמוך ביד האיש הנוכחי הרב המופלג ודרשן מפורסם ירא וחרד לדבר ה' למען כבוד התורה להוציא חדשות בארץ אורות גנוזות המסולאות בפז יקר אמרות טהורות הנובעות ממקורות נאמנים אשר דלה לנו שר התורה גאון הנאונים מרנא ורבנא אליהו זצוקלולה"ה וזכותו יגן על כל המסתעפים להיות לעזר להוציא פעל קדשו לאור עולם לזכות הרבים. כעתירת הכותב למען כבוד התורה ובעליה אשר נתנה לנו מורשה ועיני העדה הם יגלו לנו כל תעלומות צפוניה בעזר העליון המחדש אורו תמיד על יראיו

היום ער"ח סיון שנת יחדש כליל אורו לפ"ק פ"ק פינסק
נאום אלעזר משה הלוי איש הורוויץ הפ"ק הנ"ל

הנה נודע ביהודה ובישראל נאמנה. אם כי זה רבות בשנים אשר הורקנו מכלי אל כלי ושבענו נדודים ונתמעטו לבות חווי החכמה וחשכו הרואות בארובות הלבב. אבל בכל זה אלהינו שבשמים הגדיל עלינו הסדר ובכל דור ודור הקים לנו רועים נאמנים רואים בעין נוגה שמש חכמתם בתוה"ק המה המפיקים חכמה ומפיצים דעת רועים צאן קדשים עדת ישורון ומפיהם אנו חיים חיי הנפש ע"י חיבוריהם הקדושים בכל דור ודור. ואף בדורותינו האחרונים דור שלפנינו ג"כ זכינו לאור המאיר בנר מצוה ותורה אור הוא גאון הנאונים רשכב"ה אחרון באחרונים וראשון בראשונים הוא הגאון החסיד מהו' אליהו זצוק"ל. הוא הארי שבתבורה אריה דבי עילאי. ומי שירחיב בנפשו לבאר גדלו ועצומו בתוה"ק וחסידותו ופרישותו הלא עליו ישחקו אף צעירי הצאן כי מי לא ידע אור נוגה השמש אשרי הדור שזכו להנות מאורו וכו'. והנה מן שמיא קא זכו ליה להרב המופלג בתורה ויראה מהורה נאה דורש וכו' מהור"ר שמואל במהור"ר אברהם ז"ל מק"ק סלוצק, אשר השיג מכתבי הגאון החסיד הנ"ל אשר יש לו להרב הנ"ל עדות נאמנה ויקר סהדותא מגאוני זמנינו אשר הם כתבי קודש של הגאון החסיד הנ"ל וחפצו להביאו לביה"ד בודאי אין לשער מצוה רבה הלזו להיות מעיר לעזור לסעדו ולתמכו שיובא לבית הדפוס אשר ישוטטו רבים בתורתו ויהיו שפתותיו דובבות. וזכות הגאון החסיד זצוק"ל יגן עלינו להאיר עינינו בתוה"ק ועינינו תחזינה ירושלים נוה שאנן כחפץ כלל אחב"י וכחפץ נפש נענה עבד לעבדי ה' הנאמנים.

זלמן זאב בהרב הג' המפורסם מהרי"ף זלה"ה מ"מ דמתא ומ"ץ דווילנא

הראה לי הרב המופלג השנון וי"א מרבים ומאושר במדות תרומיות ספריו שהדפים ספר אמונה והשגחה וספר מדרש רות עם הגהות מהגר"א זלה"ה, והערותיו זעיר שם. גם שמעתיו דורש ברבים ומצאו דבריו חן בעיני והוא שוקד בתורה לשמה ויש לו יד בספרי היראה והחכמה. ולואת כל התומך ידו ומהנהו בקנית ספריו מסייע הוא להגדיל תורה ולהאדירה. ושכרו רבה. והמקרבו והמסייעו יתברך ברוב ברכות בזה ובבא. מאתי הכותב הבא עה"ח יום ה' ב' מרחשוון תרכ"ז לפ"ק פ"ק איישישאק

נאום אברהם שמואל במהו' יהודה זלה"ה מאישישאק
ראה ראיתי כתב שם משמואל. כי שמו יקר הולך וטוב והלא היא כתובה על מכתבי תעודה שיש לו מכמה רבנים גדולים וחכמי זמנינו נ"י. הם יתנו עדיהן כי נאמן שמואל לאלהיו ותוה"ק ושמואל חכם ורבי יתקרי ה"ה הרב המופלג חכם בי"א כש"ת מהו' שמואל מסלוצק נ"י וחכם זה בא גם לכאן וספריה וזייניה עליו הלא זה מה שהוציא לאור עולם הספרים היקרים. מעולפת ספירים. שמחים ומאירים. ממאור הגולה ה"ה רשכבה"ג הגאון החסיד ר"א זצוק"ל ועוד בדעתו לאדפוסו אדרא איזה ענינים שונים היקרים מפנינים מהגה"ה הנ"ל וכאשר מודעת זאת בכל הארץ וביותר בשערים המצויינים כי כל דבריו הקדושים לאמתה של תוה"ק מכוונים.

ויעתר יצחק לנוכח המוכ"ז היקר נ"י להיות בסומכי נפשו היקרה ומי יוכל לספר כמו את יקר תפארת גודל המצוה את המסייעים לדבר מצוה. ובפרט המחזיקים מעץ החיים של תוה"ק ופה קצר המצע מהשתרע אך אעתיק בקיצור את לשון הירושלמי הובא ברמב"ן על התורה פ' תבא ע"פ ארור אשר לא יקים וכו'. אמר ר"י בשם שמואל על הדבר הזה קרע יאשיהו ואמר עלי להקים וכו' ועוד שם למד ולימד ושמר ועשה והיה סיפק בידו להחזיק ולא החזיק ה"ז בכלל ארור וידוע שמכלל לאו אתה שומע הן. ומדה טובה מרובה בטובה כפולה ומכופלת בנחת ושובה וכן יבורך גבר אשר יחזיק דברי שמואל הנ"ל ברוב ברכה וטובה כנפשו היקרה ונפש הדורש טוב לעמו ועדתו. הבעה"ה ח' מנחם אב לסדר ולפ"ק אשר יטב לך ותרבון מאד.

נאום יואל יצחק בלא"א מהו' מרדכי זלה"ה

דק"ק נאווא אלעקסאנדרסקי

הנה כבוד הרב הדרשן המפואר מהו' שמואל נ"י מסלוצק הוציא לאור הדפוס חמדה גנוזה ס' מדרש רות עם נוסחאות והגהות מרבנו מאור הגולה הגר"א זצוק"ל. גם ס' ברק השחר לקוטים מכ"י המיוחסים לרבנו הגר"א נ"ע. וגם בעצמו חיבר ס' האמונה והשגחה ג"כ עפ"י דרכו ללקוט פנינים מביאורי הגר"א זצוק"ל. מצוה רבה לקחת ממנו מחבורים היקרים הנ"ל בחיבה ולקיים נוצר תאנה וכו'. ובפרט כי מתאמץ הוא להוציא עוד שארי דברים יקרים ונחמדים מפז מכ"י של רבנו הגר"א זצוק"ל. ואולי מפרי עמלו בטהרת הקדש בהדפסת החבורים הנ"ל יוכל להביא ברכה אל בתינו ולהדפיס עוד מכ"י של הגר"א זצוק"ל. ע"כ טהורי לב ראוי לתמוך כבוד להיות משען למפעל הקדוש הזה להגדיל תורה ולהאדירה וכל תומכיה יאושרו בכל משלה ידם באושר ועושר ובאורך ימים בימינה וכו'.

כ"ד הבא עה"ח יום א' כ"ח מנ"א תרל"ב לפ"ק פ"ד דענעבורג

נאום שאול זעליג הכהן חופ"ק דענעבורג

שמחתי מאוד לקראת ספרי רבינו גאון עוזנו רשכבה"ג הגר"א זצ"ל אשר העלה והרים לבי"ה הרב המופלג יר"א מהו' שמואל נ"י אשר כל גדולי דורינו בחותמיהן זכו לו לאשר ולקיים כי הן הם דברים היוצאים מקדוש ישראל וכי גם הרב הנוכחי הקרב לגבי דהינא ואידהן גם הוא בדרכי מוסרים נכונים קבלתי בשתי ידיים ספ"ק הנ"ל במחיר. כן

איחל כי שלומי אמוני ישראל יסייעוהו וכחפצו יוכל לגמור גם הדפסת אשר ברוח עמו
מכת"ק הגה"ח מרן רשכבה"ג.

פ"ק ראזינאי נאום מרדכי גימפיל

גם אנכי קבלתי מיד הרב הדרשן מפואר מופלג בתו"ר כ"ש מהו' ר"ש מסלוצק
את ספרו הנעים אשר הדפים בדרשת יסודי האמונה והשגחה אשר הוא מלא מוסר השכל
ודעת ומשולב עם דברי גאון הגאונים קדוש ה' רשכבה"ג מהור"א מוילנא ז"ל. ורבים
השיב מעון באמרי פיו הנעימים וגם זכה להפיץ ע"פ תבל מאור הגנוז מתורת רבינו הנ"ל
על מדרש רות אשר לא זכינו לאורו עד הנה. ומן השמים הניחו לו מקום להרב הנ"ל
להוציאם לאורה לפקוח עינים עורות וגם רצונו עוד להגדיל ולהפיץ תורת רבינו הנ"ל לפני
קהל ישורון להעלות דברים היקרים מפנינים על מכבש הדפוס אשר אין קץ וערך
לרוממות קדושתם. וכאשר ראיתי הרבה מגדולי הדור יצאו בקן קולמסם לעזר הרב הנ"ל
כן גם אנכי באתי להעיר כל אשר נגע יראת ה' בלבו לקבל ספריו ברוח נדיבה וזכותו
הגדול של רבינו הגאון הנ"ל יעמוד לכל המתנדבים בעם להצליחם בגוף ונפש.

כ"ד המעתיר אליהו גאלדבערג הפ"ק באברויסק

הן כבר יצא טבעו של הרב המופלג דרשן מפואר ויר"א מהו' שמואל מסלוצק אשר
הקדיש עתותיו לתורה ולתעודה ולהגות בגנוי כתבי קודש מהגר"א ז"ל והביא לביה"ד
כמה כתבי קדש בהגהותיו וביאוריו. וכאשר נכנס לחנותו של בשם ריחו נודף אשר זכה
להדפיס גם אמרי דעת אשר נבעו עשתונותיו. אחלי מאת בני עמי אשר יצאו לעזרתו
לקבל מאתו את הספרים אשר הדפים לתמוך את ידיו. וכל המהנה להרב הנ"ל יזכה לרב
טוב הצפון אשר עין לא ראתה כי מהראוי לעזרו ולסעדו כל יתרפה ממלאכת שמים.

כ"ד המדבר לכבוד לומדי ושוחרי תושיה פה נאוואהארדאק

נאום ברוך מרדכי ליפשיץ חופ"ק הנ"ל

ואלה דברי גאוני ווילנא יצ"ו

אשר נתנו תעודתם על ס' מאורי אור:

הן כבוד האי גברא יקירא. הרב המופלא ומופלג בתורה וביראת ה' הטהורה. עומה
אורה. נאה דורש וכו' כש"ת מהו' שמואל נ"י מק"ק סלוצק יצ"ו. זה איזה שנים אשר קיבל
עליו לעבוד את עבודת הקודש. להוציא לאורה הרבה כתבי יד קודש הנמצאים ת"י אשר
המה מיוחסות לרבינו הגאון החסיד מאור כל עיני הגולה רבן של ישראל הגר"א זצ"ל.
בנגלה ובנסתר כאשר יש ת"י כמה כ"ק חידושים נפלאים מרבינו הגר"א ז"ל אשר ראינו
ת"י הראויים ליחס אותם לרבינו שבגולה מרן הגר"א ז"ל. וכבר הוציא לאורה כיד ה'
הטובה עלינו את קונטרס הק' ברק השחר ואמונה והשגחה וזוהר חדש על מגילת רות עם
הגהות נפלאות וביאור חדש מהגר"א ז"ל. וראו רבים ויהללוהו כי הדברים מאירים
ושמחים כו' וראויים ליחסם לרבינו הקדוש זצ"ל. ועתה הנה יוסף אומץ להאיר לכל דורשי
התורה והתושיה וללקט אורות יקרות הנוצצות מבין כל ספרי הקודש של רבינו הגר"א ז"ל
אשר כבר יצא לאור ומאשר המה בכתובים עדנה ולעשות ציונים לתורה וקראם בשם
מאורי אור כי יאירו באור הגדול של כל תורת רבינו הקדוש הגר"א ז"ל למצוא בהם כל
דברי חפץ הנחמדים מפנינים במראה המקומות והציונים ההם. וראוי לחזק נא בידי
להוציאם לאור בעזר ה'. הבעה"ח בזה למען כבוד התורה.

יום ה' י"ד סיון לסדר והית לנו עין לפ"ג מק"ק ווילנא

נאום יוסף במהור"ר רפאל זל"ה מפק"ק הנ"ל

ונאום בצלאל בהר"י משה הכהן נ"י מפק"ק הנ"ל

מה טוב ומה נעים מהרוזות מרגליות השוים במראה ובגידול. יגיל וישמח עין הרואה כי תאווה הוא לעינים אף כי בהתאים יחד מאמרים הקדושים של עיר וקדיש משמיא רבינו הגר"א ז"ל אשר לקט הרב המופלג השנון בתו"י הולך תמים יד ושם לו מהו שמואל נ"י מסלוצק מספרי הגר"א ז"ל לאחד אורות יקרות תאמי צביה המפורים אחת הנה ואחת הנה למען יתלכדו יחד. איש באחיהו ידובקו. אמינא לפעלא טבא יישר ויהי אלהים עמדו לבצע את אשר החל ולהוציא כל כתבי יד הקודש של הגר"א ז"ל אשר ת"י. וכל רואיהם יכירום כי המה זרע ברך של הגר"א ז"ל ואשרי לכל מחזיקים אשר יתמכו ידיו לעוזרו ולסעדו איש איש כברכת ה' עמדו וישולם גמולם מבעל הגמול כלבכם ולבב הבע"ח.

ט"ו סיון תרל"ב ווילנא נאום יצחק אליהו לאנדא

חין מליצתי יערב נא על אחב"י גין מעלת כבוד ידיד ה' ואהוב נפשי הרב הדרשן המפורסם מלא חכמה ודעת קדושים כקש"ת מהוה"ר שמואל נ"י בעל המחבר ספר האמונה והשגחה. וכבר הפליגו כל גדולי הדור לספר בשבחא דהאי מרגניתא דלית לה טימא. ע"כ הנני לבקש לתמכו ולסעדו בכל המקום אשר תדרוך כף רגלו ולהשתדל עבורו בכל היכולת ולקנות ספריו היקרים המלאים זיו ומפיקים אור נוגה. פה המדבר לכבוד מעלת המחבר הצדיק המפורסם.

נאום חיים אריה ליב מואלודאק

הקדמה

ישמחו הצדיקים ויעלוזו החסידים בהגלות נגלות בימינו אור בהיר הננו לצדיקים לפקוח עינים עורות להאיר להם הדרך העולה בית אל מאת אור ישראל וקדושו אשר כל הארץ האירה מכבודו בחכמה בחסידות בנגלות ובנסתרות הוא הגאון הנורא מוהר"א ז"ל. ואם כי נמצאים כמה כוכבים גדולים אשר כל אחד משפיע בתוקף אורו באקלים שלו אבל במה אורם נחשב מול אור השמש המאיר בגבורתו עד אפסי תבל (עי' מגילה י"ג א', אב בתורה כו', ועי' בהערה ה' סי' ו' פי"א ד"ה כמו שניצוצי). וכל פניני אמריו אשר עד כה היו ספונים במגילת סתרים ת"י יחידי סגולה וגם הרבה מאותן שכבר באו בדפוס ונעלמו מעין כל בהיותם נפוצים אחת הנה ואחת הנה ומשוקעים בעמקי תהומות מים אדירים היוצאים מבית קדש הקדשים השוטפים על שדמות כל חלקי התורה בנגלות ונסתרות. הנה עתה יפיקו נוגה לעין כל. רבים יסעו וילכו לאורו דרך עץ החיים. כל צרי גלעד ימצא בו מאת אבי הרופאים לחולי נפשות במחיר לא כביר. מפרי מגדיו יאכלו עניים וישבעו ויאירו עיניהם מצוץ דבשו.

והנה אף כי ת"ל לא אלמן ישראל מספרי מוסר שחיברו חכמי הדורות כל אחד לפי מקומו וזמנו ושורש נשמתו (ע"ל בס' זה פי"א ס"ט). אך בעו"ה אנו רואים כי ע"פ רוב כלם מונחים בקרן זווית ודורש אין למו אף מדורשי ה' לבד מעט מזער מיחידי סגולה. וכאשר נחקור על עילת הדבר הזה נמצא לזה כמה סיבות. הא' הוא מ"ש החסיד הלוצאטו בהקדמתו לס' מסילת ישרים, כי אף שענין היראה מוסכם לכל שהוא העיקר הגדול אך מפני שנראה בעיניהם כי הוא דבר פשוט וא"צ לבלות זמן על עיונו וע"כ דרכי החסידות האמתית שממו מבלי באי שעריה בעיון רב הנדרש לזה ותפשו דרכי החסידות התפלים ובכבודם יתימרו. ע"ש לשונו הזהב. וכן נמצאו כמה מלומדי ה' שמשכו ידם לגמרי מלמוד ספרי מוסר ותולים באילן גדול הוא הגר"ח מוואלאזין ז"ל שכ' בספר נפש החיים שער ד' פ"ט למעט בלמוד המוסר וילכו לאחור ולא לפנים כי היו פרועים במדות משחתות להיות לשמצה בפי עוזבי תורה ליתן דופי בהולכי בעקבות רבנו הגדול זצוק"ל ובכל למודי ה'

וע"כ בחרו להם ארחות עקלקלות לחצוב להם בורות נשברים. אבל הם בחשך ילכו כי לא רצו לעמוד על תוכן כונתו של הגר"ח ז"ל (לשום עינם במ"ש שם פ"ד ה' ו' ז' ח'. ועי' בס' זה (פ"א סי' י' י"א). ועי' מ"ש בסוף הערה י"א סי' י"ב פ"ח) כי לא כתב כן רק לפני הקובעים בהגיון התורה תמיד. ואף גם זאת לא כתב למנוע לגמרי רק שלא להרבות בלמוד המוסר יותר מדי. וכן בספר מעשה רב סי' ס' כתב ללמוד ספרי מוסר כמה פעמים בכל יום.

וכן נמצאו כמה ספרי מוסר הנותנים קול רעם בגבורות יראת העונש והם אינם רצויים לשוגים בהבלי הזמן מפני חוסר דעתם כתינוק הממאן לקחת סמי הרפואות המרים אף כי חייו תלויים בהם. וכן נמצא כמה ספרי מוסר מחקרים ומחוכמים המתקבלים על הלב כספר חובת הלבבות אבל גם הם עוזבים כי נדרש ללמודם זמן רב ודעת צלולה מעומק מושגם ואריכת דבריהם. ומהם כמה ספרי מוסר המקצרים ואין בהם די באר כל הענינים הנדרשים לדרכי העבודה השלמה ומלחמת היצר. וכן נמצאו כמה דרכים שונים בספרי מוסר בעניני העבודה לא ראי זה כראי זה. ואף כי אלו ואלו דברי אלהים חיים כי שינוייהם נתלים לפי הענין והמקום והזמן (עי' פרש"י כתובות נו. סד"ה מאי קמ"ל, ובס' זה פ"א סי' ד' ז' ח' ופ"ה סי' א' ופי"א סי' ט') אך מי זה ישים פלס ומאזני משפט ביד כל א' וא' לפלס הדרך הנכונה הנצרך לפי ענינו ובין כך וכך בעו"ה דרכי היראה הולכים הלוך ודלים ויד היצר הולך הלוך וקשה ופרצות הדור רבו כמו רבו ואין גדר גדר ועומד בפרץ. ורבו פריצי עמנו האומרים ערו עד היסוד בה.

והנה אנכי הדל אשר השי"ת גבר חסדו עלי לאין חקר, כי בעו"ה אפפוני חבלי מות פעמים אין מספר וה' ית' שלח לי עזרתו מקדש לחלוץ נפשי מני שחת ובמקהלים אברך ה' ברוך הגומל לחייבים טובות. ועוד הפליא חסדו עמדי והביאני אל גינת ביתן המלך מרן הגר"א ז"ל להשתעשע בין ערוגות מטעיו ולקלוט מעט מריח שמניו לתוך כלי המעטים באיזה ספרים אשר הוצאתי לאור מתורת רבנו ז"ל ויתנו ריח ניחוח לכל הוגי בס כריח שדה אשר ברכו ה'. ואנכי הייתי עומד ומשתאה על המראה ואען ואומר ה' אלהים מי אנכי כי באתי עד הלום ומי יעמוד על חקר פליאותיך כי כן דרכך מעולם לשום שפלים למרום (עי' פירש"י שמות ל"ה ל"ד), ולספח את האזוב אשר בקיר אל הארז אשר בלבנון (ויקרא י"ד במדבר י"ט).

אחרי כן נתתי לבי לפלס נתיב במים אדירים של ביאורי רבנו ז"ל למצוא בס כל דברי חפץ ורשמתי לי בילקוטי כל דבר למשמרת עד שנצרך לחשבון גדול. וב"ה כמעט לא נמצא דבר מה שהובא בדבריו הקדושים (בדרכי התורה ותיקון כמעט המדות וביאור מקראי קדש ומאמרי חז"ל) שלא נרשם בילקוטי בסדר נכון למצוא כל ענין בקל ונקרא בשם "מאורי אור". וגם איזה ענינים שהובאו בהרבה מקומות בביאוריו רשמתי הכל. והמשכיל יבין כי הוא תועלת גדול לירד לסוף דעתו, כי ד"ת עניה במקום זה ועשירה במקום אחר (עי' ביאורו ישעיה ז כב¹).

והנה אנכי בשורי דלות מצבי כעת לעת זקנותי כי כשל בעוני כחי ורפיון מזוגי הולך ורב, ואומר אוי כי פנה יום כי ינטו צללי ערב ואנכי נעור וריק כי קטונתי מכל החסדים שנעשו עמי (כתרגומו זעירין זכויותי, וכמ"ש כל שעושיין לו נס מנכין לו מזכויותיו) ובמה אקדם ה' עד שלא תחשך השמש להשיב לשולחי דבר ביום שידובר בי (עי' בס' זה פ"י ס"י) והנה זכרתי ואתנחם כי אין לך דבר שבו יזכה גבר את ארחו כמו בזכות הרבים

- מאיר האבן -

¹ ז"ל: והיה מרוב עשות חלב. כענין שאמרו חז"ל (עי' תנחומא ויקרא ג) כל הבורח מן הכבוד הכבוד רודף אחריו, כן הוא בכל התאוות. כי חמאה ודבש וגו'. הענין, אגדות נמשלו לדבש והלכות נמשלו לחמאה שהוא שמן הרבה ואינו מוצאן אלא בטורח רב שמקשה ומפרק עד שמוציא הדין לאמיתו, וכמו שאמרו חז"ל (תענית ז ע"ב) אם ראית תלמיד חכם שתלמודו קשה עליו כברזל מפני שאין משנתו סדורה עליו, פירוש שלא למד עדיין הרבה, אבל הלומד הרבה תורה עניה במקום אחד ועשירה במקום אחר (ירושלמי ר"ה פ"ג מ"ה). וזה שאמר "והיה מרוב עשות חלב" וכו' כשילמוד הרבה יוכל להוציא הדין לאמיתו.

בדבר השוה לכל נפש (עי' פרש"י סוטה מט. ד"ה אקדושא דסידרא. וכמ"ש בהקדמה לס' נפש החיים על הגר"ח ז"ל שהיה חביב בעיניו אמירת פרשה חומש בכל יום בפני ההמון עד שהיה מניח בשבילה כל דבריו בקדש) ות"ל אשר מסר בידי מאורי אור לחפש כל גנוזי נסתרות בהיכלי מרן הגר"א ז"ל. ואומר לנפשי מה לך נדרם קום כי עליך המלאכה לחפש כל דברי מוסר ותיקון המדות הנמצאים בדברי רבנו ז"ל ולסדרם בסדר נכון ובלשון נקיה וקצרה שיהיה שוה לכל נפש. והי' יהיה בכסלך לבצע כל אשר ברוחך. חזק ואמץ אל תירא מדלות הונך ומיעוט כחך ואל תחת מפגעי בעלי חצים אשר יחפשו עולות לירות במסתרים תם. מהר החליץ חושים ולא תחכה כי לא תדע מה יולד יום. ואחגור שארית כחי לקרבה אל המלאכה הזאת ועיני ראו ולא זר כי יד ה' היתה אתי להצליח מעשי ידי (אשר אין להעלות על הכתב) וזכות מרן הגר"א ז"ל עמדה לי כי במשך איזה שבועות יצא הספר הזה כליל בהדרו. ובוה נתקיימה מחשבתו של רבנו ביותר במה שרצה שביאורו לספרי משלי יודפס בראשונה כי כלו מלא יראה (כמ"ש בהקדמה לס' משלי). ואף כי הספר הזה אשר נקלט בו סולת נקיה מדברי מוסר שנמצאים גם בשאר ביאוריו.

ועתה לכו נא הגברים ועבדו ה' בספר הזה אשר אנכי מגיש לפניכם היום. ישישו וישמחו בו כל מבקשי ה' כי אף אם קטון הוא בכמותו אבל מה מאד גדלה ערכו כי הוא יכיל בתוכו כמעט וכל עיקרי המוסר ותיקון המדות. מגן וצנה וכל כלי נשק הנצרך למלחמת היצר. חצים ואבני קלע לגיו הנחש הקדמוני. והיה כל הנשוק וראה אותו וחי. וכל דבריו מיוסדים על יסודות נאמנים המתקבלים על לב הישר הולך הנובעים ממקור נאמן אשר עיני כל ישראל עליו להוציא לאור כל תעלומה וכל רז לא אנים ליה.

וראיתי לחלק הספר הזה למאמרים קצרים וכל מאמר יכלול כלל גדול מעניני המוסר והמדות. ואקוה לה' כי הספר הזה יהיה מחמד עין וימשוך לבות הרבה בני אדם אליו. כאשר ראינו בלמוד ההלכות אשר מאז יצא לאור ספר חי אדם רבו ההוגים בו מפני קוצר לשונו וצחותו. ואף כי בלמוד הלכות נמצאו הרבה שאין דעתם נוחה בדרך הזה (ע"ל בס' זה פ"ח סי' ג'). אבל בלמוד המוסרי אדרבה דוקא הדרך הזה הוא הנכון (וכמ"ש בס' נפש החיים שער ד' פ"ט). כי ברגע קטן שיעביר המעיין עינו עליו תיכף ימצא כמה עיקרים גדולים ועצות נכונות בעניני העבודה, ולא תכבד העבודה על הקוראים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר. גם הצמאים לידע דעת רבנו ז"ל באיזה ענין ולא ידעו מקומו או יהיה להם הספר הזה כלוח המפתחות למצא כל דברי חפץ. גם החפץ למלא את ידו לבאר מקראי קדש ודברי חז"ל ע"פ הקדמות הנמצאים בדברי רבינו ז"ל בלי ספק בהעבירו עין על סימני ספר הזה ימצא בו חיש קל איזה הקדמה יקרה הנצרך לו לפי ענינו. כי ימצאו בו כמה ענינים נפלאים ושיטות חדשות בעניני העבודה אשר לא שערום עד כה כדרכו בקדש בשאר חלקי התורה.

וזאת למודעי כי בהרבה מקומות לא כתבתי את לשון קדשו של רבנו ממש. כי הוא ז"ל כתב דבריו בדרך ביאור לפי ענין נושא המאמר שנתבאר בדבריו. וכן בהרבה מקומות דבריו בלולים יעלו בכל חלקי התורה. וגם בהרבה מקומות קיצר מאוד בלשונו וקשה לירד לסוף דעתו. וכן כמה פעמים נמצאו כמה ענפים מענין אחד בכמה מקומות בחיבוריו ואנכי ברצותי לחברם לענין א' שלם הייתי מוכרח לשנות הלשון. וע"כ אחלה פני הקורא שאם חלילה ימצא בו איזה ענין שאינו נכון יתלה בי וידינני לכף זכות כי שגיאות מי יבין. וכל הישר הולך יבין גודל עמלי ללקט ולסדר הספר הזה ולבחור לשון ערומים שיהיה מוכן לכל.

וראיתי להביא בו כמה דברים בעניני שכר ועונש ועניני גאולה אשר לא שערום עד כה, אשר יתפלא בהם לב המעיין ויחודש לו דברים נשגבים. וגם ביאור הפלא ופלא על

מגילת אסתר ע"ד הרמז ומוסר נפלא מכ"י המיוחס למרן הגר"א ז"ל. וראיתי להעתיק גם מאמרי הגמרא המתבארים שם לבל יצטרך המעיין לחפש אנה ואנה. וקראתי שם ספר הזה אבן שלמה על שם ענינו, כי הוא אבן שלמה וצדק לפלס בו דרכי העבודה. וגם ע"ש מרן הגר"א ז"ל אשר ממעינות חכמתו שאבתי בששון את הדברים הקדושים האלה וכמ"ש בהקדמה לספר "פאת השלחן" בשם מרן הגר"א ז"ל כי שמו מרומז בתורה בפרשת כי תצא בתיבות "אבן שלמה" שהוא ר"ת אליהו בן שלמה. וכמו שהאל"ף הוא פלא ונעלם כך תורתו נעלמת ולכן שמו בהעלם בר"ת. ועיין בזה דבר נפלא בספר אמונה והשגחה בלקוטים. וה' יגמור בעדי להוציא לאור כל הנמצא ת"י מתורת רבינו ז"ל. וזכות תורתו יעמוד לנו ולכל התומכים בימיני להשפיע עלינו אור חדש ולהעביר את חשכת הסכלות מן הארץ. ועינינו תחזינה ירושלים נוה שאנן וארמון על משפטו ישב ב"ב אמן.

הקדמת בן הרב המאסף והמחבר ז"ל

ברוך ה' אשר לא עזב חסדו עמדי והביאני עד הלום להיות נמפל למצוה הזאת להוציא את הספר היקר הזה לאור עולם, אשר ראוהו שרים ויאשרוהו ובני מדע ויהללוהו ורבים יחפשוהו כמטמונים ואין. ולא אחת שחרו את פני לחדש כנשר נעוריו להביאהו לבית הדפוס אך שכל זמן ועת לכל הפיץ כפי אשר גזרה חכמה העליונה כי חזיתי לדעתי דמר אבא ז"ל שהי' רצונו שיהי' הספר הזה מסודר מחדש ונחלק לפרקים כל דבר מענין בפרק בפני עצמו למען יהיה הספר הזה כשולחן ערוך. וכה היתה עלי פקודת איזה אנשים מיראי ה' שיודפס הספר הזה דוקא באופן זה וכה החל לסדר את הספר בענין זה אך שנטרפת עליו השעה בעו"ה ולא סידר את ההערות כ"ד על מקומן וגם את ההשמטות וההוספות אשר הניח אחריו ברכה היו בלתי מסודרים ועד כה לא עלתה בידי לקרבה אל המלאכה הזאת מסיבות שונות ולא רציתי להוציא מתח"י דבר שאין מתוקן. עד עתה אשר תלי"ת הצליח בידי לסדר את הכל בטוב.

והנה נכלל בספר הזה כל מה שבא בס' אבן שלמה הנדפס מכבר עם הוספות רבות בפנים הספר מלוקט מדברי רבינו ז"ל ופרק ו' מספר הזה מדבר מענין תוכחה וגיודול בנים ופרק ט' בענין תפלה רובם ככולם נוספו וגם בשאר הפרקים יש כמה הוספות ובביאור הספר המה הערות שלמעלה שם נרשם המראה מקומות שממש נלקחו הדברים ועתה נוספו שם ג"כ הרבה דברים מועתקים מדברי רבינו ז"ל כלשונם וכמה דברים מכתבי תלמידיו ז"ל. ועוד העתקנו שם הרבה פנינים יקרים מדברי קדמונינו ז"ל ככתבם וכלשונם שחייב אדם לומר בלשון רבו. וגם כי דבריהם היקרים כאשר יהיו נקראים בלשונם הזהב ממש יפעלו הרבה על לב קוראיהם כי דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב. ולזאת במקומות מעטים אשר הוספתי בפנים מדברי רבינו הגר"א ז"ל נמשכתי מה דאפשר אחר הלשון שממנו העתקו. ובהערות השניות שבשולי הדף באו כל ההערות אשר הניח אאמ"ו הרב ז"ל אחריו ברכה בכתובים לברר וללבן דברי רבינו ז"ל לעמוד על תוכן כוונתו ולתריץ את המקומות הנראים כסותרים לכאורה. אם מה שהוסיף באיזה מקומות והעיר ע"ד המוסר. ובחלק הזה הצגתי ג"כ אותן ההערות אשר באו בספר אבן שלמה הנדפס כבר בלולים בתוך דברי רבינו ז"ל בביאור הספר ועתה הצגתיים לבדנה בההערות שבשולי הדף להבדיל בין הקודש ובין קה"ק וכן אמרו רבים וכן שלמים. וזכות תורתו וצדקתו של רבינו הגאון ז"ל יעמוד לנו ולכל ישראל ויקיים בנו הבטחתו ית"ש גם כי יתנו בגוים עתה אקבצם ב"ב אמן.

הקדמת המו"ל

אשרינו מה טוב חלקנו ומה נעים גורלינו ומה יפה ירושתינו שזכינו לאורם של דברי אדונינו הגר"א. הוא האדם הדומה למלאך ה' צבאו"ת יבקשו תורה מפיהו אשר אין דבר גדול או דבר קטן אשר הניח מבלי להאיר עליו את אורו הבהיר, בהראותו מתוך דברי התורה עצמם מניה וביה את שרשם של כל דבר ודבר בתורה שבכתב ושבעל פה, ומשם באור חוזר מגלה לנו ברזי רזין חידושים וביאורים נוראים.

אמנם דא עקא, כמו שאמר המחבר בהקדמתו, דבריו על דרך כלל אינם מסודרים על דרך החיבורים, כי אם מפוזרים ובנויים על פסוקים ומאמרי חז"ל, ואין גבול למנות כל דבריו, ואפריון נמטיה לרבינו הגאון המחבר ב"אבן שלמה" רבי יצחק מלצאן זצ"ל שערך ליקוט לדבריו בעניני יראה ועבודה והשקפה, כדי להועיל לצמאי הדעת. וזכות קדימה זו לדברי יראה היתה דעת רבינו הגדול זי"ע, שכן ע"י הקדמת הגרמ"מ משקלאו לביאור הגר"א על משלי (המודפס בשנת תשנ"ד), ז"ל, והנה זה הפרוש על ספר משלי בהיים היותו אמר לי פעם אחת שידפס ראשונה כי כולו מלא יראה וראשית חכמה וכו', ע"כ.

אמנם ב"אבן שלמה" הביא רק את תמצית דברי הגר"א ואח"כ הביא מראה מקומות להשלים את דבריו להורות מקורו הנאמן. אך ידוע הדבר לכל הבא בשערי דברי תורתו של אדונינו הגר"א, בלי דבריו בלשונו המדוייקת, העיקר חסר מן הספר. שכן כל מילה בדבריו שקולה ומדודה כאחד הראשונים, ואין להקל ראש כנגד תיבותיו. אשר על כן נערתי חצני ושינסתי מתני למצוא את הדברים בלשונם ובמקומם היכן שהיה בכוחי למצואם, והבאתים מוגשים כמנחה לפני לומדי בית המדרש, בבחינת מלמד להועיל.

ואני תפילה שיהיו הדברים חיזוק גדול בלימוד דברי יראה ובייחוד של אדונינו הגר"א שכל דבריו אמת, ויהא רעוא קדם מרא שמיא דיתקדש על ידי שמא עילאה.

הערות לגבי עצם החיבור: כאשר נזכר החיבור "עלים לתרופה" הכוונה היא לאגרת הגר"א. והחיבור "ברק השחר" הינו ספר של הגאון המחבר הרי הוא הרב יצחק מאלצאן עצמו. שמקום שהגהמ"ח ציטט את הגר"א כלשונו ממש לא הבאנו את דבריו בהערה אלא רק ציינו את מראה המקום המדוייק בדברי הגר"א.

פרק א'

יבאר כל דרכי שבירות המדות הרעות בדרך כלל שהוא שורש כל עבודת ה' ית'.

[א] - כל עבודת ה' תלוי בתיקון המדות שהם כמו לבוש להמצות וכללי התורה {א} וכל החטאים מושרשים במדות והמדות מושרשים בד' יסודות {ב}.

{א} משלי יד ב², שם כב ה³, אסתר י ג⁴, שיה"ש א ה⁵, ישעיה יא ח⁶ (וי"ש ט"ס). ועי' משלי יא כב⁷, שהכל תלוי במעשה המצות ועל ידם מהפך גם המדות והתורה לטוב וכן

- מאיר האבן -

² הוֹלֵךְ בְּיָשָׁרוֹ יֵרָא ה' וְנִלְוֹז דְרָרְקִיּוֹ בּוֹזְהוֹ. בהגר"א - כל אדם צריך לילך בדרכו הצריך לו, כי אין מידת בני אדם שוים זה לזה, ומחמת זה הוא רגיל בעבירה הבא באותו מידה, וצריך לגדור עצמו מאוד בזה, מה שאין חבירו צריך לזו השמירה, וחבירו צריך לדבר אחר. ולכן "הולך בישרו", בדרך היושר שלו, אע"פ שבעיני הבריות הוא רע, כי אינן יודעין מה שהוא צריך. ואעפ"כ הוא הולך בישרו, הוא "ירא ה'", כי מתיירא הוא שלא יבא לידי עבירה מחמת טבעו הרגיל בו.

³ כל אלו [ד'] היסודות שבאדם וכו' כל א' מוליד פחיתות באדם, ומחמתם קרוב לבא לידי חטא, ולכן נתן לנו ה' נגדם אלו ג': תורה ומצות ומדות, והם שומרים ומגינים על האדם כאשר ידבק אדם בהם. והגנתם בדרך זה, כי המצות הן מן הארץ, כמו לולב סוכה ושאר דברים, וכו' והם מגינים על פחיתות הבא מחלקי הדומם והצומח. והתורה שהיא מן השמים מגין על פחיתות הבא מאש ואויר. והמדות הם מורים להאדם אם הדרך אשר ילך בה וכו'.

⁴ כִּי מְרַדְּכִי הִיְהוּדִי מִשְׁנֵה לַמֶּלֶךְ אֲחֻשְׁרוּשׁ וְגָדוֹל לַיהוּדִים וְרָצִי לְרֹב אֶחָיו דָּרֵשׁ טוֹב לַעֲמוֹ וְדָבָר שְׁלוֹם לְכָל זָרְעוֹ, בהגר"א - דורש טוב - הוא מעשים טובים ומדות טובות, והמדות טובות הן יותר מכולן, כמ"ש* שלא נכתבו המדות טובות בתורה, כי הם כוללין כל התורה, כמ"ש (זהר ח"א כז ע"ב) כל הכועס כאלו עובד ע"ז, וכל המספר לה"ר ככופר בעיקר (ערכין טו ע"ב) וכן כולם וכו', והמדות הם כלל של המצות.

*עי' ספר שערי קדושה (ח"א ש"ב): ובזה תבין ענין מה שאמרו רבותינו ז"ל (שבת דף ק"ה ע"ב), כל הכועס כאלו עובד עבודה זרה ממש שהיא היותר שקולה ככל תרי"ג המצות, וכן אמרו (סוטה דף ע"א) מי שיש בו גסות הרוח הוא ככופר בעיקר וראוי לגדעו כאשירה ואין עפרו ננער וכו' וכאלה רבות. והבן זה מאד, כי להיותם עקרים ויסודות לא נמנו בכלל תרי"ג המצות התלויות בנפש השכלית, ונמצא כי יותר צריך ליזהר ממדות הרעות יותר מן קיום המצות עשה ולא תעשה כי בהיותו בעל מדות טובות בנקל יקיים כל המצות.

⁵ הנהגת האדם וההכרחי לו הם ב' דברים, שהם מדות שבין אדם למקום ומדות שבין אדם לחבירו. ומה שבין אדם למקום הוא מבפנים, ובין אדם לחבירו הוא בחוץ. וז"ש בגמ' (שבת קיד ע"א) איזהו תלמיד חכם היודע להפוך חלוקו כדרכו [הנוסח בדפוסים שלנו: אמר רבי יוחנן איזהו תלמיד חכם שמחזירין לו אבידה בטביעות העין זה המקפיד על חלוקו להופכו]. והענין כי המדות הם מבחוץ, והם כמו לבוש להמצות, והם עיקר התורה, כמ"ש כל הכעוס כאילו עובד ע"ז, וכל המתגאה וכו' (ב"ב צח ע"א) [ז"ל: א"ר יהודה אמר רב כל המתגאה בטלית של ת"ח ואינו ת"ח אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה], והם אינם כתובים בתורה מפני שהם כללי התורה [*עי' לעיל הערה הקודמת בשם שעה"ק], וכמו שכתבתי במגילת אסתר ע"ש. והרוצה לכבוש פחותה, ההכרחי להטות עצמו אל קצה ההפכי, כמו מכעס מצעדך אל החמלה, ומגאווה אל הענוה, ואח"כ יבא אל הדרך הממוצע. וז"ש איזהו ת"ח היודע להפוך חלוקו, שהן מדותיו, כמ"ש (ויקרא ו ג) ולבש מדו בד, ואמרו (פסחים סה ע"ב) מדו כמדתו, ויעמיד אותו כדרכו כמו שצריך להיות, והיינו בדרך הממוצע.

⁶ נראה שכוונתו לישעיה ג ו: מדות הוא בגדיו של אדם, כמו שנאמר (שיה"ש ה ג) פשטתי את כותנתי כו', והוא חלוקא דרבנן כמו שאמרו חז"ל (שבת קיד ע"א) איזהו תלמיד חכם היודע להפוך חלוקו כדרכו, היינו שמקפיד במדותיו להעמידן בדרך הישר.

⁷ נִזְם זָהָב בְּאֶף חֲזִיר אִשָּׁה יָפָה וְסִרְתָּ טַעַם. בהגר"א - נזם זהב באף חזיר, כי החזיר היא מפרסת פרסה ואינה מעלת גרה, והיא טומנת את אפה ופיה באשפה ומגלה טלפיה, להראות שהיא כשרה, וכאשר הנזם זהב על אפה, היא מלכלכת ומטנפת גם את הנזם זהב. כן ה"אשה יפה וסרת טעם", שכבר כתבתי שהמדות הן בנפש הדבקה אל הגוף, וכאשר יש לה גם נפש השכלית שהוא מן התורה, אז היא אשה יפה, כי המראה של אדם הוא תלוי בלב, כמ"ש (נחמיה ב ב) מדוע פניך רעים, אין זה כי אם רע לב, לכן מי שיש לו מדות טובות הוא נקרא יפה מראה, כמו שאמרתי בשה"ש ובישעיה ובמגילת אסתר ובכמה מקומות, אך העיקר הוא המעשה וכו', והכל תלוי במעשה, שאם

להיפך (וכמ"ש לקמן סי' ה' ופרק ה' סימן ז'). וע"ש לא יא⁸, שהתורה היא כלל הכל כי במדות מי שהוא מוחזק במדה טובה אחת אינו בטוח באחרות, אבל בתורה הוא בטוח

עושה מע"ט שהן מצות, אז הוא אשה יפה, ומטה את הטע"ם הכל לטוב, אבל כאשר מעשיו רעים, אז הוא מהפך גם המדות והתורה להרע, וזהו אשה יפה וסרת טע"ם, שמהפך הטע"ם להרע, ואומרים לטוב רע גו'.

⁸ בַּטּוֹחַ בְּהַ לֵב בְּעֵלְהָ וְשָׁלַל לֹא יִחְסֹר, בהגר"א - איזה ת"ח המקפיד על חלוקו כו', היינו שמידותיו של אדם הן חלוקו, ולכן נקרא מדו כמ"ש ולקח הכהן מדו בד, ואמרו ז"ל מדו כמדתו. והיינו במדה שהוא מודד וכו' (ברכות נד ע"א) [הנוסח בדפוסים שלנו: בכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו.], והנה אין צדיק בארץ גו' (קהלת ז כ), אבל הת"ח אם רואה שנכשל באיזה דבר מגונה, מיד הוא רואה להפכה, כי התורה כרכא דכלא בה (חולין נו ע"ב), לכן מסיים בן בג בג סוף אבות, שהן תקוני המידות (פ"ה מכ"ב) הפוך בה והפוך בה דכלא בה ומינה לא תזוע, והיינו שרפואת הנפש היא דוגמת רפואת הגוף, שצריך לרפאותה בהפכה כמ"ש למעלה, כן המדות צריך להפכן לטובה. והנה ראש כל מדות הרעות הוא מדות התאוה, שהיא מביאתו לכל מדות הרעים שבעולם, ובזה יובן מה שארז"ל (ב"ב נח ע"ב) בראש כל מרעין אנא דם, כי הדם הוא הנפש המתאוה, כי תאוה נפשך כו' (דברים יב כ), ובריש כל אסוון אנא חמר, יינא דאוריתא, כמ"ש (משלי ג ח) רפאות תהי לשרך ולכל בשרו מרפא, והוא סם חיים. וא"ת למה מנו חכמים כל מדות טובות באבות, היינו למי שאינו בעל תורה, וזהו באתר דלית תמן חמר, תמן סממנים מתבעין, אבל הבעלי התורה אינן צריכין, כי התורה היא כלל הכל, וזהו (משלי לא יא) בטוח בה לב בעלה, מכל החלאים שבעולם. וכשמחז"ל (שבת סג ע"א) אם ראית ת"ח נוקם כו' חגריהו כו' אם עם הארץ חסיד אל תדור בשכונתו [אם תלמיד חכם נוקם ונוטר כנחש הוא חגריהו על מתניך אם עם הארץ הוא חסיד אל תדור בשכונתו]. משא"כ במדות טובות, אם הוא מוחזק במדה טובה אחת, כגון שיש לו ענוה, אינו בטוח רק מהגאוה, ואינו בטוח מהתאוה, וכדומה בשאר המדות. אבל בתורה הוא בטוח בכל המדות רעות.

מכל המדות רעות (כי היא נר לרגלו לתקן את כולם בכלל). וע"ש ד יב⁹, שם כה כא¹⁰, אסתר ב ז¹¹.

{ב} תאוה ביסוד המים והדיבור ברוח והכעס באש והעצלות בעפר (ביאורו על י"א תיקונים אחרונים תיקון ג')¹² (וכמ"ש לעיל במבוא, ועי' משלי טו ד'¹³) ובריש אנרות ב"ק¹⁴

- מאיר האבן -

⁹ בְּלִכְתָּךְ לֹא יֵצֵר צַעֲדְךָ וְאִם תֵּרוּץ לֹא תִפְשֵׁל, בהגר"א - בלכתך לא יצר צעדך, כי ההולך בדרכי ה' צריך ב' דברים: א', לילך בפתח צר וקטן וביסורין עד שיבא אל דרך הישר, כמשחז"ל (מנחות כט ע"ב) ליעול בהאי לא מסתעיה מילתיא [ומפני מה נברא העולם הזה בה"י מפני שדומה לאכסדרה שכל הרוצה לצאת יצא ומ"ט תליא כרעיה דאי הדר בתשובה מעיילי ליה וליעייל בהך לא מסתייעא מילתא.], כי (בראשית ד ז) לפתח חטאת רובץ, וא"א אלא בהפתח הקטן, כמ"ש בגמרא שם. והב', שלא לקפוץ למעלה מן הדרגא אשר ראויה לו, כמ"ש (סוכה מט ע"ב) שמא תאמר כל הבא לקפוץ קופץ כו' [אמר רבי אלעזר כל העושה צדקה ומשפט כאילו מילא כל העולם כולו חסד שנאמר אוהב צדקה ומשפט חסד ה' מלאה הארץ שמא תאמר כל הבא לקפוץ קופץ תלמוד לומר מה יקר חסדך אלהים (חסד ה' מלאה הארץ) וגו' יכול אף ירא שמים כן תלמוד לומר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו.]. וז"ש שהתורה יגין עליך מהכל, בלכתך לא יצר צעדך, שלא תהיה צריך לכנוס בדוחק. ואם תרוץ מדרגה לדרגה לא תכשל, שלא תפול מחמת זה.

¹⁰ אִם רָעַב שֵׁנְאָךְ הֶאֱכַלְהוּ לֶחֶם וְאִם צָמֵא הִשְׁקְהוּ מַיִם. בהגר"א - אם פגע בך מנוול זה משכיהו לבהמ"ד אם אבן הוא נימוח ואם ברזל הוא מתפוצץ (סוכה נב ע"ב), והיינו אם יפגע בך מנוול, שהוא היצה"ר, ורוצה להטות אותך מן התורה שלא תלמוד כלל, משכיהו לבהמ"ד, כי אם האדם יתחיל ללמוד תיכף לשמה, לא יניח לו, אך יתחיל שלא לשמה, ומתוך שלא לשמה בא לשמה. וזהו משכיהו ג"כ לבהמ"ד, שיהיה עמך, והיינו שתלמוד שלא לשמה, וממילא יתבטל, כי מתוך שלא וכו'. אם אבן הוא נימוח ואם ברזל הוא מתפוצץ, אם אבן הוא נימוח, שנאמר (איוב יד יט) אבנים שחקו מים, ואם ברזל הוא מתפוצץ, שנאמר (ירמיה כג כט) הלא כה דברי כאש גו'. והיינו ששני מיני יצה"ר הן כמ"ש למעלה, תאוני וכעסני, והן ימין ושמאל, מים ואש, וכנגדן נקרא התורה ג"כ אש ומים, כמ"ש הלא דברי כאש גו', הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א). והיינו שבתורה הן ב' דברים, הלכות ואגדות, ואגדות נקראו מים, שמושך לבו של אדם כמים, ושם כל עניניהם על מוסר, שמזה ישבר יצה"ר של התאוות ע"י מוסר. וההלכות הן הדינין שהן האש, וכמ"ש (תענית ד ע"א) אורייתא דקא מרתחא ליה [אמר רבא האי צורבא מרבנן דרתח אורייתא הוא דקא מרתחא ליה שנאמר הלוא כה דברי כאש נאם ה' ואמר רב אשי כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם שנאמר וכפטיש יפצץ סלע.]. והחילוק שבין מתפוצץ לנימוח, שמתפוצץ הוא ע"י אש, שמתפוצץ תיכף מכל וכל, אבל נימוח הוא ע"י מים, ובהמשך הזמן, וזהו אם אבן הוא נימוח בהמשך הזמן, כי קשה מאוד לשברו. ונק' התאוני אבן שהוא מטמטם לבו של אדם, ואם ברזל הוא מתפוצץ מאש הוא הכעסני וכו', כי הכעסני נוח לשברו יותר מן התאוני מפני שאינו נצרך כ"כ, ולכן יתפוצץ תיכף.

¹¹ וַיְהִי אִמֵּן אֵת הַדָּסָה הִיא אֶסְתֵּר בֵּת דָּדוּ כִּי אֵין לָהּ אָב וְאִם וְהַנְּעִרָה וְפִת תֵּאֵר וְטוֹבֵת מְרָאָה וּבְמֹת אֲבִיהָ וְאִמָּה לְקַחָהּ מְרֻדְכִי לוֹ לְבֵת. בהגר"א - יפה תואר שהוא חיתוך איברים שהם נגד המצות, ויפה מראה נגד המדות טובות וכוונת הלב.

¹² דף קסד ע"ב ד"ה דמעפרא נפקין זרעין - כל החטאין מושרשין במדות, והמדות מושרשין בד' יסודות, כמ"ש שהתאוה ביסוד המים, והדיבור ברוח, והכעס באש, והעצלות בעפר. עי' שערי קדושה ח"א שער ב' - יסוד האש ממנו נמשכת הגאווה הנקראת גסות הרוח להיותו היסוד הקל וגבוה מכולם. ובכללה הכעס, כי מפני הגאווה מתכעס האדם כשאין עושים רצונו, ואילו היה שפל רוח ומכיר חסרונו לא היה מתכעס כלל, נמצא כי הגאווה והכעס מדה אחת הם. ותולדותיה שלש. הקפדנות בלבו כי לולא הגאווה לא הי המקפיד בלבו, כענין שבארנו בענין הכעס ובקשת השררה והכבוד להתגאות על הבריות. והשנאה לזולתו על היותו גדול ממנו, וזה ענף מהגאווה גם כן. יסוד הרוח ממנו נמשך דבור הנקרא שיחה בטלה לדברים שאין בהם צורך כלל או נפשי או גופני. ותולדותיו ארבעה. והן, לדבר חנף, ושקרים, ולשון הרע, ולגלות שבחיו לבריות להתגדל בפניהם. יסוד המים ממנו תאות התענוגים כי כן המים מצמיחים כל מיני תענוג, ותולדותיה שתיים. החמדה, לגזול ממון חברו ואשתו וכל אשר לו להתענג בהן. והקנאה, כי יקנא בחברו, אשר לו ממון רב וכיוצא להתענג בו. יסוד העפר ממנו מדת העצבות בכל פרטיו, ותולדותיה אחת, והוא העצלות לקיים התורה והמצות מפני עצבונו על השגת קניני הבלי העולם הזה, או על היסורין הבאים עליו ואינו שמח בחלקו בשום דבר, גם עינו לא תשבע עושר.

¹³ כשהיו נביאים, היו הולכין אצל הנביאים לדרוש את ה', והיה הנביא אומר ע"פ משפט הנבואה דרכו אשר ילך בה לפי שורש נשמתו ולפי טבעת גופו, וזהו (משלי טז א) לאדם מערכי לב שלו, לא היה רק לערוך לבבו לדרוש את ה' בכל לבבו, ומה' היה מענה לשון, ע"י הנביא איך יתנהג. וכשבטלה הנבואה, היה רוח הקודש בישראל, ואיש רוחו הוא יודיענו איך להתנהג, ורוה"ק יש לכל

כתב, כי עצלות הוא ממים נגד מ"ע שהוא בימין כו', ונגדן ד' דינין עוברין על האדם, חיבוט הקבר, שמנערין העפר ונע ונד ברוח והוא על הדיבור כו'. וב' מיני גיהנם על מ"ע ומל"ת כו' (של שלג על מ"ע ואש על מצות לא תעשה¹⁵), וכנגדן ד' אבות נזיקין שהן ד' מדות ראשיות, והם התאוני וכעסני ושמחה ועצלות, שכל א' מאלו כולל הרבה מאד, ואלו הד' הן מד' מרות (עי' רש"י סוטה ה' ע"א ד"ה אדם אפר דם מרה¹⁶), הלבנה הוא מיסוד המים, והאדומה כו', ומהן התאוני והכעסני, ומהירוקה השמחה, ומהשחורה העצבות כו' (ועי' ברכות פרק ט' ביאורו ד"ה ת"ר כליות¹⁷). ועי' תיקו"ז מה ע"ב¹⁸ והענין כי התעוררות כו', ע"ש דבתחילה הוא אש, שמאלו תחת לראשי, ואח"כ וימינו כו', ועי' תיקו"ז צו ע"א סד"ה דכל מאן דכעיס כו'¹⁹).

אדם ואדם. אך אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון ואין ברוחו רמיה (תהלים לב ב), כלומר כי מחשבות אדם הוא מד' טבעות, אש מים רוח עפר, והן נגד ד' רוחות השמים, והן נגד ד' אותיות השם, וכאשר יש באדם רוח שלים, שכל הד' רוחות וכן הד' יסודות, הן מרכבה לד' אותיות השם, ואין ברוחו שום דופי, אז תוכן רוחות ה', וכל דרכי איש זך בעיניו, וזהו רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום (משלי יט כא), אבל מי יאמר זכיתי לבי, שאין ברוחו רמיה כלל, ואין טבעו מתאוה ונוטה חוץ מדבר רצונו ית'.

¹⁴ היצרים ב' שהן ד' וכו': א', העצלות במצות עשה. ב', התאוה במצות לא תעשה. ג' ביטול מדברי תורה וכו', והן נגד ד' עבירות: ע"ז נגד המלכות שמים, וגילוי עריות ושפיכות דמים ידוע שהן ב' יצרים דכר ונוק', ימינא ושמאלא, אש ומים, שמשם התאוה ועצלות. ולשון הרע, מות וחיים ביד הלשון (משלי יח כא) נגד התורה, והוא כלל הכל וכו'. וכן הן נגד ד' יסודות: מים, משם העצלות, כמ"ש בתקונים, נגד מצות עשה שהוא בימינא. ואש בשמאלא, ושם התאוה כמ"ש בתיקונים, נגד מצות לא תעשה. ורוח בתורה, שמשם הדיבור, לרוח ממללא. ועפר נגד עול מלכות שמים וכו'. ונגדן ד' דינים עוברים על האדם: חיבוט הקבר, שמנערין העפר ונע ונד ברוח, והוא על הדיבור, כמ"ש (קהלת ד טז) הבל ורעיון רוח, דמתבר לרוחא הבלים דפומא וכו' (זהר ח"ב נט ע"ב). וב' מיני גיהנם על מצות עשה ומצות לא תעשה, והן כסדר היסודות ממטה למעלה, במקומם שבתחלה דנים על הגס והעב שבכולם, והן הן ד' אבות נזיקין שבכאן (ב"ק ב ע"א), שור והבער ימינא ושמאלא, כי הבער הוא אריה כד געי' וכו' (זהר ח"ג קנד ע"א), והן על מצות עשה ומצות לא תעשה. ומבעה זה אדם, נגד התורה, שאדם הוא הפה בדיבור, ברוח ממללא, והוא גדר האדם מדבר, וכמ"ש (במדבר יט יד) וזאת התורה אדם כו', וכמ"ש בר"מ פרשת צו (כט ע"ב). ובור הוא העפר, והוא רַק כו' [אין בו מים]. וכן הן ד' מדות ראשיות, שכוללן התאוני וכעסני ושיחה ועצבות, ואלו הן ד' אבות נזיקין, שכל אחד מאלו כולל הרבה מאד. שאלו הד' הן מד' מרות, הלבנה הוא מיסוד המים, והאדומה מהאש, ומהן התאוני והכעסני, ומהירוקה השיחה, ומהשחורה העצבות, והן נחש שרף וכו', אשר אין מים, והבור רַק כנ"ל, וכנגדן מדות טובות, מוח לב ריאה וכליות יועצות.

¹⁵ נידונו ברותחין, וכן נידונו בגיהנם, נגד ב' הנ"ל, חצי השנה באש וחצי בשלג, והוא נגד ר"ק דכורא ונוק'. (וז"ש שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות, והן ב' עונשין גיהנם ושעבוד מלכיות, שעבוד מלכיות נגד ע' אומין פלחי כוכביא, וגיהנם נגד ב' הנ"ל. והן נגד תורה ומצות, כמ"ש למטה. ואע"ג דאמרין שאברהם בירר לו המלכיות, היינו בביטול תורה, וכמ"ש (אבות פ"ג מ"ה) כל המקבל עליו עול תורה כו' וכל הפורק כו' וז"ש הראה לו ד' כו').

¹⁶ למה נקרא שמו אדם, שהוא אפר דם מרה, כלומר כולו הבל, לכך אל יתגאה. מרה היא ליחלוחית מרה היוצאה מן המרירה שבכבד ומתגברת באדם, הכל לפי החדשים ושינוי העתים, ולפי המאכל שאוכל, ועל ידה אין חליים ונגעים ומכאובות, יש שקורין בדברי הרופאים מרירה שחורה ויש שקורין מרירה אדומה.

¹⁷ עי' הערה 14.

¹⁸ ד"ה קשתותיהן - והענין כי התעוררות הזיווג הוא בשלהובין דגבורה שמאלו כו' [תחת ראשי] (שיה"ש ח ג), ואח"כ וימינו [תחבקני], דהוא טפת החסדים, והחסדים גוברים מאד ומכבים את אש התאוה, ולכן נפסק התאוה עד זמן גדול. אבל לעתיד לבא, אף שתמלא הארץ דעה כמים כו', שכ"כ יפוצו נהר הדעת טפת החסדים, מ"מ תהיה שלהבת האהבה גדולה מאד, עד שלא יוכלו לכבות האהבה, ולכן יהיה הזיווג תמידי, ולכן תתרבה ג"כ הדעת מאד, שכל שהשלהבת האהבה גוברת, יורד החסדים תמיד כמים לים מכסים, וזהו מים רבים כו' ונהרות כו'. והענין הוא, כי בזמן הזה שאין אהבה שלנו לבורא גדולה כ"כ, שלא יוכלו לכבות לון, אינו תמידי.

¹⁹ ז"ל הגר"א: עי' ברע"מ פנחס (רלד ע"ב): כעיס עליה במרה דאיהי גיהנם איהי דאתבריאת ביומא תניינא מותא דרברבי ואיהי נוק' בישא אש זרה עבודה זרה קרינן לה, ובגין דמינה אתער

ובכ"ק על אנדות ברכות (לא ע"א)²⁰ על מאמר, אין עומדין להתפלל לא מתוך שיחה ולא מתוך שחוק כו', כתב שיחה הוא סיפור מעשה שהוא צריך, כמו סח לו כל אותו המאורע. והן ו' דברים, עצלות הוא מרה לבנה. וקלות ראש הוא מרה אדומה. ושיחה הוא מרה ירוקה. וכנגדן במרה שחורה ג', עצבות ושחוק ודברים בטלים. והוא צמאון אשר אין בה מים כו', והוא רביעית של ארבעה אבות נזיקין, עכ"ל הוהב בקיצור. ובתיקון"ז (יד ע"ג ד"ה ומאי ניהו כו'), כתב שהכבד הוא הגיהנם שהוא התאוה. ומרה הוא אש של גיהנם שהיא הקנאה, שכל החליים תלויים בה, כמ"ש (ב"מ קז ע"ב) על פסוק (שמות כג כה) והסירותי מחלה מקרבך כו', וכ"כ בביאורו לס"י (עא ע"ב)²¹. ועוד כתב שם בס"י, שהלשון

כעס לכבד אוקמוהו רבנן במתניתין כל הכועס כאלו עובד ע"ג, ולא עוד אלא דלית שרפה בכל מרעין דאברין דגופא אלא ממרה דאיהי אדליקת בשלהובין כו'.^{*} וכן אמר למעלה מה ע"א, שרף איהו מרה קטרוגא דריאה, בגין דמרה איהי שרפת כל גופא, וזהו אש בכל מושבותיכם, גיהנם בגוף, ומרה וטחול הן ב' נוקבין, אש התאוה דג"כ אש זרה ואש הכעס.

*ז"ל הזהר פנחס רלד ע"א: אמר רעיא מהימנא ודאי הכי הוא דכבד איהו דרגא דעשו עשו הוא אדום הוא כניש כל דמין בין צלולין בין עכורין ולא אבחין בין טב לביש לא עביד אפרשותא בינייהו לבא איהו ישראל דאבחין בין טב לביש בין דם טמא לדם טהור ולא נטיל אלא ברירו ונקיו דההוא דמא כבורר אוכל מגו פסולת ולבתר דנטיל לבא דאיהו יעקב ברירותא דדמים דאיהו לעילא ואשתאר כבד דאיהו עשו בפסולת איהו כעיס עליה במרה דאיהי גיהנם דאתבריאית ביומא תניינא מותא דרברבי ואיהי נוקבא בישא אש זרה עבודה קשה ע"ז קרינן לה ובגין דמינה אתער כעס לכבד אוקמוהו רבנן במתני' כל הכועס כאילו עובד ע"ז ולא עוד אלא דלית שריפה וחמימות בכל מרעין דאברין דגופא אלא ממרה דאיהי אדליקת בשלהובין על ערקין דכבד ובעי לאוקדא כל גופא ואיהו כגוונא דימא כד איהו כעיס דגלי ימא סלקין עד רקיעא ובעו לנפקא מגבוליהו לתברא (נ"א לחרבא) עלמא אי לאו שכינתא דאיהי לחולה כחול דאסחר לימא דלא נפקת מפומהא אוף הכי שכינתא אסחרת לגופא וסמיק ליה כד"א יי' יסעדנו על ערש דוי.

תרגום: אמר הרועה הנאמן ודאי כך הוא, שהכבד הוא מדרגה של עשו, "עשו הוא אדום", הוא כונס את כל הדמים, בין הצלולים בין העכורים, ולא מבחין בין טוב לרע, לא עושה הבדלה ביניהם. הלב הוא ישראל, שמבדיל בין טוב לרע, בין דם טמא לדם טהור, ולא לוקח אלא המבורר והנקי של אותו דם, כבורר אוכל מתוך פסולת. ואחר שנטול הלב שהוא יעקב ברירור של הדמים שהוא למעלה, ונשאר כבד שהוא עשו עם הפסולת, הוא כועס עליו במרה שהיא גיהנם, שנברא ביום השני. מיתת הגדולים, והיא נקבה הרעה אש זרה עבודה קשה עבודה זרה קוראים לה. ומשום שממנה מתעורר כעס לכבד, פרשוה חכמי המשנה, כל הכועס כאלו עובד עבודה זרה. ולא עוד אלא שאין שריפה וחמימות בכל המחלות של אברי הגוף אלא ממרה, שהיא מדליקה בשלהבות על העורקים של הכבד, ורוצה לשרוף את כל הגוף, והיא כדוגמת הים, כאשר הוא כועס, שגלי הים עולים עד לרקיע ורוצים לצאת מגבולם לשבור (להחריב) העולם, אם לא השכינה שהיא לחולה כחול המקיף את הים, שלא יוצא מפיו, כמו כן כאן השכינה סובבת לגוף וסומכת אותו כמו שנאמר "ה' יסעדנו על ערש דוי".

²⁰ כ ע"ב אות ד': ת"ר אין עומדין להתפלל לא מתוך שיחה – פי' סיפור מעשה שהוא צריך, כמו סח לו כל אותו המאורע, והן ששה דברים [ז"ל הגמ': אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות ולא מתוך שחוק ולא מתוך שיחה ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך דברים בטלים אלא מתוך שמחה של מצוה].: עצלות היא מרה לבנה, קלות ראש היא מרה אדומה, שיחה היא מרה ירוקה, וכנגדן ג' במרה שחורה: עצבות ושחוק ודברים בטלים וכו', והיא רביעית של ד' אבות נזיקין.

²¹ פ"ו מ"ה (כא ע"ב): ג' שונאים הכבד והמרה והלשון - כל התאוה בכבד כידוע, כמ"ש במדרש הנעלם (ח"א קלח ע"ב) ויאמר עשו אל יעקב הלעיטני נא מן האדום האדום הזה. אמאי כתיב תרי זמני האדום. אלא, בגין דכל מה דאית ליה אדום, הוא אדום, כד"א ויצא הראשון אדמוני. ותבשילא דיליה אדום]. ומרה כל הקנאה תלוי בה כידוע, וז"ש (ב"מ קז ע"ב) מחלה זו מרה ולמה נקרא שמה מחלה, שהיא מחלה כל גופו של אדם, כמ"ש (משלי יד ל) ורקב עצמות קנאה דא מחלה כו' ופת שחרית כו' [מחלה זו מרה ולמה נקרא שמה מחלה שהיא מחלה כל גופו של אדם דבר אחר מחלה ששמונים ושלושה חלאים תלויין במרה וכולן פת שחרית במלח וקיתון של מים מבטלתן תנו רבנן שלשה עשר דברים נאמרו בפת שחרית מצלת מן החמה ומן הצנה ומן הזיקין ומן המזיקין ומחכימת פתי וזוכה בדין ללמוד תורה וללמד ודבריו נשמעין ותלמודו מתקיים בידו ואין בשרו מעלה הבל ונזקק לאשתו ואינו מתאוה לאשה אחרת והורגת כינה שבבני מעים ויש אומרים אף מוציא את הקנאה ומכניס את האהבה אמר ליה רבה לרבא בר מרי מנא הא מילתא דאמרי אינשי שיתין רהיטי

בו תלוי כל הגאווה והכבוד להתפאר עצמו ולגנות אחרים ולהתכבד בקלון אחרים. והן שרשי כל המדות התלויין בלשון. ואלו ג' דברים הם, הקנאה והתאוה והכבוד שמוציאין את האדם מן העולם, ר"ל מן העוה"ב. והן מדות של בלעם הרשע. עין רעה קנאה. ורוח גבוה כבוד. ונפש רחבה תאוה. שתלמידיו יורשיין גיהנם וכו'.

ובביאורו לחבקוק (א ו) ²² כתב, כי מרה אדומה תוליד הכעס כו', והירוקה תוליד מהירות המרובה, והשחורה תוליד או שימאס בכל העולם כולו, או שכל העולם אינו כדאי לו למלא תאותו. ושלתן רעות זו מזו, כי הכועס בארך אפים יפותה, אבל הנמהר אין לפתותו. והנמהר אין עושה דבר כי אם לתועלת עצמו. אבל על ידי השחורה שואף לבלוע כל העולם כולו, אף שאין לו בזה תועלת כלל כו'. ובס"י פ"ו ²³ כתב כי מרה לבנה שהוא הריאה הוא קר. וכבר חס. ושניהם רעים, כי חום הרבה יוליד כעסן. וקור הרבה יוליד טיפש. ומרה ירוקה ממוצע. וז"ש (ברכות ה ע"ב) על מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום כו'. ובתיקון פז ע"א ד"ה מחבוט הקבר ²⁴ כתב, כבד וטחול הוא כעס ותאוה. ושם קנ ע"ד ²⁵ כתב, כי ממרה לבנה שהוא מיסוד המים כל מעשיו במתון. ויש בו ערמוניות לפתות בני אדם, וצריך להשמר ממנו והוא מתאחר להזקין. ומירוקה הוא בהיפך שכל מעשיו במהירות. והוא פיקח לעצמו ולא לפתות. שכל מה שיש בלבו שופך לחוץ וממהר להזקין.

הרוט ולא מטו לגברא דמצפרא כך ואמרו רבנן השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצינה אמר ליה דכתיב לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש לא יכם שרב ושמש כיון דלא ירעבו ולא יצמאו אמר ליה את אמרת לי מהתם ואנא אמינא לך מהכא ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך ואת מימך ועבדתם את ה' אלהיכם זו קריאת שמע ותפלה וברך את לחמך ואת מימך זו פת במלח וקיתון של מים מכאן ואילך והסירותי מחלה מקרבך.]. והטעם כמ"ש שם למטה, פת שחרית מוציא את הקנאה כו'. וכן כל ה"ג מדות ששם הכל ענפי הקנאה, שמבטלן. והלשון בו תלוי כל הגאווה והכבוד להתפאר עצמו, ולגנות אחרים ולהתכבד בקלון חבירו, והן שרשי כל המדות התלויין בלשון. ואלו ג' דברים הנ"ל הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם (אבות פ"ד מכ"א), ר"ל מן עוה"ב, והן ג' מדות של בלעם הרשע (אבות פ"ה מ"ט) עין רעה קנאה, ורוח גבוהה כבוד, ונפש רחבה תאוה שתלמידיו יורשיין כו' [וז"ל: כל מי שיש בידו שלשה דברים הללו, מתלמידיו של אברהם אבינו. ושלשה דברים אחרים, מתלמידיו של בלעם הרשע. עין טובה, ורוח נמוכה, ונפש שפלה, מתלמידיו של אברהם אבינו. עין רעה, ורוח גבוהה, ונפש רחבה, מתלמידיו של בלעם הרשע. מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע. תלמידיו של אברהם אבינו, אוכלין בעולם הזה ונוחלין בעולם הבא, שנאמר (משלי ח), להנחיל אהבי יש, ואצרתיהם אמלא. אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורשיין גיהנם ויורדין לבאר שחת, שנאמר (תהלים נה), ואתה אלהים תורידם לבאר שחת, אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם, ואני אבטח בך.].

²² הנה המרה הלבנה אינה תוליד פחיתות בין אדם לחבירו, אבל האדומה תוליד הכעס כמו שאמרו (ברכות סא ע"ב) כבד כועס, וזהו המר, מלשון מרי נפש כמו שנאמר (שופטים יח כה) פן יפגעו בכם אנשים מרי נפש וגו'. ומרה הירוקה תוליד מהירות המרובה, וזהו הנמהר. ומרה השחורה תוליד, אם שימאס בכל העולם כולו או שכל העולם אינו כדאי לו למלא תאותו, וזהו ההולך למרחבי ארץ לרשת וגו'. והנה השלשה אלו רעה זה מזה, המר הוא הכועס אבל בארך אפים יפותה, אולם הנמהר אין לפתותו, אף הנמהר אינו עושה דבר כי אם לתועלת לעצמו, וההולך לרשת משכנות לא לו שאין לו בהם תועלת כלל וכו'.

²³ נדצ"ל פ"ה מ"ז (יח ע"ד): תשמיש במרה, כמ"ש (ברכות ה ע"ב) על מטתי שתהא נתונה בין צפון לדרום, ור"ל לא בקרירות הרבה ולא בחום הרבה, כי נטיה לאלו הקצוות שניהם רעים, כי חום הרבה יוליד כעסן וקור הרבה יוליד טפש, ולכן (קהלת א יח) ברוב חמה רוב כעס, לכן אמרו כל ממזר הוא פקח שבא מטיפה חמה. אלא בעת ממוזג ולכן זמן הזווג בחצי הלילה שהוא ממוצע כידוע. ולכן התשמיש בתשרי שהוא רויה כמ"ש לעיל (פ"ג מ"ה) בין חום לקור וכן במאזנים (ר"ל מזלו של תשרי) כף זכות כו' מכריע בינתים (פ"ב מ"א), וכן ארבע ליחות באדם, מרה לבנה שהיא הריאה קר, וכבד חם, ומרה ממוצע, ריאה מראה לבן, וכבד אדום, ומרה ירוקה ממוצע בין הגוונים כידוע, לכן בו תשמיש.

²⁴ ז"ל: שהוא בעפר, וידוע שס"ם ונחש הן כבד וטחול, כעס ותאוה, מאדים ונוגה, זונה ורוצח, והיא מפתה והוא מרגיז כו', ולכן חיבוט הקבר בא על הנאות דהאי עלמא שהיא פיתויי זונה.

²⁵ עי' תז"ח קנ ע"ד ד"ה ואמר האי מזקין במהירו - ר"ל הירוק דאיהו יבש כמו שמפרש והולך ואמר ואקדים בסיבו ר"ל בשיבה והוא זקנה בכח ושיבה בשערות.

וע"ש קעב ע"ד ד"ה שם בהג"ה למטה²⁶ ושם קמט ע"א²⁷. ושם קבה ע"ב²⁸. מ ע"ד²⁹. ע' ד' ע"א³⁰, ובביאורו לתז"ח לא ע"א ע"ב³¹. ויש סימנים להכיר כל אלה כמ"ש בכמה מקומות,

- מאיר האבן -

²⁶ חוור דבגוון כו' - אינו כלל מהתיקוניה, דהתיקונים הולכין ע"ד שירוק הוא במרה, וסומק בכבד, עקרב ומרה הוא שרף, כמ"ש בת"כ ולקמן קכו ע"א, וקכז ע"ב, והוא הגהה מז"ח.

²⁷ גיהנם דאיהי מרה ירוקא אוקיד ביה דאיהי כעס כעסן איהו ודאי דאוקיד ביה נורא לפום שעתא.

תרגום: גיהנם היא מרה ירוקה ששורף בו דהיא כעס, הוא כעסן ודאי ששורף בו אש לפי שעתו. והאי איהו דאתמר ביה והנה רוח סערה באה מן הצפון דסעיר גופיה דבר נש דאתמר ביה

²⁸ מצפון תפתח הרעה (ירמיה א יד) ובהוא זמנא שלטין בעלמא כל רוחין ושדין ומזיקין בישינ דמחבלין עלמא דאינון מלאכי חבלה ודא דפיקו דמרעא דסליק באשא דגיהנם דאיהו מרה ומחמם לגופיה דבר נש וביה וימררו את חייהם דאברין דאינון ישראל בעבודה קשה דא כבד דאיהו כבד על ערקין (דמרה) דדמא בחמר ובלבנים דא ליחא חוורא דאיהי כבדה על בר נש ומינה יתון ליה כמה מרעין בישינ דאינון מים הזדונים דמתגברין על אברין דיליה.

תרגום: וזהו שנאמר בו והנה רוח סערה באה מן הצפון, שמסעירה את גופו של האדם, שנאמר בו מצפון תפתח הרעה, ובאותו זמן שולטים בעולם כל הרוחות והשדים והמזיקים הרעים שמשחיתים את העולם, שהם מלאכי חבלה. וזה הדופק של המחלה שעולה באש הגיהנם שהיא מרה, ומחמם את גוף האדם, ובו וימררו את חייהם, שהאיברים שהם ישראל בעבודה קשה, זה הכבד שהוא כבד על העורקים (של מרה) של הדם, בחמר ובלבנים זו לחה לבנה, שהיא כבדה על האדם, וממנה יבאו לו כמה חלאים רעים, שהם מים הזדונים שמתגברים על האיברים שלו.

²⁹ ד"ה מסט' דאימא הה"ן כו' - אותיות השם שהם ד' יסודות כנ"ל, והד' יסודות מתהפכין, פעם מים למעלה, פעם אש למעלה, פעם המים גוברין, פעם אש. וכן בכל הד' יסודות שמהן מזגי כל הטבעים ורחמי ודיני, הרוחנים ונטייתם לצד זה או לצד זה, ועניינם כפי הוי"ה, אם היו"ד למעלה מים למעלה, וכן בכלם ואם שני יוד"ן וה"א, כגון י"ה המים גוברין וכן בכלם.

³⁰ נראה שכוונתו לדף עד ע"א: ולא עוד אלא דעני חשוב כמצורע מה מצורע וראשו יהיה פרוע וכו' כך עני מה מצורע מחוץ למחנה מושבו כך עני ערום ויחף ועניותא איהי לישראל באתר דצרתא וארבע דיוקנין אינון (ס"א גווינין) כארבע גווינין דצרתא ואינון נגע לבן אדמדמם ירקרק בהרת שחורה הא ארבע וכלהו אית לון אתרין ידעאן בגופא ומנהון [עד ע"א] אתיין לבני נשא כמה מרעין לבן ואדמדמם חלב טמא וכבד ירקרק מרה בהרת שחורה טחול ומנהון נבעין ארבע מינים מרעין ואינון מרה חוורא מרה סומקא מרה ירוקא מרה אוכמא.

ואם תב בתיובתא נחית עליה סם חיים דאיהי שכינתא ואתמר בה ושב ורפא לו מאלין מיני מרעין ומחיה ליה ממיתה דעניותא כמה דאת אמר והשיבו וחיו דישראל בזמנא דאינון עניים קרויים מתים ובגינייהו אתמר שובו וחיו ולית עניותא כעניותא דאורייתא דמאן דלא אית ביה אורייתא אתקרי מת אסוותא דיליה מאי היא להווא עלמא אורייתא דאתמר ביה עץ חיים היא וגו' (משלי ג יח) ואיהי אסוותא לכל מרעין כמה דאת אמר רפאות תהי לשרך וכו'.

תרגום: ולא עוד אלא שעני חשוב כמצרע מה מצרע וראשו יהיה פרוע וכו' כך עני מה מצרע מחוץ למחנה מושבו כך עני ערום ויחף ועניות היא לישראל במקום צרעת וארבעה דיוקנאות הם (גונים) כארבעת צבעי הצרעת והם נגע לבן אדמדמם ירקרק בהרת שחורה הרי ארבעה ולכלם יש מקומות ידועים בגוף ומהם באים לבני אדם כמה מחלות לבן ואדמדמם חלב טמא וכבד ירקרק מרה בהרת שחורה טחול ומהם נובעים ארבעה מיני מחלות והן מרה לבנה מרה אדמה מרה ירקה מרה שחורה.

ואם שב בתשובה יורד עליו סם חיים שהיא שכינה ונאמר בה ושב ורפא לו מאלו מיני המחלות ומחיה אותו ממיתה של עניות כמו שנאמר והשיבו וחיו שבזמן שישראל עניים הם קרויים מתים ובשבילם נאמר שובו וחיו ואין עניות כעניות התורה שמי שאין בו תורה נקרא מת מהי רפואתו לאותו העולם התורה שנאמר בה עץ חיים היא וגו' והיא רפואה לכל המחלות כמו שנאמר רפאות תהי לשרך וכו'.

³¹ ד"ה ואתעבידו לון כו' - טבעו בים סוף, הוא חנק דתהו, כמ"ש מי שמיתתו חנק טובע בים, והן באדם מרה ירוקה וכו', ונגדן בקדושה ד' יסודין של אדם, מים ורוח מד' יסודות, ד' אותיות הויה כידוע, והן מתלבשין כו', מרות כידוע, וז"ש לקמן, ד' אותיות מתלבשין כו', והן הנשמה כלילא מד' רוחין, כמ"ש מארבע הרוחות באי הרוח, כידוע עם יצ"ה כלול מד' קליפין, כשזה קם זה נופל.

ועיי"ש ד"ה וחשך הדא שריפה - אש היסודי שהוא חשך, וכן בקדושה אור, מאורי האש, וחשך הוא הקליפה השלישית של יחזקאל, ואש מתלקחת. וכן באליהו. ואחר הרעש אש, והיא באדם מרה אדומה בכבד, הכבד כועס, והוא תננא דסליק בחוטם, וז"ש ועליה אתמר תשלח חרונוך כעס הנ"ל. ושם ד"ה תהום הוא המות - ר"ל בהיפך אתוון כמש"ל, והוא יסוד הרביעי יסוד עפר, שבו אל עפר תשיב, והוא באדם מרה אוכמא טחול, המות דאחשיך כל בריין, והוא קליפה רביעית שביחזקאל, והן ד' קליפות של "והוא רחום יכפר כו'", ד' רגלי מרכבה טמאה עון במים שמשם התאוה כידוע, הן

ועי' אדרת אליהו בראשית על דרך הרמז ע"פ (א כד) תוציא הארץ נפש חיה³². ויש שם ט"ס מ"ש שם מרה כנגד טחול צ"ל מרה כבד טחול. ועי' תיקון ס ע"ב שהכל תלוי ברוח³³. (ועי' שם קב ע"ב³⁴ שכל העולם תלוי ברוח האדם וכפי רוח האדם בשמחה או בעצבון ושאר מידות האדם, כן הוא בשכינה ובעולם כו'. וע"ל סי' ה' ופ"ז סי' ג') כמ"ש רוחי אשר עליך כו'. ועי' התחנן דוד, ורוח נכון חדש בקרבי כו', ורוח קדשך אל תקח ממני. ונכון להתחקות על שרשי מדותיו בכדי שידע לישרם ולתקנם.

[ב] עיקר חיות האדם הוא להתחזק תמיד בשבירת המדות ואם לאו למה לו חיים {ג}.

(ג) וז"ש (משלי ד יג) החזק במוסר אל תרף נצריה כי היא חייך, כי מוסר נקרא מה שמשבר מדותיו והולך נגד טבעו (משלי ד יג³⁵).

[ג] הרוצה לשוב מדרכו הרעה, צריך לשקול מדותיו במאזני צדק, כי מתחילה צריך להתבונן על מדותיו הרעות ולהכירם היטב ולחנך את עצמו להטות כל מדה רעה אל קצה ההיפוך, כגון מכעס אל החמלה, ומגאווה אל תכלית השיפלות (אבל לא ידלג בפעם א' אל קצה ההיפוך רק ילך לאט לאט מדרגא לדרגא). {ד} אח"כ יעמוד על נקודה הממוצעת לפי התורה, עד שיהיה לו כטבע ממש, כי אם ילך בתחילה בדרך הממוצעת, יחזור ח"ו לסורו, כי כבר נתגבר יצרו עליו בדרך ההוא {ה}.

{ד} וכן אי אפשר לעלות למעלת תחית המתים אלא ע"י י"א דרגין שחשב רפכ"י (ע"ז כ ע"ב³⁶) ישעיה ה יז³⁷. ועי' משלי (כה טז)³⁸, שם כו³⁹, שם טז ד⁴⁰, שם כא יז⁴¹.

בעון חוללתי באין תהומות חוללתי, משחית בתהום המות אף בתהו כנ"ל, חמתו בחשך תשלח חרונו כנ"ל, וכנגדן ד' רגלי המרכבה בקדושה ד' חיות. וכן עי' תיקון ז עג ע"ד ד"ה וארבע גוונין אינן כו' כו' - והן ד' דיוקנין דנחש, ור"ל דלכן ד' מיני יסורין כמו שמפרש והולך מד' מרות, ונגדן ד' מיני עניות שסימנן דמעה כידוע, והוא דמעה דאל אחר.

³² ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחייתו ארץ למינה ויהי כן. בהגר"א - ויאמר אלהים תוצא הארץ כו'. הן מרה כבד טחול. בהמה. מרה שהוא גיהנם, כמו שאמרו בזוהר וברעיא מהימנא (ח"ג רלד ע"ב) מרה דאיהו גיהנם כו', והוא שור המזיק שהוא כלחוד השור, בזוהר פרשת בלק (קפו ע"א) דא גלים בדיוקנא דשור וכל כו' לאעלא בגיהנם לחיך לון כו'. ורמש. כבד עם יתרת, שיותרת הוא נחש כמו שאמרו בזוהר בהרבה מקומות. וחייתו ארץ, טחול זוחלי עפר. וכל זה בנשמתא דטו"ר, כמו שכתוב ברעיא מהימנא, אבל בנשמתא דאילנא דחיי, כל זה הוא בסטרא דקדושה, כמו שאמרו שם.

³³ ד"ה והאי ו' איהו כו' שהכל תלוי ברוח - ואמר בשית פרקין דלהון, להורות שהכל מרוח, ו', והכל תלוי ברוח, רוח ה' תניחהו כנ"ל, והוא רוח האדם שבקרבו. וכן כל העולם עומד ברוח, כמ"ש ריב"ח לקיסר וכן כל העולם תלוי ברוח האדם, רוחי אשר עליך כו' ועי' התחנן דוד ורוח נכון כו', ורוח קדשך אל כו', ורוח נדיבה תסמכני.

³⁴ ד"ה ידע לכוונא על ההבלים אלן הוא חיות האדם וקיומו, וכן הם קיום העולם, וכמאמר ריב"ח במ"ר דכל עלמא קיימא ברוח ע"ש, והוא ברוח האדם, דאדם הוא קיום העולם, דכל עלמא קאים עליה במה דאיהו קיים, וכפי רוח האדם בשמחה או בעצבון ושאר מידות האדם כן הוא בשכינה ובעולם.

³⁵ החזק במוסר אל תרף נצרה כי היא חייך. בהגר"א - כי היא חייך, כי מה שהאדם חי, הוא כדי לשבור מה שלא שבר עד הנה אותו המדה, לכן צריך תמיד להתחזק, ואם לא יתחזק למה לו חיים.

³⁶ אמר רבי פנחס בן יאיר תורה מביאה לידי זהירות זהירות מביאה לידי זריזות זריזות מביאה לידי נקיות נקיות מביאה לידי פרישות פרישות מביאה לידי טהרה טהרה מביאה לידי (חסידות חסידות) [קדושה קדושה] מביאה לידי ענוה ענוה מביאה לידי יראת חטא יראת חטא מביאה לידי

{ה} וז"ש (שבת קיד ע"א) איזהו ת"ח היודע להפך חלוקן כדרכו כו'. כי מדות נקראין בגדים, כמ"ש לקמן סי' י"ב, משלי כ כג',⁴² שם ו כז',⁴³ שם ד יב'⁴⁴. שם ב כא',⁴⁵ שה"ש א ה'⁴⁶. ישעיה יב ב'⁴⁷. סוף ביאורו לסבא דבי אתונא⁴⁸.

(קדושה קדושה) [חסידות חסידות] מביאה לידי רוח הקודש רוח הקודש מביאה לידי תחיית המתים.

³⁷ י"ב מדרגות שחשב רפ"י, והאחרונה שמביאה לידי תחיית המתים שבא ע"י אליהו ז"ל, ואמרו שמא תאמר כל הבא לקפוץ קופץ ר"ל שא"א להעלות למעלות תחה"מ אלא ע"י י"א דרגין הנ"ל וכשהקב"ה רועה את ישראל לא יחסר להם גם ה"א מדרגות הנ"ל וז"ש ה' רועי לא אחסר וגו' נחשיב שם כל הי"ב דרגין ולע"ל כתיב אני ארעה אתכם נבא למדרגה הי"ב שבא ע"י אליהו ז"ל.

³⁸ דָּבַשׁ מִצָּאֵת אֶכֶל דִּיךָ פֶּן תִּשְׁבְּעֵנוּ וְהִקְאֵתוּ. בהגר"א - דבש מצאת אכול דייך גו', הענין שאל תחכם יותר ואל תלך בגדולות ונפלאות ממך, כי פן תאשם ותקיא כל מה שיגיעת ולמדת. ואמר דבש שהוא ד"עה ב"ינה ש"כל, אם מצאת אל תלך בגדולות ונפלאות ממך, כי פן תלך למקום שאין ראוי לך ותפול משם. והן הג"ר שאסור להסתכל בהם והבן.

³⁹ אֶכֶל דָּבַשׁ הַרְבּוֹת לֹא טוֹב וְחֶקֶר כְּבֹדָם כְּבוֹד. בהגר"א - אכול דבש הרבות לא טוב, כלומר ומפני מה מט הצדיק, כיון שהוא צדיק. ומפני מה מטה רגליו ולא יכול לעמוד, היינו מפני שאכילת דבש הרבות הוא לא טוב, והיינו לילך במדרגה שאינו ראוי לו להלך בגדולות ונפלאות ממנו, לכן מט הצדיק, ומחמת זה נרפש ונשחת המעיין והמקור, והיינו שאבדה מחמת זה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר.

⁴⁰ כֹּל פֶּעַל ה' לְמַעֲנֵהוּ וְגַם רָשָׁע לְיוֹם רָעָה. בהגר"א - דרך להאדם איך להתנהג ולילך ברצונו יתברך, ועצה טובה, כי כל אדם ואדם יש לו דרך בפ"ע לילך בו, כי אין דעתם דומה זה לזה ואין פרצופיהן דומין זה לזה, ואין טבע ב' בני אדם שוה, [עי' המשך דבריו לעיל הערה 13].

⁴¹ אִישׁ מִחֶסֶד אֶהָב שְׂמֵחָה אֶהָב יֵין וְשִׁמֶן לֹא יַעֲשִׂיר. בהגר"א - הלחם הוא הלכות, ויין ושמן הן אגדות שהן רמז וסודות. והרוצה להלך בגדולות ונפלאות ואינו רוצה לקיים הדינים וללמוד אותם, לא יעשיר, כי איזהו עשיר השמח בחלקו, ואינו הולך בגדולות ונפלאות קודם שממלא כריסו בלחם, שהוא לבב אנוש יסעד, וא"א לבא להסודות כי אם ע"י זה, לכן לא יעשיר שלא יהיה לו כלום.

⁴² בעת אשר ישוב האדם מדרכיו הרעים אל ה', צריך לשקול את מדותיו במאזנים. כי בתחילה צריך להפר מדותיו, בעת שרוצה להרגיל איזה מדה בנפשו, ולהטות אל קצה ההפכו, כמו מכעס אל החמלה, ומגאווה הרמה אל תכלית השפלות, עד שיגיע אל נקודה הממוצעת. וז"ש רז"ל (שבת קיד ע"א) איזה ת"ח, היודע להפך חלוקן כדרכו, והוא שיודע איך להפך מדותיו, כמ"ש ולבש הכהן מדו, בד כמדתו וכו', ואח"כ יעמוד אל המטרה, כדרכו הנכונה בדרך הממוצע, כמו משקל המאזנים ישקל מדותיו. וע' בפי' על שיה"ש.

⁴³ המדות הן נקראים בגדים, כמשחז"ל מדו כמדתו, וז"ש חז"ל איזהו ת"ח שיכול להפוך חלוקן ללבשו כדרכו, והיינו להרגיל המדות ולהעמידן לפי התורה, ושיהיו דרכו וטבעו ממש, אף שהיה טבעו בהפוכו.

⁴⁴ הובא לעיל הערה 9.

⁴⁵ כִּי יִשְׁרִים יִשְׁכְּנוּ אֶרֶץ וְתַמִּימִים יִוָּתְרוּ בָּהּ. בהגר"א - הישרים הם העובדין את ה' בשכל ובאמוד דעתם ומדותם, אע"פ שהם יצאו מן הדרך המצוה, כי כן צריך האדם, כאשר רוצה לשבור אותו טבע ומדה, א"א לשבור אלא בהרחקה עד הקצה האחרון שבאותה מדה וטבע, ואין זו דרך טובה בהקצה האחרון, לכן אמר ישכנו ארץ שאח"כ כאשר הורגלו בהן יחזור למיצוה, כמ"ש הרמב"ם בהלכות דעות (פ"א ה"ד). ותמימים הם העובדין בתמימות ואינן סומכין על שכלם כלל, הם הולכין תמיד בדרך המיצוה כפי אשר כתוב בתורה, הם יותרו בה שלא יצאו כלל מן המיצוה.

ז"ל הרמב"ם: הדרך הישרה היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם, והיא הדעה שהיא רחוקה משתי הקצוות ריחוק שוה, ואינה קרובה לא לזו ולא לזו, לפיכך צוו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד ומשער אותם ומכוין אותם בדרך האמצעית, כדי שיהא שלם בגופו. כיצד, לא יהא בעל חמה, נוח לכעוס, ולא כמת שאינו מרגיש, אלא בינוני, לא יכעוס אלא על דבר גדול שראוי לכעוס עליו, כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם אחרת. וכן לא יתאוה אלא לדברים שהגוף צריך להן, ואי אפשר להיות בזולתן, כענין שנאמר צדיק אוכל לשובע נפשו, וכן לא יהיה עמל בעסקו אלא להשיג דבר שצריך לו לחיי שעה, כענין שנאמר, טוב מעט לצדיק ולא יקפוץ ידו ביותר, ולא יפזר ממונו, אלא נותן צדקה כפי מסת ידו, ומלוה כראוי למי שצריך, ולא יהא מהולל ושוחק ולא עצב ואונון, אלא שמח כל ימיו בנחת בסבר פנים יפות. וכן שאר דעותיו, ודרך זו היא דרך החכמים, כל אדם שדעותיו דעות בינוניות, בינוניות ממוצעות נקרא חכם.

⁴⁶ הובא לעיל הערה 5.

[ד] כל א' צריך לגדור עצמו מן העבירות לפי טבע מזגו, אף שאין דרכו נכונה בעיני הבריות, שאינם מכירים בטבעו (משלי יד ב⁴⁹), רק בדבר שהוא נגד התורה, לא יסמוך על שכלו, למשל להתענות בשבת (משלי א ב⁵⁰, ועי"ש שם טז ד⁵¹ שם י⁵², שם א ג⁵³).

[ה] המדות הם לפי טבע הגוף והנפש (ומשתנים לפי מעשיהם בגלגול ראשון), {ו} והמעשים הם לפי הרוח, וכמו שהרוכב על הסוס יכול להכריחו לילך בדרך הישר על ידי יגיעה, אף אם הוא סוס רע. כן אף מי שנפשו רעה בטבע במדותיה, העיקר תלוי ברוח (תיקו"ז קט ע"א⁵⁴, קנז ע"ב⁵⁵, עי' משלי יא כב⁵⁶).

⁴⁷ (מהדורת ישורון חלק ד'): והענין כי הרוצה לעזוב דרך רשע אינו יכול לילך בדרך המיצוע, אלא להתרחק תכלית הריחוק כי היצר הרע על פתח דרך הראשון וסותם את הפתח, וז"ש בא לטמא פותחין לו. פי' יכול לצאת תיכף שיש פתח גדול לצאת שהה' דומה לאכסדרה אלב ליעול צריך סיוע כי לפתח חטאת רובץ וז"ש לא מסתייעא מלתא, ר"ל א"א לילך דרך שם, שאם ילך דרך שם יחזור ח"ו לסורו כי כבר יצרו נתגבר עליו בדרך ההוא ע"כ צריך לכנוס בפתח אחר ובדוחק גדול וע"כ צריך סיוע.

⁴⁸ והענין כמ"ש מפני מה נברא העולם הזה בה' מפני שדומה לאכסדרה שכל הרוצה לצאת יצא. מ"ט תלא כרעא דה', דאי הדר בתשובה מעיילי ליה. וליעייל בהך, לא מסתייעא מילאת כו' ע"ש. והענין שאמרו לא מסתייעא מילתא, ליעול בפתח שלמטה, כיון שחטא נעשית מה' ק' שהוא יצר הרע, שאחריו הר' שהוא רשע. שקו"ף רודף אחר הר', וכיון שחטא נמתח רגל הה' ונעשה ק'. וזה ההפרש בין ה' לק', לכך מניח בשניהם תליית רגל ה' וק' כמ"ש בשבת ובמנחות, בשניהם מפני מה רגל ה' וק' תלוי, דאי הדר ביה ליעול בהך. ולעיתיד לבא יתבר רגל הק' ויכנסו בפתח רווחה מלמטה, שעכשיו לא מסתייע מפני יצר הרע, וע"ש במהרש"א*. משא"כ לעתיד, וז"ש הקב"ה לישראל פתחו לי כחודה של מחט ואני אפתח לכם פתח שיעברו גמלים וקרנות.

ז"ל המהרש"א: ומשני לא מסתייעא מלתא כדר"ל כו'. מבואר בדברי הרמב"ם בשמונה פרקים שכתב כי החוטא אחר שחטא א"א לו לשוב וליטהר נפשי שלימה עד אשר ירחיק עצמו הרחקה גדולה מצד אשר חטא ע"ש ולכך אמר באותו צד פתוח שחטא ויצא א"א לו ליכנס לצד התשובה עד אשר ירחיק עצמו לצד אחר ומשם יכנס למקום טהרה ולזה מבואר ששינה ריש לקיש בלשונו שאמר גבי הבא לטהר מסייעין וגבי הבא לטמא פותחין כמ"ש התוספות כי הבא ליטהר הוא שיצא כבר לצד פתוח לצפון ונטמא ועתה כשבא לחזור ולשוב וא"א לו באותו צד דלא מסתייעא כדקאמר ע"כ צריך סיוע להורות לו הדרך לסובבו לצד אחר לפתח קטן אשר שם.

⁴⁹ הובא לעיל הערה 2.

⁵⁰ אף אם ישבר את יצרו ותאותו, יראה לשבר בדרך התורה, ולא יהיה צדיק הרבה יותר ממה שכתוב בתורה, למשל שיתענה כל השבוע, וגם בשבת וכדומה.

⁵¹ הובא לעיל הערות 13 40.

⁵² נדצ"ל טז ט: לב אדם יחשב דרכו וה' יכין צעדו. בהגר"א - הענין שיש באדם ב' שכלים, שכל המחשבה ושכל המעשה, וצריך האדם תמיד לחשוב על דרכו אשר דרך בה אם יש בה עון להרחיקה ולא ידרוך בה עוד, ויבקש מהקב"ה לסייעו שיכין צעדו, כי מה' מצעדי גבר, והיינו שיציל מכל רע וימנע הרע ממנו, וזהו וה' יכין צעדו.

⁵³ לקחת מוסר השכל צדק ומשפט ומשפטים. בהגר"א - לידיעה צריך תחלה לידע החכמה, ואח"כ ליסר את עצמו במוסר, אבל לענין עשיה, העיקר הוא המוסר. צדק וגו', כלומר זהו השכל שצריך האדם לקחת, שיהא בו כלולים כל המדות, והיינו צדק לעשות חסד וצדקה עם כל הבריות. וכשילך בדרך זו לבד, אין זה מוסר השכל, כי לא יצליח, שלפעמים צריך האדם למדת הכעס, שהוא משפט, והיינו בינו לבין עצמו. כמשחז"ל (ברכות ה ע"א) לעולם ירגיז אדם כו', ולא לילך אחר תאותו. ואף לשאר בני אדם צריך למדת הכעס, לתת דין לרשעים, לאיש כדרכיו כפי הדין. וכן משרים, שלפעמים צריך למדת היושר, וזהו על פי רוב. ולכן מוסר השכל אינו רק אם יהיה כלול מכל השלשה הנ"ל, ואז יצליח בכל דרכיו.

⁵⁴ [צדיק ורע לו] יש לו נפש רעה שהוא שתופא דגופא, וכן כל מדותיו רעות, אבל רוחא שלו טובה, והוא מכריח הנפש לדרכו, כמ"ש (יבמות סה ע"ב) וכבשוה האיש דרכו לכבוש. וזהו צדיק

{ו} תיקו"ז קנה ע"ג⁵⁷. ע"י יונה ד ג⁵⁸, [תיקו"ז קט ע"א ד"ה דא איהו צדיק ורע לו אבל כו⁵⁹, קנו ע"ב ד"ה ת"ח לאו למגנא⁶⁰, משלי יא כב⁶¹].

ורע לו, שקשה לו מאד לכבוש, ויצרו גדול מאד לפי נפשו, והוא ידוע במדותיו ומעשיו, שמדותיו לפי הגוף והנפש, ומעשיו לפי הרוח וכו', הוא לפי מדותיו בנפש. וז"ש אכל כו' בגין דלא כו' [ז"ל: הכי איהו בר נש דתשכח ליה גופיה שפיר וסימנין דיליה כלהו שפירן (במדה) ונשמתייה נפש חייבא מלגאו ותשכח בר נש גופיה ביש בכל סימנין דיליה ונשמתייה מלגאו שפירא דא איהו צדיק ורע לו אבל מאן דאיהו טב מלבר ורע מלגאו איהו רשע וטוב לו בגין דלא יהא ליה חולקא בעלמא דאתי טוב מלבר ומלגאו צדיק וטוב לו ביש מלגאו ומלבר רשע ורע לו והא אוקמוהו. תרגום: כך הוא אדם שתמצא אותו גופו יפה וסימניו כולם יפים במדה ונשמתו נפש רשע מבפנים ותמצא אדם גופו רע בכל סימניו ונשמתו מבפנים יפה זהו צדיק ורע לו אבל מי שהוא טוב מבחוץ ורע מבפנים הוא רשע וטוב לו כדי שלא יהיה לו חלק בעולם הבא טוב מבחוץ ומבפנים צדיק וטוב לו רע מבחוץ ומבפנים רשע ורע לו והרי פרשוהו.] שהיה קל מאד לעשות טוב ולא רצה, ועל כה"ג אמרו (סוכה נב ע"א) לע"ל כו' צדיקים נדמה להם כהר כו' ואלו כו' [ז"ל: לעתיד לבא מביאו הקדוש ברוך הוא ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים צדיקים נדמה להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה.]. וכן הטובה והרעה בעוה"ז הכל ע"פ הרוב לפי המדות לבד, אם נתחייב בגלגולא וכו', וכמ"ש בספ"ק דקדושין (מ ע"א) אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, וכי יש צדיק שאינו טוב, אלא טוב לשמים ולבריות כו', כיוצא בו אמרו לרשע רע כו', והכל א'. וז"ש בפ"א דברכות צדיק וטוב לו צדיק גמור כו', ור"ל צדיק גמור כנ"ל גמור בנפש ורוח.

⁵⁵ הוי אמרי קדמאי מצא כו' [אשה מצא טוב]. ר"ל על הגוף וכל משלי הולך על קוטב זה, ואמר לזמנין אדם לזמנין איש לזמנין עבד, ר"ל כמו שמפרש והולך צדיק ורע לו גופא בישא ונשמתא טבא, הוא אדם דרכיב, דאדם שליט בכולא. רשע וטוב לו, הוא עבדים רוכבים על סוסים. ואיש הוא שהוא שוה ליה סוסיא טבא. כו'. כנ"ל דהמעשה תלוי בנשמתא והמדרש בגופא, והענין כי הגוף הוא לפי נפשא קדמאה בגלגולא כמש"ל דגלגולא גרים כו', דגלגולא מחייב ליה.

⁵⁶ הובא לעיל הערה 7.

⁵⁷ ואית נשמתיין אחרנין דקא אתיין בגלגולא בכמה חיוון דאתקריאו מזל אריה מזל שור מזל נשר מזל בתולה מזל עקרב מזל טלה מזל מאדים מזל נחש מזל דגים כמה דאשכחנא בתרין עשר שבטין דאתמתילו לחיוון דא לאריה גור אריה יהודה יוסף בכור שורו יששכר חמור גרם יהי דן נחש עלי דרך בנימין זאב יטרף וברי כל דא רזא דגלגולא דיצר הרע אית למאן דאיהו דמיא לאריה ואית למאן דאיהו דמיא לחוויא ואית למאן דאיהו דמיא כחמור לכל בריין אשתני כפום עובדיהון וכפום שעתא דאתעבידו בה.

תרגום: ויש נשמות אחרות שבאים בגלגול בכמה חיות שנקראו מזל אריה מזל שור מזל נשר מזל בתולה מזל עקרב מזל טלה מזל מאדים מזל נחש מזל דגים, כמו שמצנו ב"ב שבטים שנמשלו לחיות זה לאריה, גור אריה יהודה, יוסף בכור שורו, יששכר חמור גרם, יהי דן נחש עלי דרך, בנימין זאב יטרף. ובני כל זה סוד הגלגול של יצר הרע, יש למי שהוא דומה לאריה ויש למי שהוא דומה לחיה ויש למי שהוא דומה לחמור לכל הבריות נשנתו לפני מעשיהם ולפי שעה שנעשו בה. ועיי"ש בגר"א: כפום עובדיהון ר"ל בגלגולא קדמאה.

⁵⁸ ע"י לקמן פרק י סקל"ט שיש טעות סופר כאן וצ"ל כמש"כ בתיקו"ז שם.

וְעֵתָהּ ה' קָח נָא אֶת נַפְשִׁי מִמֶּנִּי כִּי טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי. בהגר"א - כי טוב מותי מחיי. כמו שנאמר (קהלת ד ב) ושבח אני את המתים שכבר מתו, מן החיים אשר הם חיים כו', ולכאורה "שכבר מתו" וכן "אשר הם חיים" ייתור דברים. אלא שרצה לומר, שטובים הם המתים שכבר מתו, ולא נצטרכו לבוא בגלגול, מאותן שהם חיים עדנה שבאו בגלגול. ובזה מיושב דאמרו (עירובין יג ע"ב) נמנו וגמרו טוב לאדם שלא נברא כו' עד יפשפש במעשיו [ז"ל: שתי שנים ומחצה נחלקו בית שמאי ובית הלל האומרים נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא והללו אומרים נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא נמנו וגמרו נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא עכשיו שנברא יפשפש במעשיו ואמרי לה ימשמש במעשיו]. דקשה האיך אפשר לומר שטוב יותר, אם כן למה נברא. ועוד, שעכשיו שנברא קשה להולמו. ועוד, מאי "יפשפש" כו', הוה ליה למימר יעבוד את ה' ויעשה טוב. אלא נראה דנחלקו בשוב אל הגלגול שני, שאלו אומרים טוב לו שנברא, כי בכל פעם הוא עושה מצות כמו שכתבו קצת מפרשים, ואלו אומרים טוב לו יותר אם היה מתקן גלגול ראשון ולא יצטרך בגלגול שני, וכן נמנו וגמרו כנ"ל, וזהו ושבח אני את המתים כו'. וקאמרי ועכשיו שנברא, על כרחך לתקן מעשיו שמקודם, ולא בשביל מצות לעשות, כי טוב לו כו' כנ"ל, ועל כן יראה עיקר לתקן במה שפשע מקדם, כמו שאמרו (שבת ק"ח ע"ב) אבוך במאי זהיר טפי כו'. והאיך ידע מה שקלקל מקדם, יש על זה שני סימנים: א', במה שנכשל בה בגלגול זה הרבה פעמים, ועל זה אמרו יפשפש במעשיו באיזה נכשל. ב', באיזה עבירה נפשו חשקה לו מאד לפי שהורגלה מקודם ונעשה טבע, ולכך יש בני אדם שחושקין בעבירה אחת יותר וזה בעבירה אחרת, ועל זה אמרו ימשמש במעשיו, שימשמש את מעשיו.

[ו] מצד הגוף והנפש האדם הוא גרוע מכל החי, אבל מצד הרוח והנשמה גדול מכולם {ז}.

{ז} ישעיה ב כב⁶², וכ"כ תיקון קנה ע"ד רב' מיני אדם הן, א' מצד הגוף, והן ע"ה (שאינן בהם נפש השכלי)⁶³, והוא משתלשל מפני אדם שבמרכבה שהוא למטה מג' פני החיות האחרים. והב' מצד הנשמה שהוא משתלשל מדמות אדם שעל הכסא, שהוא מושל על כולם, כמ"ש (תפילת אל אדון) המתנאה על חיות הקודש. וז"ש (ב"ר פ"ח סי' יב) זכה רודה על כולם לא זכה נעשה ירוד מכולם (וז"ש (רש"י אסתר ו יג) כשהן עולין עד לרקיע, וכשהן יורדין עד עפר, שהוא פני אדם שבמרכבה שהוא נגד יסוד העפר וכמ"ש שם קנו ע"א⁶⁴, ובתז"ח לט ע"ב⁶⁵, וגם ע"ה יש לו נר"נ אלא שרוחו ונשמתו הוא רוח חיוני ושכל עיוני, ביאור לרע"מ ל ע"א⁶⁶).

[ז] אף מי שטבעו רע, לא ילך נגד הטבע לגמרי, כי לא יתקיים בידו, רק צריך להתחנך לילך בדרך הישר ע"פ טבעו. למשל מי שנולד במזל מאדים, שהוא מוכרח להיות שופך דם, אז יש בידו להתחנך להיות שוחט שהוא בינוני, או מוהל שהוא צדיק, ולא להיות לסטים. וז"ש (משלי כב ו) חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה (משלי כב ו)⁶⁷.

⁵⁹ הובא לעיל הערה 54.

⁶⁰ הובא לעיל הערה 55.

⁶¹ הובא לעיל הערה 7.

⁶² חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא. בהגר"א - והנה מותר האדם מן הבהמה הנשמה והרוח, שהנשמה גבוה מעל גבוה, וכן רוח האדם כמו שנאמר (בראשית ב ז) ויהי האדם לנפש חיה, מתרגמין לרוח ממללא. וזה שאמר חדלו לכם מן האדם, היינו יתרון הרוח שלו שנקראת נפש האדם כו', ויתרון השני אשר נשמה באפו, כמו שנאמר ויפח באפיו וגו', כי במה נחשב הוא, רצה לומר הוא הגוף והנפש שלו שהוא גרוע מכל חי אשר על פני האדמה, וחלש יותר מכולם.

⁶³ ד"ה הנותן בים דרך - והענין כי ב' מיני אדם הן: א', מצד הגוף, והן עמי הארץ שאינן אלא בגוף, והוא למטה מד' חיות, כמ"ש זכו רדו לא זכו וירדו. והב', מצד נשמתו הוא יושב על כולם, אדם על הכסא, כמו שמפרש והולך (בראשית א כו) רדו בדגת הים ובעוף השמים, ומושל על ג' חיון בג' דרגין דאדם, שהן נר"ן וכו'.

⁶⁴ ד"ה אדם דיצירה - וג' אדם הן נגד ג' יסודין וכו', ואדם הרביעי דגופא הוא עפר, ואדם אל עפר ישוב, עפר מן האדמה, כי עפר אתה והוא דמות אדם כנ"ל.

⁶⁵ ד"ה דזכינא כו': דכלם דהוו חלקם ממנו הן בסט' דקדושה, והוא אדם דארכיב ליה באלף דור, והוא עפר, כמ"ש כי עפר אתה, והוא כמ"ש (משלי ל ד) מה שמו ומה כו'.

⁶⁶ נדצ"ל כט ע"א והוא יה"א ח"ג ד ע"א ד"ה נשמת חיים וכו' - ר"ל דגם עם הארץ יש לו נר"ן, אלא שרוח שלו הוא רוח חיוני ונשמתו שכל עיוני.

⁶⁷ חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה. בהגר"א - והעניין כי האדם א"א לו לשבור דרכו כלומר מזלו שנולד בו, כמ"ש (שבת קנו ע"א) האי מאן דבצדק יהיה גבר צדקן כו'. וכשנולד במזל רע, אז על זה ניתנה הבחירה ביד האדם שיוכל לאחוז במזלו לאיזה דבר שירצה, להיות או צדיק או רשע או בינוני, וכמ"ש במסכת שבת (שם) האי מאן דבמאדים יהיה שופך דמים, אמר רב אשי או מהולא או טבחה או ליסטים, וזכר אלו הג', והוא לפי שמזלו מורה שיהיה שופך דמים, אך בבחירתו יוכל לבחור באלו הג', או מהולא והוא צדיק שעושה מ"ע, או טבחה הוא בינוני, או ליסטים והוא רשע שופך דמים כמשמעו וכו'. וז"ש חנוך לנער ע"פ דרכו, דרך מזלו וטבעו, כן תחנכהו לעשות מצות, ואז גם כשיזקין לא יסור ממנה, אבל כאשר תעבירהו על מזלו, עתה ישמע לך מיראתו אותך, אבל אח"כ בעת יוסר עולך מעל צוארו, יסור מזה, כי אי אשר לו לשבר מזלו.

[ח] יש מי שנפשו טובה בטבע במדותיה ואע"פ כן הוא רשע, ולזה נותנין לו כל שכרו בעולם הזה, שלא יהיה לו חלק לעולם הבא, מפני שהיה נקל לו מאד לעשות טוב ולא רצה, ועליו נאמר (ישעיה ג ט) אוי לנפשם כי גמלו להם רעה, אבל מי שנפשו רעה, ויש לו תמיד מלחמת היצר, אז לפום צערא אגרא (אבות פ"ה מכ"ב), ואף אם לפעמים נכשל בעבירה ח"ו, אין הקב"ה נכנס עמו לפני משורת הדין, כמ"ש (ברכות יז ע"א) גדולה הבטחה שהבטיח לנשים יותר מן האנשים כו', מפני שהן מסטרא דשמאלא הקרוב לחטא, וכמ"ש (חגיגה יב ע"ב) משל למלך שאמר לעבדיו כו' למי משבח יותר כו' (ביאורו לברכות שם⁶⁸) { ח }.

{ ח } וז"ש (יומא כב ע"ב) שאול באחת ועלתה לו, דוד בשתים ולא עלתה לו⁶⁹. כי דוד היה במזל מאדים כמ"ש (שמואל א' מז יב) והוא אדמוני, שעל כן טעה שמואל כשראה קלסתר פניו, והוא העביר על מדותיו תמיד. וכמ"ש (ר"ה יז ע"א) כל המעביר על מדותיו מעבירין ממנו כל פשעיו (משלי כב ו⁷⁰). וזהו ג"כ מעלת מלך המשיח (דהוא דוד בעצמו), שכתוב בו (זכריה ט ט) עני ורוכב על החמור, וחמור מרמוז על הגוף, אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), וכן מ"ש (ב"מ פד ע"א) אבריה דר"י כחמת כו' (תיקו"ז קט ע"א)⁷¹. אמר המו"ל, ראיתי כי טוב להציג בזה מאמר יקר מאת רבינו שהועתק מכ"ק, וז"ל הזהב: ענין הלבושים שנעשים מימי אדם (עי' לקמן פ"י סי' יג), כי האדם והזמן הוא זכר ונקבה, וכלל האדם וכל הנשמות שהן גוף א' הוא זכר, וכלל שנות העולם היא נקבה, ועמ"ש בתיקו"ז ריש תיקון ס"ט (קטו ע"ד⁷²) שהן נפש ורוח, ונפש הוא שותפא דגופא, ולכן נעשו מהימים ושנים גוף לרוח, בסוד נקבה תסובב גבר (ירמיה לא כא), וכמ"ש בתיקון כ"ב דנוק' גוף לדכורא. ולכן רמ"ח אברים נגד האדם ושם"ה ל"ת נגד ימות השנה (מכות

- מאיר האבן -

⁶⁸ יז ע"ב אות יא ד"ה גדולה הבטחה וכו' – כמ"ש בפ"ב דחגיגה (יב ע"ב): [בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ] למה לי להקדים שמים לארץ, והארץ היתה תהו ובהו, מכדי בשמים אתחיל ברישא, מאי שנא דקא חשיב מעשה ארץ. תנא דבי רבי ישמעאל, משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו, השכימו לפתחי, השכים ומצא נשים ואנשים, למי משבח, למי שאין דרכו להשכים והשכים. בהג"א - והענין שהן מסטרא דשמאלא הקרובים לחטא.

⁶⁹ פי' שאול עשה חטא א', ונאבד לו המלכות, אבל דוד עשה ב' חטאים, ועל"ז לא איבד את המלכות.

⁷⁰ הובא לעיל הערה 67.

⁷¹ ז"ל: טב מלגאו ולבושא דיליה ביש דא איהו עני ורוכב על חמור רע מלגאו ולבושא דיליה שפיר מלבר על האי אתמר ראיתי עבדים על סוסים וכלא אשתמודע בעובדוי דבר נש מאן דאיהו מלגאו ולא למגנא אוקמוה קדמאין לא המדרש הוא העקר אלא המעשה הוא העיקר דשטיין מסתכלין בגופא דאיהו לבושא הה"ד (איוב י') עור ובשר תלבישני וצדיקא בעובדין טבין.

תרגום: טוב מבפנים ולבושו רע זהו עני ורוכב על חמור רע מבפנים ולבושו יפה מבחוץ על זה נאמר ראיתי עבדים על סוסים והכל נודע במעשי האדם מי שהוא מבחוץ ולא לחנם בארו הראשונים לא המדרש עקר אלא המעשה הוא העקר שהשוטים מסתכלים בגוף שהוא הלבוש זהו שכתוב עוד ובשר תלבישני והצדיקים במעשים טובים.

ז"ל הג"א ד"ה עני ורוכב - עני על הרוח ענוותן כתרגומו, וגם בפשוטו שהוא צדיק ורע לו, וגופא דיליה חמור, בשר חמורים בשרם, ולזה אמרו (ב"מ פד ע"א) אברי' דר"י כו' ז"ל: אמר רבי יוחנן איבריה דרבי ישמעאל [ברבי יוסי] כחמת בת תשע קבין אמר רב פפא איבריה דרבי יוחנן כחמת בת חמשת קבין ואמרי לה בת שלשת קבין, כמ"ש המפרש (וכן נפשא ועמש"ל בתכ"ג). וכו' ונאמר במשיח עני ורוכב כו' דהוא דוד בעצמו ואמרו בירושלמי (ברכות סז ע"ב) אברהם היה יצור רך כו' והוא ראש לכל צדיק וטוב ודוד כו' עד שהרגו [אברהם אבינו עשה יצר הרע טוב דכתיב ומצאת את לבבו נאמן לפניך. אמר רבי אחא והפסיד אלא וכרות עמו הברית והחסד וגומר. אבל דוד לא היה יכול לעמוד בו והרגו בלבבו].

⁷² ד"ה ולעילא דור הולך, הובא לקמן הערה 80.

כג ע"ב) (ולכן נשים חייבות במצות לא תעשה שהם בנוק' (תיקו"ז קטו ע"ד), והטיבו אשר דברו החכמים, שהזמן הוא ריע האדם ואהובתו. וחלקו הזמן לג' חלקים: עבר, עתיד, והווה, שהן נגד נר"ן של האדם, בראש בטן גויה, וכמו שהראש נכבד והולך ומתמעט, כן הזמן, אל תאמר שהימים הראשונים היו טובים מאלה כו', כי כן צ"ל כמו בגוף האדם, וכמו שהלב הוא עיקר האדם וכן הרוח, והנשמה אינה אלא מלמדת לאדם שכל להנהיגו⁷³, כן כל מגמת הזמן אינה אלא בהוה, אבל העבר כבר עבר, והוא רב מלמד להועיל, והעתיד אל תצר צרת מחר (יבמות סג ע"ב), ואין לו לאדם לחשוב בו כי איננו שלו. כן הוא בנפש, שאין לחשוב עליו שהוא שותפא דגופא, כי תאוה נפשך לאכול בשר (דברים יב כ), והוא עולם שאינו שלו. מחר איננו, דהיא אכסניא וכו', וחיבורם הוא בתורה, כמ"ש המל"ך, והוא השביעי שבת, שע"י חיבור לזמן מלמדה התורה, שא"א ללמדה אלא בזמן, והתורה הוא כוללת ד' פרד"ס, ג' ראשונות בג' הפנימיות והן ג' יום השביעי, אבל הפשט אינה אלא כדי לעשות מצות. והי' העשירית מצוה. משא"כ בג' הללו שאינן אלא תורה, אף שכלולין במצוה, והן ג' פעמים ג'. ומצוה כוללת כולם (שהן עשר ספירות דכלילין בנר"ן, ובעולם שנה נפש) והעולם היא התורה, כמ"ש בראשית ברא בתורה כו'. ואהיה אצלו אמון כו', וכן בעולם מתחברים האדם והזמן והיא מתחלק לג'. בריאה יצירה עשיה, וכן שמים וארץ ואויר. והעיקר האויר שהוא הרוח. והכל זה נגד זה ג' פעמים ג' כנ"ל, וא' כלל הכל, והיא התורה שבה נברא הכל, והיא העשירית, יהיה קדש (ויקרא כז לב), ובשבילה נברא הכל. כל עמל האדם לפיהו (קהלת ו ז) עמל תורה. והאדם והזמן מחוברים בעולם. והעולם האם המולדת שניהם זכר ונקיבה, והנה הכל בג' ג', ומכוונים זה נגד זה, כמ"ש בספר יצירה. והנה הנשמה כבר היא ברואה קודם יצירת האדם, והרוח הוא בנפישת הנשמה לגוף מתילד הרוח⁷⁴ (עי' ביאורו לר"מ עג ע"ב⁷⁵, וביאורו לזהר יתרו כא ע"ב⁷⁶) אבל הנפש

- מאיר האבן -

⁷³ עי' ליקוטים בסוף בהגר"א בספד"צ לז ע"ג: וז"ל, והענין כי הרוח באדם הוא האדם, אבל הנפש הוא המדרגה למטה ממנו, והנשמה למעלה ממנו והוא מדרגת מלאך כידוע, עכ"ל.

⁷⁴ עי' ליקוט יד בסוף בהגר"א בספד"צ הנה הנשמה כבר היא ברואה קודם יצירת האדם, והרוח הוא בנפישת הנשמה לגוף מתילד הרוח, אבל הנפש מתגדל מעט מעט כל ימי האדם.

⁷⁵ עי' זהר ח"א רסד ע"ב: ויאמר אלהים פרו ורבו וגו' (בראשית א כח) פקודא דא לאתעסקא בהאי עלמא בפריה ורביה ולמעבד תולדין לאתפשטא שמא קדישא לכל סטרין ולמלקט רוחין ונשמתין למהוי יקרא דקב"ה עילא ותתא דכל מאן דלא אתעסק בפריה ורביה אזעיר דיוקנא דמריה דלא אשתכח בהאי עלמא וגרים דלא שריא שכינתא בהאי עלמא כמה דאתוספאן רוחין ונשמתין הכי אתוסף לנחתא (נ"א דוגמתא) בהאי עלמא זיו יקרא דמלכא דכתיב (משלי יד כח) ברב עם הדרת מלך ובאפס לאם מחתת רזון הדרת מלך דא זיו יקרא דמלכא דאתוסף לנחתא בהאי עלמא מחתת רזון דא זעירו דדיוקנא דמלכא.

תרגום: "ויאמר אלהים פרו ורבו" וגו'. מצוה זו להתעסק בעולם הזה בפריה ורביה ולעשות תולדות, שיתפשט השם הקדוש לכל הצדדים, וללקט רוחות ונשמות, שיהיה כבוד הקדוש ברוך הוא למעלה ולמטה. שכל מי שלא עוסק בפריה ורביה, מקטין את הדמות של רבונו שלא ימצא בעולם הזה, וגורם שלא תשרה שכינה בעולם הזה. כמו שמתוספות רוחות ונשמות, כך מתוסף לרדת (נ"א דוגמת) בעולם הזה זיו כבוד המלך, שכתוב "ברב עם הדרת מלך ובאפס לאם מחתת רזון". "הדרת מלך", זה זיו כבוד המלך שמתוסף לרדת בעולם הזה. "מחתת רזון", זה הקטנת דמות המלך.

עי' יהל אור ח"א כח ע"ד: ולמלקט רוחין ונשמתין – ולא אמר ונפשין, כי הענין של נר"ן, נשמה היינו השכל, אינו בגוף האדם אלא מזלו ושורה עליו. והרוח הוא כח ההרגש שבאדם. והנפש הוא כח החיוני, הצומחת שבאדם, וכשבאו הנשמה ורוח באדם, מיד בא הנפש במעי אמו מכחם. דרך משל כשפותחין החלון, בא אור לבית, וכשנסתלקו נשמה ורוח, אז נתבטל כח הצומח כמו בכל הצמחים, כשנחתך הצומח אז נסתלק הכח, כי הכח אינו רק כשקיים הדבר, ואח"ז כאלו לא היה. אך באדם אינו כן, רק שהנשמה ורוח מאוסרים בנפש, אף לאחר מיתה נשתייר בו כח הנפש (בזמן שהנוק' משגיחים עליו), ולזה נאמר הכרת תכרת הנפש, זה סילוק נפש, ורוח ממילא נכרת הנפש כו'. אבל הנשמה אינה בכלל עונשין, שמסתלקת מיד כשפוגם, והרוח הוא בכלל העונשים, ולזה אמר רוחין ונשמתין, אבל נפש מיד נתהוה ממילא וגם שאין לו רק ע"י וכנ"ל.

מתגדל מעט מעט כל ימי האדם. וכל עמל האדם הכל בשבילה, כמו בכל נוק, ולהגדילה מעט מעט, והוא בג' זמנים קטנה נערה בוגרת, ומשנשאת לאיש, שסימנה נקבה (ת"ז יח ע"א⁷⁷) והוא עיבור לידה כו' וזהו היה הוה יהיה של הזמן. וכן העולם שוה לו, שנר"ן הם מבי"ע, שמים וארץ, וארץ תוצא הארץ נפש כו' (בראשית א כד), רוח מאויר, זהו רוח מרוח (ס"י פ"א מ"י). ונשמה בשמים. וכן תיקונם, שמים אינו צריך לתקון האדם, כי כבר מושלמת בחלקיה, שהן נשמות דילה, לכן הם קיימים תמיד. והרוח שהוא האויר, נתקן בלידת האדם, והארץ בתיקון הנפש. וז"ש (בראשית ב טו) לעבדה ולשמרה, בתיקון המעשים נתקנה הארץ. ובכל א' חלק הרוח הוא העקרי, ועליו סובבין הכל, שהוא האדם. וכן בשנה ועולם, שלכן שם הוי"ה כלל הכל ושם העיקרי (כי ג' שמות אהי"ה הוי"ה אדני הם ג"כ נגד אלו הג' דברים, וכמ"ש רבינו בספר יצירה ע"ב⁷⁸ ובתז"ח יז ע"ב⁷⁹ ע"ש) וכן בעולם שנה נפש. האדם הוא העיקרי, וזהו מאמר שלמה דור הולך, נגד האדם בג' זמנים (קהלת א ו) הולך אל דרום כו', הרוח הוא העולם שעיקרו הרוח. ואח"כ העשירית שהיא הרביעית (מלכות עשירית האיפה, רביעית ההין, בסוד אחד, דהוי"ה ושמה מפרש שהיא כלל הכל) שהיא התורה (שם ז) כל הנחלים הולכים אל הים כו'.

⁷⁶ אולי ליקוט בסוף הספרא (לט ע"ד): והנה הנשמה כבר היא ברואה קודם יצירת האדם, והרוח הוא בנפחת הנשמה לגוף מתיילד הרוח, אבל הנפש מתגדל מעט מעט כל ימי האדם, וכל עמל האדם הכל בשבילה, כמו בכל נוק' ולהגדילה מעט מעט, והיא בג' זמנים קטנה נערה בוגרות, ומשנשאת לאיש שסימנה נ'ק'ב'ה', והוא עיבור כו', וזהו היה הוה ויהיה של הזמן, וכן העולם שוה לו שנר"ן הן מבי"ע, שמים ואויר וארץ, תוצא הארץ נפש וכו' (בראשית א כד), רוח מאויר, והם רוח מרוח, נשמה בשמים, וכן תקונם שמים, א"צ לתיקון האדם כי כבר מושלמת בחלקיה שהן נשמות דילה לכן הן קיימים תמיד, והרוח שהוא האויר נתקן בלידת האדם, והארץ בתיקון הנפש, וז"ש (בראשית ב טו) לעבדה ולשמרה בתיקון המעשים נתקנה הארץ, ובכ"א חלק הרוח הוא העיקרי שעליו סובבים הכל שהוא האדם, וכן בשנה ועולם שלכן שם הוי"ה כולל הכל ושם העיקרי, וכן בעש"ן האדם הוא העיקרי, וזהו מאמר שלמה (קהלת א ד) דור הולך נגד האדם בג' זמנים, והארץ לעולם עומדת זמן הג', ואח"כ (שם ה) זרח השמש נגד השנה בג' זמנים, הולך אל דרום כו', הרוח הוא העולם שעיקרו הרוח, ואח"כ העשירית שהיא הרביעית, מלכות עשירית האיפה, רביעית ההין, בסוד אחד דהוי"ה, ושמה מפרש שהיא כלל הכל שהיא התורה, (שם ז) כל הנחלים הולכים אל הים כו', והיה הנפש לפי הזמן וכפי לידתו, כמ"ש בתיקונים שם אלא שהאדם מושל בבחירתו על הזמן ומערכת להטותו לכל אשר ירצה, כמ"ש (שבת קנו ע"א) או מהולא או טבחא כו', וזהו (בראשית א כח) וכבשוה (מלכים א' ב ב) וחזקת והיית לאיש מושל, ומ"מ (משלי יב ד) אשת חיל עטרת בעלה, וכרקב בעצמותיו מבישה, שצריך להלחם תמיד בה, וכפום צערא אגרא, ולכן זכה דוד להיות משיח ה' (תהלים קיח כב) אבן מאסו כו', מצד הזמן דהוא נפש דנפש נקרא אבן שתיה אבן בוחן, אבל צריך לזהירות גדולה משא"כ (משלי לא יא) אשת חיל בטח בה לב בעלה, לכן אמר דוד (תהלים צד יז) כמעט שכנה דומה נפשי, וכל תפלותיו וזמירותיו לזמר עריצים בשביל בחינתו שהיא נפשו כללות בחי' תחתונה יו"ד דאדני"י שהיא עתה למטה מג' בחינות בינה ת"ת מלכות נר"ן עש"ן, והוא מלכות דידה, אבל לע"ל תעלה לחכמה לעילא מבינה, וזהו לראש פנה, למקום דאתגזרת שחכמה נקרא ראשית וראש.

⁷⁷ ד"ה מארי תורה – ר"ל שהלילה נחלק לב' חלקים פלגא דינא ופלגא רחמי והן ליל ולילה בתוס' ה' בסוד נער נערה דאנהר לה אימא ה"ג ממותקות והיא בזיווגא שאז נקרא ה' שד' דרגין באשה קטנה נערה בוגרת נשואה שנקראה ה' הוא חכם והיא חכמה והא עשיר והיא עשירה הוא איש והיא אשה והן ר"ת של נקב"ה ולכן דווקא בחצות והוא בסט' דעד"א שהוא בין חסד לגבורה והוא בחצות ממש וז"ש ואיהי שומר מה כו'.

⁷⁸ עיי"ש ג ע"ד, ה ע"א ועוד.

⁷⁹ הראש הוא כולל ג"ר שהם כלולים כא' וגויה ת"ת כולל חג"ת ג' אמצעיות ושם שורש עד"א כי נה"י לבר מגופא ועיקר כלילותו מחג"ת כמ"ש בזוהר עד"א קול דכליל מיא אשא ורוחא ג' נקודין חש"ק ג' טיפין ממוחא ובטן כולל ג' אחרונות נה"י ושם קומת הנוק' לכן נכללן נה"י בנוקבא כידוע בהרבה מקומות ולכן אלו ג' שמות כוללים כל האצילות בכל העשר ספירות אהי"ה יהו"ה אדני"י וכן נר"ן כלל הכל וכן בכל העולמות וכן ג' נקודות חש"ק כלל הכל.

והנה הנפש לפי הזמן וכפי לידתו, וכמ"ש (ת"ז קמו ע"ד ע"ש⁸⁰) אלא שהאדם מושל בבחירתו על הזמן ומערכת, להטותו לכל אשר ירצה, כמ"ש (שבת קנו ע"א) או מוהלא או טבחה כו'⁸¹. וזהו וכבשוה (בראשית א כח) וחוקת והיית לאיש מושל. ומ"מ אשת חיל עטרת בעלה ורכב בעצמותיו מבישה (משלי יב ד), שצריך להלחם תמיד בה, וכפום צערא אנרא. ולכן זכה דוד להיות משיח ה', אבן מאסו הבונים כו' (תהלים קיח כב), מצד הזמן, דהוא נפש, דנפש נקרא אבן שתייה, אבן בחן, אבל צריך לזהירות גדולה. משא"כ אשת חיל, בטח בה לב בעלה. ולכן אמר דוד (תהלים צד יז) כמעט שכנה דומה נפשי. וכל תפילותיו וזמירותיו לזמר עריצים בשביל בחינתו, שהיא נפשו כללות בחי' תחתונה (י' דאדני, שהיא למטה מג' בחינות, בינה ת"ת מלכות, נפש רוח נשמה. עולם שנה נפש, והוא מלכות דידה. אבל לעתיד לבא תעלה לחכמה למעלה מבינה. וזהו לראש פינה, למקום דאתגורת, שחכמה נקרא ראשית וראש) (ועי' בת"ז חדש לח ע"ג⁸²).

[ט] כל הטובות והרעות בעולם הזה הכל על פי הרוב לפי המדות (תיקו"ז קט ע"א⁸³) { ט }.

{ט} ומ"ש (ברכות ז ע"א) צדיק וטוב לו צדיק גמור, ר"ל שטוב בנפש ורוח, דהיינו במדות ובמעשים. וכן מ"ש רשע וטוב לו, רשע שאינו גמור, ר"ל שאינו רשע במדות (תיקו"ז שם).

[י] יש מיני פחיתות באדם שניצל מהן ע"י עשיית המצות, ויש שאינו ניצול מהן רק בתורה לבד, ויש שאינו ניצול מהן רק אם רואה לאשר המדות ע"י תוכחות מוסר, להפריש דרכיו הטובים מן הרעים (משלי כב ה⁸⁴ ולקוטים לרכב"ח⁸⁵).

- מאיר האבן -

⁸⁰ ד"ה ואיהי שעתא - רמ"ח מ"ע ושס"ה מל"ת הן נגד דר"ג, רוח ונפש, ולכן נשים חייבות במל"ת, ורמ"ח מ"ע הן נגד רמ"ח אברים, ושס"ה מל"ת הן נגד שס"ה ימי השנה. דהאדם והזמן הן נגד דר"ג, רוח ונפש. והנה כל הרוחות הן נאצלים מששת ימי בראשית, כל הנשמות שבגוף, והן לפי האברים, יש שתלוין בראש ויש בנימין כו', והנפשות תלויות בזמן, כל הזמן של ששת אלפי שנה, הן גוף אחד לכל הנפשות, כי כל שנה מחולקים לשס"ה ימים, וכל יום עד רגעים. והנה מכוונים אברי הגוף של הרוחות נגד אברי הגוף של הזמן, שהן דר"ג, וז"ש בס"י שחלק לג' עש"ן עולם שנה הן דר"ג הנ"ל, והנפש כולל דר"ג, רוח ונפש שנאצל משניהם. וכד ב"ג זכי שהרוח יוצא מכוון בשעה שמכוונת לו, זהו שזוכה לבת זוגו, כי הנפש אינה יוצאה כי אם לפי שעתו, ולכך אינה אזלא בגלגולא, כי היא א"א לצאת אלא לפי שעתה, והרוח אינה יוצאה לפי השעה, רק המקום בעולם שכל העולם גוף א' הוא כנ"ל, אלא כאשר זוכה כנ"ל, אבל בגלגולא א"א לזכות לבת זוגו, אם לא שהראשונה לא היתה בת זוגיה, וכן בשני ושלישי, וז"ש ואיהי שעתא כו' דהיא נקרא שעתא שהיא הזמן כנ"ל.

⁸¹ הובא לעיל הערה 67.

⁸² שם אותו ענין של הערה 80.

⁸³ הובא לעיל הערה 71.

⁸⁴ הובא לעיל הערה 3.

⁸⁵ בסוף ביאור אגדות רבב"ח: היצר הרע מזיק את האדם בג' דברים הנ"ל פעמים בגוף דהיינו שמטיל יסורין על הגוף כדי שיבטל מתורה וממצות, פעמים בנפש שמחטיא אותו, וכן בנשמה שאינו מניח לידע את הדרך שילך בה ומניע אותו מהנשמה כמ"ש (קהלת י טו) עמל הכסילים תיגענו אשר אל ידע ללכת אל עיר. וע"ז אמר (אדם מהלך באישון לילה) כלומר באמצע הלילה, רחוק מן היום מלפניו ומלאחריו, דהיינו שלא היה אצל ת"ח ללמוד. ואפילה שגם מחמת עצמו הוא כאפילה שאין בידו לא תורה ולא מצות, ולכך הוא מתירא והענין כי כל הה' דברים שהאדם מורכב מהם כל א' מוליד פחיתות באדם וקורב לבא לידי חטא על ידיהם, אך התורה והמצות מגין עליהם בענין זה. המצות שהם מן הארץ כי כל מצוה היא מן הדומם כגון סוכה ולולב וציצית

[יא] ענין התורה לנפש, דוגמת המטר לארץ, שמצמיח מה שנזרע בה, סם חיים או סם מות. כן בתורה מצמיח מה שבלבו, אם לכו טוב, תגדיל יראתו, ואם בלבו שורש פורה ראש ולענה, יגדל הטינא בלבו, כמ"ש (הושע יד י) צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם, וכמ"ש (שבת פח ע"ב) למיימינים בה סמא דחיי ולמשמאילים בה סמא דמותא. ע"כ צריך לפנות לכו בכל יום קודם הלימוד ואחריו מעיפוש הדיעות והמדות ביראת חטא ומעשים טובים, וזהו מכונה בשם בית הכסא, וע"ז רמזו במ"ש (ברכות ח ע"א) בית הכסא עדיפא מכולהו, וכן מ"ש (שם נד ע"ב) המאריך בבית הכסא, וכן מ"ש (שם סב ע"א) השכם וצא הערב וצא, ר"ל בבחרותו ובזקנתו, שלא תתרחק מבוראך מרחק רב, שלא תוכל להועיל. וצריך למשמש איזה מדה רעה גובר בו, ואח"כ יפנה. לא כאלו בעלי תאוה, שמתענים והתאוה מתגבר ביותר, וצריך לזה ערמומית גדולה, ערום ביראה (ברכות יז ע"א) נגד הנחש הערום. והמתעצל לחטט אחר כל מדה רעה, אינו מועיל לו כל הגדרים והסייגים שהוא עושה, כי כל מכה שאינה נרפאת בפנים כו', ואף גדר התורה שהיא מגינה ומצלה נהרס בעצלותו (משלי כד לא⁸⁶, יט טו⁸⁷, כה ד⁸⁸).

ותפילין, הכל היא מן הארץ הם מגינים על הפחיתות של הדומם, והתורה שהיא מן השמים מגין על הפחיתות של האש והאוויר ויראת חטא מראה אותו הדרך אשר ילך בה וזהו שאמר שמתירא מן הפחיתים היינו פחיתות הבא וכו'.

⁸⁶ כמ"ש אדומ"ו בפירושו על ברכות ע"פ נסתר שם בפ' הרואה (דף סב ע"א), תנ"ה בן עזאי אומר השכם וצא הערב וצא כו' [אמר רב יהודה אמר רב, לעולם ינהיג אדם את עצמו שחרית וערבית כדי שלא יהא צריך להתרחק, תניא נמי הכי בן עזאי אומר השכם וצא הערב וצא כדי שלא תתרחק. ז"ל הגר"א שם: אע"ג שודאי הוא כפשוטו, מ"מ מורה ג"כ לנפשו, שצריך ג"כ לפנות אותה בכל יום מעיפוש הדעות והמדות, וכמ"ש למעלה, וכמ"ש על שדה עצל עברתי והנה עלה כולו קמשונים, שהוא המדות הרעות, כסו פניו חרולים, הוא המעשים הרעים שמתבייש בהם בעצמו, וגדר אבניו נהרסה הוא הגדרים [ועיקר על התורה שהוא גדר שמשמרתו מכל רע מזמה תשמור מגינה ומצלא והנה נהרסה בעצלותו כמ"ש שאינו מחזר כו'] שעושה סייגות, הכל אינו מועיל למי שאינו מחטט אחריו, כי כל מכה שאינה מרפאת בפנים וכו']. וכמ"ש למעלה שם ברכות (דף ח ע"א) ר' נתן אומר לעת מצוא זו תורה כו' לעת מצוא זו בית הכסא כו' עדיפא מכולהו וכו' [ז"ל בשלימות: על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא אמר רבי חנינא לעת מצא זו אשה, וגו' רבי נתן אומר לעת מצא זו תורה, שנאמר כי מוצאי מצא חיים וגו', רב נחמן בר יצחק אמר לעת מצא זו מיתה, כו' רבי יוחנן אמר לעת מצא זו קבורה, כו' מר זוטרא אמר לעת מצא זה בית הכסא אמרי במערבא הא דמר זוטרא עדיפא מכלהו]. בתורה אמרו (יומא עב ע"ב) זכה נעשה לו סם חיים, לא זכה נעשה לו סם המות. כי ענין התורה לנפש כמו ענין המטר אל הארץ, שהוא מצמיח סמים חיים וסמים מות, כן בתורה צריך אחר לימוד לבער הפסולת ממנו ביראת חטא ומע"ט, וכמ"ש (משלי ח יב) אני חכמה שכנתי ערמה, שנכנס ערמומית בלבו של אדם וכו' (סוטה כא ע"ב). וזהו שאמר (משלי כד ל) על שדה איש עצל עברתי, והנה עלו כולו קמשונים, שהם המדות הרעות. כסו פניו חרולים, הם המעשים הרעים שמתבושש בהם בעצמו. גדר אבניו נהרסה, הם הגדרים שעושה והסייגות, הכל אינו מועיל למי שאינו מחטט אחריו, כי כל מכה שאינה נרפאת בפנים כו', ועיקר על התורה שהיא גדר ומשמרת מכל רע, מזמה תשמור מגינה ומצלת, והנה נהרסה בעצלותו וכו'.

⁸⁷ נדצ"ל יט ט: צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם (הושע יד י) וכמ"ש חז"ל למיימינים סמא דחי' ולמשמאילים סמא דמותא והענין כי התורה הוא מן השמים ומעשה המצות מן הארץ כמ"ש כ לעיל וז"ש אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף כלומר כי הארץ מדתה אמת שנותנת באמת כל מה שזורעין בה אם חטיין צומחת ג"כ חטיין ואם שעורים שעורים וזהו אמת מארץ תצמח ומן השמים יבוא הגשם שהוא צדק שבא בתורת צדקה שהרי לא נתנו לשם הגשם שיקרא אמת בבואו לארץ וזהו צדק משמים נשקף והגשם בא לכל הארץ בשוה וג"כ עושה פעולתו בשוה אך פעולתו לפי המקבל מקום שזורע חטים אזי מחמתו יצמח שם החיטים ומקום הזרוע סם המות תצמיח

[יב] המדות הם בנפש הדבקה לגוף, והם לבושים לנפש השכלית. { י } וכמו שאדם מתכבד ע"י הלבוש, ומעלה עליו חן, כן אין התורה מעלה חן על לומדיה, ואין זוכין לכבוד, רק אם יש בהם מדות טובות, וז"ש (שבת קיג ע"א) ר"י קרי למאני מכבדותא (משלי יא טז⁸⁹, יג טו⁹⁰).

{ י } וכל ענין ביאת האדם בעוה"ז הוא לתקן את נפש הבהמי, שהוא לבוש לנפש השכלי, שהוא עיקר האדם⁹¹ (וכן כתב תיקו"ז קו ע"ד⁹², קכו ע"ג⁹³). ונפש הבהמי היא נמשכת אחר היצה"ר, ובה כל התאות והתענוגים וכל החטאים. וכן כל המצות, ושכר ועונש, הכל תלוי בה. והיא הלבוש של הצדיקים בג"ע. וקודם חטא אדם הראשון, היה נכלל נפש הבהמי באדם, והיתה נקראת כתנות אור. וכשחטא נפרדה ממנו ונמסרה ביד הס"א. (ועי' תיקו"ז קו ע"ד⁹⁴, קח ע"א ע"ב ע"ג⁹⁵), ונקראת כתנות עור, שהוא משכא

סם המות מחמתו אך הגשמים עצמם נקרא לעולם טוב וכן הוא בתורה הבאה מן השמים עושה פעולתו שתצמיח מה שבלבו אם לבו טוב תגדיל יראתו ואם ח"ו בלבו פורה שורש ראש ולענה יכשל עוד בהגותו בה ויגדיל הטינא אשר בלבו עד אשר מעלה שרטון וזהו צדיקים ילכו במ ויגדל צדקתם ופושעים יכשלו במ שיצמיח פשעם עוד ויכשלו וזהו שאמר למיימינם סמא דחי' שצומח סם חיים כמו המקום זרוע סם חיים שמצמיח סם חיים בעת שיבא עליו הגשם ולמשמאילים כו' כמו המקום הזרוע סם המות שצומח סם המות בפעולת הגשם וז"ש כאן עד שקרי' כשלומד ואין כוונתו לקיים אז פשעו יתגדל ויוסיף רשעתו ולא יוכל להנקה כי יגיד עדותו שקר כלומר שיגיד בהתורה שנקרא עדות שקרים אשר לא כדת.

⁸⁸ כאשר רצונו של אדם לעשות כלי, צריך להוציא מתחילה הסיגים, ואח"כ לעשות כלי. ומחמת זה יצא לצורך כלי, כלומר יצא הכלי מזוקק. וכן בתורה, צריך אדם מתחילה להוציא הסיגים מלבו, והיינו לסור מרע, ומחמת זה יצא (שמואל ב' כב לא) אמרת ה' צרופה, וכמ"ש (ירמיה ד ג) נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים, כי כאשר יש סיגים בלבו של אדם, אז נעשה לו האמרת למארת, כמ"ש בזהר (ח"א יט ע"ב). והיינו מפני הסיגים שבו, ילמוד בתורה פירוש אחר, בכדי שיהא לו מותר הדבר הזה, וישרים דרכי ה' צדיקים ילכו במ גו'. (וז"ס כאשר הרשע לומד תורה נותן כח לקליפות). ולכן צריך תחילה להגו הסיגים מלבו, ולא יהיה לו שום שוחד, ויצא לצורך כלי, ויהיה אמרת ה' צרופה.

⁸⁹ ר"י קרא למאנא מכבדותא, שידוע שהמדות הן הלבושין, והיינו שהמדות הן מן הנפש הדבקה אל הגוף, והן לבושין להנפש העליונה, שהוא הנפש השכלית, וע"י הנפש השכלית הן נעשין מדות טובות, והן נותנין חן לבעליהן. ולכן הנפש הבהמית הדבקה אל הגוף נק' אשת חן.

⁹⁰ שְׁכַל טוֹב יִתֵּן חֵן וְדָרְךְ בְּגִדִים אֵיתָן. בהגר"א - שכל טוב יתן חן מי שיש בו שכל שהוא התורה וגם הוא טוב מידות טובות יתן חן שהכל מתפארין בו כמ"ש אשרי מי שלמדו תורה וכו'. ודרך בוגדים איתן אבל הדרך של הבוגדים אם יש בהם קצת תורה איתן הן הולכין בעזות ובחוזק ומשתררין בתורתן ועוד שכל טוב גו' כמ"ש ומצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם והיינו חן בעיני הבריות ושכל טוב בעיני אלקים כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב ששם השכל טוב ואמר שאם יהיה לאדם שכל טוב בעיני אלקים יתן הקב"ה לו חן גם בעיני הבריות ומקרבן להקב"ה אך דרך בוגדים איתן שאינן רוצין להתקרב א"ע.

⁹¹ הובא לעיל הערה 73.

⁹² ד"ה ועוד ויבן לישנא - אין אשה אלא לבנים (תענית לא ע"א), כי האשה בסוד נפש, והבעל בסוד רוח, ובולד והיו לבשר אחד, מתחברין רוח ונפש דילהון כאחד, ואז נקרא חיים, כי הנפש בלא רוח הוא מת כמו בקבר, והרוח בא לעולם להחיות הנפש בסוד (תהלים לו ז) אדם ובהמה כו'. וכן הרוח בלא נפש אין לו שכר כלל, וכל העונש של הרוח הכל בשביל שלא תיקן הנפש, וכן הוא לאיש ואשה, והנה בנים הם יסודה ובניינה.

⁹³ ד"ה בלבושין דקודש דבג"ד תקינו בהבדלה כו' דלא יחבר כו' - שלא יעשה מלאכה ועובדין דחול בעוד שלא הבדיל והפשיט לבושי קודש ממנו בהבדלה, וכמו שמפרש והולך, דכל התערובות וזכות וחובה הכל בלבושין, אבל בפנים שם אין זכות וחובה, דשם לא יגורך רע.

⁹⁴ ד"ה ובג"ד אסור כו' - גוף הטפה סרוחה, שהוא כתנות עור דחויא, הערלה דיליה, וכו', שהן ג' קליפין דאגוזא, עור תהו.

⁹⁵ ז"ל התיקו"ז: ובגין דא תקינו תלת צלותין בכל יומא לאעברא תלת קליפין אלין דערלה מאות ברית דאיהי שכינתא ובדא שריא בתלת גוונין נהירין דאינון כהנים לויים וישראל דעלייהו אתמר

דחויא⁹⁶, ולכן (בראשית ג ז) וידעו כי עירומים הם. וזה ענין נשמות דאזלין ערטילאין⁹⁷. כי

(שיה"ש ז ב) מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב ואינון נעילת חגין וזמנין ומועדין דעלייהו אתמר (שמות כג יד) שלש רגלים תחג לי בשנה תלת קליפין עלייהו אתמר ויעש ה' אלהי"ם לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם (בראשית ג כא) בקדמיתא כתנות אור ולבתר דחאבו כתנות עור מעור דאיהו משכא דחויא ולשבעין שנין אתפשט ההוא (חויא) (נ"א משכא) מניה.

תרגום: ולכן תקנו שלש תפלות בכל יום, להעביר את שלש הקלפות הללו של ערלה מאות הברית, שהיא השכינה, ובזה שורה בשלשה צבעים מאירים, שהם כהנים לויים וישראל, שעליהם נאמר, מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב. והם נעילת חגים וזמנים ומועדים, שעליהם נאמר "שלש רגלים תחג לי בשנה", שלש הקלפות, עליהן נאמר "ויעש יהו"ה אלהי"ם לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם". בראשונה כתנות אור, ואחר שחטאו כתנות עור, מעור שהוא עור הנחש, ולשבעים שנים מתפשט אותו (הנחש) (העור) ממנו.

בהגרא"א: וז"ש תלת קליפין עלייהו כו' בקדמיתא כו' - ר"ל שאלו לבושין דג' עלמין היו כתנות אור, שהיה מאיר בהם בת עין, נהורא דעיינין, והשתא חשוכא דעיינין, עור עור מנין עור, משכא דחויא וכו'. ואמר ולשבעין שנין כו' כידוע, ור"ל בכאן על זמן חיי האדם שבעין שנין, ואח"כ מתפשט מזה הגוף להתלבש בג"ע בכתנות אור כמקדם, ושם מארבע הרוחות כו' שהן ג' גוונים נהירין עם הבת עין.

ד"ל התיקו"ז: דתלת גוונים דלבושין דשכינתא אינון תלת ווי"ן דויסע ויבא ויט בזמנא דמתעברין כתנות עור דחויא נהירין תלת גוונים דנהורא דשכינתא ומיד וראיתיה לזכור ברית עולם (בראשית ט ז) ואינון תלת ווי"ן אינון תלת גגין דאת ב' חד לשמיא וחד לארעא וחד לימא ומהאי ב' תליין שבעין גוונים ואינון שבעין ותרין דעלייהו אתמר (ישעיה יט א) הנה ה' רוכב על עב קל ובא מצרים על ע"ב בשבעין ותרין גוונים נהירין ומיד ונעו אלילי מצרים מפניו וכו'. בראשית (ישעיה סו טז) כי באש ה' נשפט דאינון כתנות עור דצריך בהון הבדלה כד אמרין ישראל בורא מאורי האש ואמרין המבדיל בין אור לחשך חשך אוכם כתנות עור דייליה אוכמין דאתמר בהון שחורות כעורב והנחש היה ערום מנייהו דלכל חיה ברא לבושיין ולכל בריין דאתבריא בשית יומי בראשית ואשתארו גופין דמזיקין למעבד ולא עביד לון בגין דהוה ערב שבת ודא איהו אשר ברא אלהי"ם לעשות ובגין דא והנחש היה ערום מכל חית השדה אשר עשה ה' אלהי"ם דלכלהו עבד לבושיין וליה לא עבד בגין דהוה מזיקין דעלמא.

תרגום: ששלשה צבעים של לבושים של השכינה, הם שלש ווי"ם של ויסע ויבא ויט, בזמן שמעברים כתנות עור הנחש, מאירים שלשה צבעים של אור השכינה, ומיד "וראיתיה לזכור ברית עולם". ואותם שלש ווי"ם, הם שלשה גגות של האות ב', אחד לשמים, אחד לארץ, ואחד לים. ומהב' הזו תלויים שבעים צבעים, והם שבעים ושנים, שעליהם נאמר "הנה יהו"ה רוכב על עב קל". ובא מצרים על ע"ב, בשבעים ושנים צבעים מאירים, ומיד "ונעו אלילי מצרים מפניו וכו'". בראשית, כי באש יהו"ה נשפט, שהם כתנות עור, שצריך בהם הבדלה, כשאומרים ישראל בורא מאורי האש, ואומרים המבדיל בין אור לחשך, חשך שחר, כתנות העור שלו שחורים, שנאמר בהם "שחורות כעורב", והנחש היה ערום מהם, שלכל חיה ברא מלבושים, ולכל הבריות שנבראו בששת ימי בראשית, ונשארו הגופים של המזיקים לעשות ולא עשה אותם, משום שהיה ערב שבת, וזהו "אשר ברא אלהי"ם לעשות", ולכן "והנחש היה ערום מכל חית השדה אשר עשה ה' אלהי"ם", שלכלם עשה לבושים, ולו לא עשה, משום שהיו המזיקים של העולם.

⁹⁶ עור הנחש.

⁹⁷ עי' זהר ח"ב צט ע"ב: תא חזי אם אחרת יקח לו (שמות כא י) גלגולין דמתגלגלן בהאי קרא כמה רברבין ועלאין אינון דהא כל נשמתין עאלין בגלגולא ולא ידעין בני נשא ארחוי דקודשא בריך הוא והיך קיימא טיקלא והיך אתדנו בני נשא בכל יומא ובכל עידן והיך נשמתין עאלין בדינא עד לא ייתון להאי עלמא והיך עאלין בדינא לבתר דנפקי מהאי עלמא כמה גלגולין וכמה עובדין סתימין עביד קודשא בריך הוא בהדי כמה נשמתין ערטילאין וכמה רוחין ערטילאין אזלין בהווא עלמא דלא עאלין לפרגודא דמלכא וכמה עלמין אתהפך בהו ועלמא דאתהפך בכמה פליאן סתימין ובני נשא לא ידעין ולא משגיחין והיך מתגלגלן נשמתין כאבנא בקוספיתא כמה דאת אמר (ש"א כה כט) ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע.

תרגום: בא וראה אם אחרת יקח לו, הגלגולים שמתגלגלים בפסוק הזה, כמה גדולים ועליונים הם, שהרי כל הנשמות נכנסות בגלגול, ולא יודעים בני אדם דרכי הקדוש ברוך הוא, ואיך עומדים המאזנים, ואיך נדונים בני אדם בכל יום ובכל זמן, ואיך נשמות נכנסות לדין טרם שבאות לעולם הזה, ואיך נכנסות לדין אחר שיוצאות מן העולם הזה. כמה גלגולים וכמה מעשים נסתרים עושה הקדוש ברוך הוא עם כמה נשמות ערומות, וכמה רוחות ערומות, הולכות באותו העולם שלא נכנסות לפרגוד של המלך, וכמה עולמות מתהפך בהם. והעולם שמתהפך בכמה פלאים נסתרים, ובני אדם לא יודעים ולא משגיחים, ואיך מתגלגלות הנשמות כאבן בכף הקלע, כמו שנאמר ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע.

לבוש שלהן בקליפה, וזה ענין הלבושין של אדה"ר שבאו לנמרוד ואח"כ לעשו⁹⁸, שהוא נחש הקדמוני שלקח הבגדים מאדם הראשון. ועקב שהי' דוגמא דאדה"ר (כמ"ש ב"מ פד ע"א⁹⁹), ולכן כתיב (בראשית כו טו) ותקח רבקה את בגדי עשו כו' ותלבש את יעקב כו'. ולכן נתברך ביו"ד ברכות נגד יו"ד קללות של אדה"ר. (עי' מדרש רות החדש בהדרת קדש פרק א אות נא¹⁰⁰), כי הוא תיקן חטא אדה"ר (עי' תיקו"ז קמו ע"ג¹⁰¹). קד ע"ד¹⁰², קיח ע"ד¹⁰³), וע"כ נכנס עמו ריח ג"ע וירח את ריח בגדיו (ווי"ש תענית ה ע"ב, יעקב אבינו לא מת).

וזה ענין (שמואל א' ב יט) ומעיל קמן תעשה לו אמו. וכן קריעת המעיל של שאול ושל ירבעם. ושהקב"ה תפש בבגדו של ירבעם. וענין ושתי, שהיתה מפשטת בנות ישראל ערומות. ולהיפך באסתר (אסתר ה א) ותלבש אסתר מלכות. וכן מ"ש (זכריה ג ג) ויהושע היה לבוש בגדים צואים כו' וילבישוהו בגדים כו' והשמן עומד על ימינו לשטנו, הכל הוא על הבגדים הנ"ל, שכל קטרוג השמן ואחיותו באלו הלבושים שלא יתלבש בו האדם. וכן

- מאיר האבן -

⁹⁸ עי' בראשית רבה (פרשה סה ס' טז): ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות, מה שחמד מנמרוד והרגו ונטלן. הה"ד חמד רשע מצוד רעים (משלי יב).
זהר ח"א קמב ע"ב: ותקח רבקה את בגדי עשו וגו' (שם טו) אליו אינון לבושין דרווח עשו מנמרוד ואליו לבושי יקר דהו מן אדם הראשון ואתו לידא דנמרוד ובהו הוה צד צידה.
תרגום: "ותקח רבקה את בגדי עשו" וגו', אלו הלבושים שהרויח עשו מנמרוד, ואלה לבושי כבוד שהיו מאדם הראשון, ובאו לידי נמרוד, ובהם נמרוד היה צד צידה.

⁹⁹ ז"ל: שופריה דיעקב אבינו מעין שופריה דאדם הראשון.
¹⁰⁰ נתברך יעקב בעשרה ברכות נגד קללות אדם והם מטל השמים נגד בעצבון, כי הטל הוא שחה לכל כמו שפי' רש"י, ומשמני ארץ נגד ארורה האדמה, ורוב דגן ותירוש נגד קוץ ודרדר, ואח"כ יעבדוך עמים כו' נגד בזיעת אפך כו', והם ג"כ ו' ברכות בפסוק א' נגד ו' קללות שבפוסק א', וד' ברכות נגד ד' קללות שבפוסק א' והברכות הם מטל השמים נגד כתר ומשמני ארץ בסוד כתר מלכות נעוץ סופן בתחילתן, ורוב דגן חכמה, ותירוש בינה, ויעבדוך נגד חס דוישתחונו נגד גבורה, הוה גביר נגד ת"ת מבריה מן הקצה אל הקצה, זהו הוה גביר לאחיק, וישתחוו לך כו' אורריך ארור ומברכך ברוך, הרי כאן ל"ט קללות לאלו הג' אדם ואשה והנחש היוציאם מקרא וכו'.
ועי' עוד יהל אור ח"ג לא ע"ב ד"ה כי הוא תיקן חטא אדה"ר - סוד בריאת האדם בגוף, שבתוכו נפש הבהמית, והיא יסודו, ונפח בו רוח האדם, שהוא נק' האדם באמת, אד"ם כידוע, והוא סוד מ"ה וב"ן, שהמ"ה בא בתוך הב"ן, להוציא הבריורין ולהשלים אותה, והוא סוד (תהלים לו ז) אדם ובהמה (ואותיות בהמה בה מ"ה), ולכן הקרבנות מהבהמה שהוא בירורי הב"ן, וסוד המיתה ותחיה הכל בנפש בהמית מלכין קדמאין, והכל בסט' דמלכות (דברים לב לט) אני אמית ואחיה, ורוח ונפש הם נגד ז"ן, הנהגת העולם, ומזה תבין סודות גדולות בפגם העוונות, שהרוח מסתלקת מהנפש אפילו בחיים חיותו ולכן הרשעים בחייהם כו' (ברכות יח ע"ב), ומעלת המצות בן איש חי.

¹⁰¹ עד אבהן שנתברר אדה"ר והי' אתפשטותא דטוב נברר עד שנברר ביעקב ונשאר לזרעו ומשם ואילך כל האומות פלחי כוכביא אתפשטותא דרע.

¹⁰² ד"ה ודא גרים ליעקב כו' - לאדם ב' נשמתין, א' נר"ן מצד הדכורא וא' מצד הנוק', והראשונה בכללה נק' רוח, והשניה בכללה נק' נפש בת זוגיה, ונגד זה יש לאדם ב' יצרין, והיצה"ר מפתה לנוק' כו' והוא פתויו לחוה, ונגד זה נתקלל (בראשית ג טו) הוא ישופך ראש בדכורא, ואתה כו' בנוק' דהוא עקב כנ"ל, והכל בבי"ע. אבל באצילות (תהלים ה ה) לא יגורך רע, ושם לא שייך לומר אפילו הוא ישופך ראש, דשם אין צריך לא זכות ולא חובה, ויעקב לא זכה מתחלה אלא לנוק', מקום אחיזת החויה, ולכן שכן עמו בבטן א', ועקב שם את אחיו, והלך עמו בעקמומית, עד דסליק ליה מכולא, כמ"ש (תהלים יח כז) עם עקש תתפתל, כמו שעשה לו החויה, מתחלה עשה לו הוא כנגדו, עד דסליק ליה מכולא.

¹⁰³ ד"ה ואסתלקו ענפוי בכל רקיעים כו' - דהוא יעקב דדיוקני' בכסא הכבוד ועליו נאמר וירדו כו' ונפקי מיניה ישראל דשולטנותם בכולא ומיני' אתפשטו הכל בסט' דקדושה ויעקב הוא עץ החיים כמ"ש (תענית ה ע"ב) יעקב לא מת מאן דחזא ל' בחלמא מקסטר כו' והוא דיוקנא דאדה"ר והוא תיקן עץ החיים מתחלה בדרגא דיעקב תיקן עץ הדעת טו"ר ורווח כל הברכאין מסט' דנחש בעקימו ואח"כ אכל מעץ החיים וחי לעולם ונקרא שמו ישראל.

נקראים רגלים (כמ"ש משלי ו כח¹⁰⁴ עיי"ש). וז"ש (זכריה שם ז) ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה, שיתן לו גם את הרגלים, שהמלבושים והרגלים תולין זה בזה. וזה ענין הקרבן, לתקן סטרא דבהמה שתכלל באדם. וכן הקרבת הנשמה בנהר דינור, ואז (תהלים לו ז) אדם ובהמה תושיע ה', ספר"צ מז מה¹⁰⁵. היכלות פקודי מז (ע"ג)¹⁰⁶ (וזה ענין התחברות שם מ"ה וב"ן להוציא הבירורין (מ"ה בגימ' אדם וב"ן בגימ' בהמה), מ"ה הוא נגד הרוח, וב"ן נגד הנפש. (ולכן הקרבנות מבהמה שהם בירורי הב"ן) וסוד המיתה ותחיה, הכל בנפש הבהמית כו'. ומה תבין ענינים גדולים בפגם העוונות שהרוח מסתלקת, מהנפש אפי' בחיים חיותו, ולכן הרשעים בחייהם קרוים מתים (ברכות יח ע"א). ולהיפך בן איש חי (ע"י ספר"צ בליקוטים סי' א סא ע"א וליקוטים שבסוף זהר יתרו¹⁰⁷). ולעיתיד לבוא לא ישארו אלא הצדיקים, ונפש הבהמית שלהן שזככו אותן לקדושה, (ספר"צ נט ע"ד¹⁰⁸).

[יג] אע"פ שאמרו (ב"ב קסד ע"ב) לא יספר אדם בשבחו של חברו שמתוך שבחו בא לידי גנותו, מ"מ מי שמפורסם במדות טובות, אדרבה ראוי לשבחו, שבוזה לא שייך מתוך שבחו בא לידי גנותו, שהכל משבחין אותו, ואף אם אחד יאמר עליו דבר גנאי, לא יאמינוהו {יא}.

{יא} וז"ש (מגילה כה ע"ב) מאן דשפיר שומעניה שרי לשבוהיה כו', הוא במדות טובות, שהכל משבחין אותו. וכמ"ש (יומא פו ע"א) ואהבת את ה' אלהיך כו' שיהיה שם שמים מתאהב על ידך¹⁰⁹. והוא מדת תפארת, וכמ"ש (אבות פ"ב מ"א) רבי אומר איזהו

- מאיר האבן -

¹⁰⁴ נראה שכוונתו לפרק ו פסוק כז: יש ב' מיני מדות: א', אותן הנולדים עמו בטבעו. והב', אותן שהורגל את עצמו. והמדות הן נקראים בגדים, כמשחז"ל מדו כמדתו, וז"ש חז"ל איזהו ת"ח שיכול להפוך חלוקו ללבשו כדרכו, והיינו להרגיל המדות ולהעמידן לפי התורה, ושיהיו דרכו וטבעו ממש, אף שהיה טבעו בהפוכו, ואותן הנולדים עמו נקראין בגדיו, ואותן שהורגלו נקראין רגליו.

¹⁰⁵ כח ע"ב, ועי' שם בגר"א כח ע"ג ד"ה וז"ש היינו דכתיב אדם ובהמה תושיע ה' - ר"ל אדם כללא דדכר ונוקבא דאצילות, ובהמה הוא עולם הבריאה לבוש לעולם האצילות.

¹⁰⁶ והוא ביהל אור ח"ב כ ע"ג: והענין, כי כל החטאים בנפש הבהמית שבאדם, וענין נפש הבהמית הוא כמ"ש בספר"צ פרק ד' ויאמר אלקים כו' היינו דכתיב (תהלים לו ז) אדם ובהמה תושיע ה', חד בכללא דאחרא משתכחת, בהמה בכללא דאדם, אדם כי יקריב מכם קרבן לה', מן הבהמה, משום דאתכללא בכללא דאדם. כד נחית אדם דלתתא בדיוקא עלאה, אשתכחו תרין רוחין מתרין סטרין דימינא דשמאלא, כליל אדם דימינא נשמתא קדישא, דשמאלא נפש חיה, חב אדם ואתפשט שמאלא כו', כי הנפש חיה הוא מסטרא דבהמות בהררי אלף, ושם הוא כל השכר והעונש וכל החטאים דאתפשט שכינתא מלבושא דילה כמ"ש בתיקו"ז ובפרשת בראשית דף כב וכג, כי הוא בן כסיל. וכן בזכיות מלביש אותה, ולכן בכל המצות עושין לו לבוש, ולכן מקריבין הבהמה לתקן סטרא דבהמה, ששם צריכים לתקן, ואז נכלל הבהמה באדם, וזהו הלבוש, וזהו סוד שכותבין התורה, שהיא משם על עור בהמה טהורה. [וכל ענין בואו דהאדם לעולם הזה לתקן את הנפש הלבוש הזה, ולכן רשעים אזלין ערטלאין בההוא עלמא, וידעו כי ערומים הם כנ"ל. וז"ס (מגילה יב ע"א) מלמד שהיתה מפשטת בנות ישראל ערומות כו', וכמ"ש בפי' לאסתר, ע"ש כי בחטאי האדם מפשיט נשמות עליונות מלבוש שלהן, וזה הלבוש מתלבש בסט"א, וזהו גלות השכינה מלבושה ג"כ. וז"ס ושתי שהיתה גוזלת לבושין דישראל, ובה נתלבשו בחטאים, ואסתר תיקנה כי היא שכינה דבריאה כמ"ש ברע"מ, וז"ס שנגזר על ושתי ליכנס ערומה, ובאסתר ותלבש אסתר מלכות (בגדי מלכות), וזה היה צרת ישראל, ואח"כ גאולתם והבן].

¹⁰⁷ נראה שכוונתו ליהל אור ח"ג לא ע"ב הובא לעיל הערה 100.

¹⁰⁸ דף לז ע"ב ד"ה וע"ד כתיב ונשגב כו' - והוא רומז ג"כ לעתיד ולא ישאר אלא הצדיקים ונפש הבהמית שלהן, שזככו אותן לקדושה.

¹⁰⁹ ז"ל: ואהבת את ה' אלהיך שיהא שם שמים מתאהב על ידך שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות מה הבריות אומרות עליו אשרי אביו שלמדו תורה אשרי רבו שלמדו תורה.

דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת כו'¹¹⁰. והוא מצות ואהבת כו' (ביאור אנדרות מגילה שם).

[יד] ת"ח צריך להתנהג בענין לפני משורת הדין יותר משאר העם, למשל למחול דמי ההיזק שעשה לו הפועל שלו, זהו דרך הרבה בני אדם, אבל הת"ח לבד מחילת ההיזק, צריך לשלם לו עוד שכר פעולתו בעבור הדבר שהזיקו, וכעובדא דרבב"ח (ב"מ פג ע"א) {יב}.

{יב} משלי ב כ'¹¹¹ דברים א יב'¹¹².

- מאיר האבן -

¹¹⁰ ז"ל: רבי אומר, איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם.

¹¹¹ למען תלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמר, הגר"א - טובים הם הנקראים המטיב עם הבריות, וצדיק הוא העושה צדקות, ונותן משלו לבריות בחנם, אף שלא היה ראוי, אף להטיב עמהם, והוא עושה עוד צדקה עמהם. זהו הנקרא צדיק, והוא יותר מן הטובים. לכן אותן הם מועטים, כי זה יותר קשה על האדם לעשות, גם צדקה עם הבריות, אבל להטיב לבריות, דהיינו שלא לעשות רע, זהו דרכן של רוב בני אדם, אף למי שהיה ראוי לעשות רע לפי הדין, לכן כתיב אצל הטובים "דרך", שהוא דרך רחב, אבל אצל הצדיקים "ארחות". וגם אמר תשמור, לפי שאין דרכן של רוב בני אדם לעשות, לכן זו צריך שמירה. ועל פי זה תבין מה שאמרו בגמרא ב"מ פג ע"א, רבב"ח תברי ליה הני שקולאי חביתא דחמרא שקל גלימיהו אתו כו'. א"ל הב להו כו', א"ל דינא הכי, א"ל אין דינא הכי, א"ל למען תלך בדרך טובים. א"ל עניי אנן, זיל הב להו כו'. א"ל דינא הכי, א"ל אין אורחות צדיקים תשמור. ולכאורה אינו מובן, שמתחילה א"ל מלמען תלך בדרך טובים, ואצל השכר א"ל ואורחות צדיקים תשמור. ולפי מ"ש הוא שפיר, דלמחול ההיזק הוא דרך הטובים, המטיב לבריות לעשות להם טובה, אף שנתחייבו בדין למחול להם. אבל ליתן להם עוד משלו, אינו אפילו דרך הטובים, לכן אמר שזהו, ואורחות צדיקים לתת להם משלו, ואף שהם נתחייבו ליתן לו מן הדין, ומה שכתוב דינא הכי, א"ל אין היינו נגדך הדין, כן שזהו אורחות צדיקים.

¹¹² "אשר יעשון" לפני משורת הדין, הוא גם כן שנים: אחד, מה שעושין רוב העולם. ואחד, מה שביחידי סגולה צדיקים שבדור. וזהו שאמרו בגמרא (בבא מציעא פג ע"א) רבה בר בר חנה תברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא. שקול גלימיהו. אתו לרב, אמר ליה, דינא הכי. אמר ליה, אין, "למען תלך בדרך טובים". יהיב להו גלימיהו. אמרו ליה, עניי אנן וטרחינן כולא יומא וכפינן ולית לן מידי למיכל. אמר ליה, זיל הב להו אגרייהו. אמר ליה, דינא הכי. אמר ליה, אין, "ואורחות צדיקים תשמור". שדרך ראשון היה רק דרך טובים, שמחל להם הזיקו, אבל ליתן להם שכר על שהפסידו לו זהו לצדיקים יחידי סגולה. ולזה אמר תחלה "דרך" וגבי צדיקים אמר "ארח", שלשון ארח הוא ליחידי סגולה כמו שאמרו בזוהר (ח"ג פת, א) על פסוק 'ואורח צדיקים כאור נגה'.

פרק ב

בפרטי המדות הראשיות שהן כעס תאוה וגאווה.

[א] כלל המדות רעות הם כעס תאוה וגאווה, שהן הקנאה והתאוה והכבוד, וכל א' כלול מב', היינו בכעס: רע ומרמה. רע הוא בהתגלות, ומרמה הוא א' בפה וא' בלב. ובתאוה: תאוה וחמדה. תאוה הוא הנאת הגוף ממש, כגון אכילה ושתיה וכדומה, וחמדה כגון כסף וזהב ובגדים ובתים. ובגאווה הוא גאה וגאון. גאה הוא בלב, וגאון הוא הרוצה לשורר על אנשים. וכל זה כלול בתפלת אלקי נצור לשוני מרע כו', ולמקללי נפשי תדום הוא נגד גאווה, ונפשי כעפר לכל תהיה נגד גאון, פתח לבי בתורתך הוא היפך התאוה, שרוצה לישב בביתו במנוחה למלאות תאותו, וכן בתורה צריך לישב במנוחה, ואמרו במדרש (תד"א רבה פרק יג) עד שאתה מבקש שיכנס תורה לתוך מעיך, בקש שלא יכנסו אכילה ושתיה למעיך. ובמצותיך תרדוף נפשי, הוא היפך בעלי חמדה, שזה דרכם כסל לרדוף קדים תמיד, כי אין אדם מת וחצי תאותו בידו (קה"ר פ"א סי' לב) {א}.

{א} משלי ה יג¹¹³, א יא¹¹⁴, ב יב¹¹⁵, ד כד¹¹⁶, ה ג¹¹⁷, ה כ¹¹⁸, ו יב¹¹⁹, ו כד¹²⁰, ז ה, יב כה¹²¹. יד א¹²². טז לב¹²³, כ טז¹²⁴, כב ה, כג כו¹²⁵, כד יא¹²⁶, ל י¹²⁷. תיקו"ז קנה ע"א ד"ה

- מאיר האבן -

¹¹³ יראת ה' שְׁנֵאת רַע גָּאָה וְגָאוֹן וְדָרְךָ רַע וְפִי תִהְיֶה כְּתֹמֵת. בהגר"א - גאה וגאון - גאה הוא מי שמתגאה בעצמו ואין כל העולם נחשב כנגדו, וגאון הוא שמתגאה ומחמת גאותו רוצה שהוא ישורר עליהם וכו'. ג' דברים שהן הקנאה והתאוה והכבוד, וכל אחד כלול מב'. בקנאה שהוא הרע, הוא רע ומרמה. ובתאוה, תאוה וחמדה. ובגאווה, גאה וגאון. וזהו "אלהי נצור לשוני מרע" הוא רע, "ושפתי מדבר מרמה" הוא מרמה. וכו' "ולמקללי נפשי תדון" נגד גאה, "ונפשי כעפר לכל תהיה" הוא נגד גאון. "פתח לבי בתורתך" נגד תאוה, שהוא היפוך התורה, "ובמצותיך תרדוף נפשי", הוא נגד חמדה.

¹¹⁴ ב' מיני יצה"ר תאוני וכעסני והן נגד לא תרצח ולא תנאף.

¹¹⁵ בסט"א הוא ג"כ דו"נ, והן סוד תאוני וכעסני, והטוב הוא גרוע מן הרע, כמ"ש טוב כעס משחוק, כי על ידי הטוב של הס"א האדם נתפתה. וכל א' נחלק לב', בתאוני וכן בכעסני, והיינו בכעסני הוא רע ומרמה, והרע הוא הרע בעצם ופיו ולבו שוים לרע, ומרמה הוא שמדבר טוב ולבו חושב להרע, והוא נקרא שפתי חלקות, דוגמת השפתיים שהן נחלקין, כן נחלק פיו. וז"ש נצור לשונך מרע ושפתיך מדבר מרמה, כי הרע פיו ולבו כא' לרע, והוא דוגמת הלשון, לכן כתיב לשונך, והמדבר מרמה פיו חלוק מלבו, הוא דוגמת השפתיים, לכן כתיב ושפתיך מדבר מרמה.

¹¹⁶ הרע ומרמה, כי הרע הוא בין בפה בין בלב הוא שוה להרע, והמדבר מרמה הוא דוגמת קו המעגל, שנותן עצות שמראה לפי ראות העין טובות, אך בגלגולם העצות יהפכו לרע.

¹¹⁷ כִּי נִפְתַּח תִּטְפְּנָה שְׁפִתַי זָרָה וְחָלַק מִשְׁמֵן חֶפְזָה. בהגר"א - לדבר מצוה קודם עשיית המצוה קשה עליו מאוד לילך אחר המצוה, כי היצר הרע מכביד עליו. ומי שישבר אותו צריך לילך בפתח צר וקטן, ולסבול היסורין ולהתגבר נגד מניעת היצר הרע. ואח"כ בעת עשייתה, ג"כ אין לו הנאה ממש ממנה בעוה"ז, והכל מחמת היצר הרע שמכביד עליו עבטיט. אבל האשה זרה נפת תטופנה בעת פיתוייה, קודם עשיית העבירה, וחלק משמן חכה, בעת שיטעם מן העבירה הוא חלק משמן לחיך, כמ"ש משחרב בית המקדש ניטל טעם ביאה וניתן לעוברי עבירה.

¹¹⁸ בחמדה אין הנאה לו כלל באמת, ורודף תמיד ויגע את עצמו, וגם בלילה לא שכב לבו, והיינו שהוא משגה אותו וגו', אבל התאוה שיושב בביתו וממלא תאותו.

¹¹⁹ נראה שכוונתו לפרק ו פסוק כו: כִּי בַעַד אִשָּׁה זֹנָה עַד כִּכָּר לַחֵם וְאִשֶּׁת אִישׁ נִפְשׁ יִקְרָה תְּצוּד. בהגר"א - כי בעד אשה זונה עד ככר לחם זהו נגד התאוה והיא היפוך התורה כמ"ש למעלה כמ"ש במדרש עד שאתה מבקש שיכנס תורה לתוך מעיך בקש שלא יכנס אכילה ושתיה לתוך מעיך ולכן אומר שבעד אשה זונה יבא עד ככר לחם כלומר שלא יהיה יודע אפילו הלכה אחת שלחם הוא התורה וכמ"ש בגמרא עתידה אשה שתקח ככר של תרומה ותלך לבהמ"ד ותשאל אם טמאה אם טהורה ולא יהיו יודעין. ואשת איש הוא החמדה שהוא אשת הרע הידוע הנקרא איש. נפש יקרה תצוד שהיא היפוך המצות והיא נצרכת קצת לכן אומר אפילו הנפש יקרה שהוא בעל תורה ויראה הוא מצידי במצודתה שמראה לו שהיא נצרכת לישוב העולם ולעבודת ה' וטוב תורה עם

טריף¹²⁸. ובמשלי ב' מז'¹²⁹ כתב, אך בלוחות אחרונות כתיב בהיפך אצל אשת רעך לא תחמוד כו', ואמר לי שנכון הוא ולא זכיתי לשמוע ממנו הטעם. ונראה לע"ד כו' ע"ש שהאריך.

דרך ארץ ואמר נפש יקרה כענין במצותיך תרדוף נפשי ואמר יקרה כי התורה יקרה היא מפני וכל חפצים לא ישוו בה וכתבתי למעלה שהאדם רודף אחר ההבלי עולם מחמת ב' דברים או שהוא צריך לזה מאוד או מחמת שהוא דבר יקר מאוד ואינו בנמצא ודרך להתכבד בדבר יקר) ונלע"ד שלכך תרגום של כבוד יקר) ואינו בעולם דבר הצריך יותר מן הלחם שע"ז יחיה האדם אומר שבעד אשה זונה עד ככר לחם ונגד היקר אמר ואשת איש נפש יקרה תצוד כי לזה החפץ חיים אשר רצונו בתענוגי עולם איני יכולה לצוד אותו כי רצונו להיות בהשקט ובתענוג וזה הרודף אחר החמדה השקט לא יוכל אך אותן הרודפין אחר הכבוד מאנא מכבודותא או בתים נאים הוא רודף אחר החמדה לכן אומר נפש יקרה תצוד.

¹²⁰ לְשִׁמְךָ מְאֻשֶׁת רַע מִחֻלְקֵת לְשׁוֹן נְכָרִיהָ. בהגר"א - לשמך מאשת רע היא החמדה, שהיא הנוקבא של הרע כמ"ש למעלה, שאינו מניח לו לישון ורודף תמיד אחר ההבלי עולם, ואין לו הנאה ממש אפילו בעה"ז, לכן נקראת אשת רע שאין בה טוב כלל. מחלקת לשון נכריה היא התאווה שנקראת נכריה כמ"ש למעלה, וזו התאווה יש לה חלקת פי, כי מראה את עצמו לאדם לאוהב לתת לו תענוגי עולם הזה, לכן אמר מחלקת לשון נכריה.

¹²¹ דְּאָגָה בְּלֵב אִישׁ יִשְׁחָנָה וְדָבַר טוֹב יִשְׁמָחָנָה. בהגר"א - כאשר האדם בדאגה, זו הדאגה משפיל את הלב מאוד. אך מי שבא ומדבר לו דברים טובים ותנחומים ישמחנה הדברים את הלב, וזהו דבר טוב ישמחנה. ועוד ודבר טוב ישמחנה, אין טוב אלא תורה, כי כל הנותן עליו עול התורה פורקין ממנו הרהורי חרב והרהורי זנות והרהורי שטות וזהו דבר טוב ישמחנה.

¹²² התאוני והכעסני שהן מימין ושמאל, לא תרצח ולא תנאף.

¹²³ מקורי המדות המונעים לעבוד ה' ית', והם ב', כעסני ותאווני. כעס הוא בכבד, ולא יהנו שאר איברים מזה. ולכבוש זה אין צריך כי אם גבורה, ולהיות אביר. והתאווה באה מן הרוח, וממנו ינוטעו כל התאוות, ולזה צריך לחשוב בעין שכלו תחבולות גדולות, כי הם אתו מיום הולדו וכו', כעס צריך לכבוש עד התכלית, אבל התאוות הן נצרכין לעבודת ה' ולקיים הגוף, וצריך לשבור אותם וגם שישארו אצלו.

¹²⁴ יש באדם ב' מידות לרע, והם תאוה וחמדה. תאוה הוא לעדן גופו ולישב בביתו. וחמדה הוא לרדוף אחר ממון, פעם בחוץ פעם ברחוב. וכנגדם יש באדם ב' מדות לטוב, א' מבפנים וא' מבחוץ, והוא א' מה שבין אדם למקום, והב' מה שבין אדם לחבירו. ומה שבין אדם למקום הוא מבפנים, ומה שבין אדם לחבירו הוא מבחוץ.

¹²⁵ זונה ונכריה [המוזכרים בפסוק רמזים לב' מידות רעות] שהן התאוה והחמדה וכו'. והן ג"כ פנים וחוץ. התאוה פנים, שיושב בביתו וממלא תאוות גופו. והחמדה חוץ, והוא שרודף אחר ממון בשווקים ורחובות וכו'. יש שני מקומות בגיהנם, א' לזונה, והוא החמדה, שחומד לגדולות ונפלאות ולגבוה עצמו מאוד, ונגדו ערוך המקום הנקרא שוחה עמוקה. ולנכריה והוא היושב בביתו ומרחיב נפשו בתענוגי מעדנים וממלא תאוות גופו, ונגדו ערוך המקום הנקרא באר צרה.

¹²⁶ תאוה הוא במעשה, וכעס הוא בדיבור.

¹²⁷ נדצ"ל יד.

¹²⁸ טריף כו' - בב' יצרין, בכעסני טריף כמ"ש בפ' תצוה טורף נפשו באפו כו'. וקטיל בתאווני כמ"ש נפת תטופנה כו' ואחריתה כו', כחרב, רגליה יורדות כו'. דכורא כעסני ונוק' תאווני, שהיא סם המות.

¹²⁹ לְהַצִּילְךָ מְאֻשֶׁה זָרָה מִנְּכָרִיהָ אֲמַרְיָה הַחֲלִיקָה. בהגר"א - להצילך מאשה זרה, עכשיו מפרש הנוק' דס"א, והוא סוד התאוני, והוא נחלקת ג"כ לב', והוא תאוה וחמדה. ותאוה זה הוא היושב בביתו ואינו רואה רק למלאות תאוותו והנאתו. וחמדה הוא הדבר שאין בהם הנאת הגוף, כמו בגדים נאים ובתים נאים, או שיהיה לו ממון רב, שאין בהם הנאת הגוף, אלא נפשו של אדם חומד להם. וז"ש (מכות כג ע"ב) גזל ועריות נפשו של אדם מתאוה ומחמדתן, שבגזל שייך חימוד, שאין בהן הנאת הגוף. ועריות שייך לשון תאוה, שהוא הנאת הגוף, לכן אמרו מתאוה ומחמדתן. וזה החומד דברים שאין בהם הנאת הגוף, אינו שליו ואינו שוקט, אלא רודף תמיד אחריהן. ואלו הב' דברים כתיב בעשרת הדברות, אך בלוחות האחרונות כתיב בהיפך, אצל אשת רעך לא תחמוד, ואצל בית רעך לא תתאוה. ובלוחות הראשונות כתיב בשניהם לא תחמוד. וכן אמר לי מו"ר, ושאלתיו מפני מה, ואמר לי שנכון הוא, ולא זכיתי לשמוע ממנו הטעם וכו'. ונמצא תאוה הוא הנאת הגוף ממש, וחמדה מה שאין בה הנאת הגוף. וזו התאוה נקראת נכריה, כי התאוות אינן ראויין לבני ישראל כלל, והם לעם נכרי אשר לא מבני ישראל המה. אבל אנחנו עם ה', אין ראוי לנו לילך אחר תאוות עוה"ז כלל וכלל, ולכן היא דוגמת בת אל נכר, שאסור ליגע בה כלל וכלל. והחמדה היא נקראת אשה זרה, כי האשה אשר מבני ישראל היא מותרת ליקח אותה לאשה, רק

ושם ה' ¹³⁰ יא ¹³¹ כתב, כי החמדה בא מהרוח והתאוה מהנפש. והחמדה נחלק לב' דברים: א', הרודף ממדינה למדינה להשיג ממון. ב', הוא היושב ביתו ומיגע עצמו במחשבות איך להשיג חמדתו, וזה נקרא עצבון כו'. ובנפש ג' כ' ב' דברים ונקראים נפש וחיה. חיה הוא נפש המחיה את האדם, ונפש הוא המתאוה כמ"ש (איוב לג כ) וזהמתו חיתו לחם ונפשו מאכל תאוה. ומהחיה יולד הבשר, ומהנפש יולד הקרומין והגידין, שמהן התאוה (משלי ה י-יא). והם נגד החלב והדם, חלב הוא התאוה, ודם הוא חיה, כמ"ש (איוב לג יח) יחשוך נפשו מני שחת וחיתו מעבור בשלח, שהוא מיתה וגיהנם. (מיתה הוא תמורת הדם שהוא החיים, וגיהנם תמורת התאוה.) וזהו שמקריבין דם למזבח בזריקה, וחלב ע"ג אש. (ביאורו לאגדות ברכות יז ד"ה רב ששת כי הוה מסיים צלותיה ¹³²). ובמשלי כ ¹³³ כתב, כי כלל המדות רעות תאוני כעסני ליצני, ור"ל פריקת עול תורה ויראת שמים כו'. (ומ"ש שם, ובימי ירידה שובר את ליצנות הוא ט"ס. וצ"ל ישיבה את ליצנים), וז"ל ברכות כט ע"ב ד"ה א"ל אליהו כו', לא תרתח ולא תחטא הוא מדת כעסני (וע"ש פ"ה ד"ה אין ארי נוהם, ובהערה שלי שם) ולא תרוי הוא תאוני. ונכלל בהם כל המדות רעות, כמ"ש (פסחים קיג ע"ב) ג' הקב"ה אוהבן, מי שאינו כועס ומי שאינו משתכר. המלך בקונך, זו מדה ג' שכתבתי לעיל, ליצנות, והוא פריקת עול, וז"ל (מגילה יג ע"א ¹³⁴) ד"ה ור"י אמר לעולם כו'

אשה זרה שלקח אותה מאיש אחר, לזו אסור ליגע כלל וכלל. כן החמדה, הפרנסה והממון אינו אסור מכל וכל, כי כן כתיב (דברים יד כט) למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך אשר תעשה, אך באמונה מאד, ולא יעשה עול, שלא יגע בממון שאינו שלו ממש, והיינו של איש זה, כמ"ש (שבת לד ע"א) נשאת ונתת באמונה, לכן נקראת החמדה אשה זרה, שהחמדה מביא לחמוד ממון של איש זה, וזהו להצילך מאשה זרה זו החמדה כנ"ל. מנכריה זו התאוה כנ"ל. אמריה החליקה, כי התאוה מראה עצמה לטובתו, כי מתוק התאוה לחיך מאוד, ועל ידי זה האדם מתפתה לילך אחריה, כי נפשו של אדם מתאוה לזה מאוד, ולכן הוא נח להתפתות בדבר שיש בו תאוות והנאת הגוף, לכן אמר שאמריה של התאוה החליקה, שהן חלוקין משמן, ונכנסין באזנו של אדם, משא"כ בהחמדה, שאין אמריה חלוקים, כי אין בזה הנאת הגוף, ואינו כדאי לרדוף אחר זה, ואדרבה תמיד לא ינוח ולא ישקוט, לכן אין חלקין דבריה כמו בהתאוה.

¹³⁰ פן ישבעו זרים פחך ועצבך בבית נכרי. בהגר"א - פן ישבעו גו' הוא ב' דברים שברוח, וברוח הוא החמדה, ובהן ג' כ' ב' דברים: א', הרודף ממדינה למדינה למצוא להרויח ממון. והב', שיושב בביתו וחושב תמיד מחשבות, ומיגע עצמו במחשבות איך ישיג חמדתו. וזהו הנקרא עצבון, כי החושב מחשבות הוא תמיד בדאגה, וזהו פן ישבעו זרים כחך, הוא נגד הרודף אחר ממון ממדינה למדינה ולמרחקים ומכלה כחו ממש בפועל. ועצבך הוא החושב מחשבות בביתו, ותמיד בדאגה יהיה בבית נכרי, וסוד הנכרי זר הן הדכורין של האשה זרה ונכריה, כמ"ש (תהלים פא י) לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר, והן פנימיות וחיצוניות.

¹³¹ בנפש הוא ג' כ' ב' דברים: נפש וחיה, כמ"ש (בראשית ב ז) ויהי האדם לנפש חיה, חיה הוא נפש המחיה את האדם, ונפש הוא נפש המתאוה, כמ"ש באיוב (לג כ) וזהמתו חיתו לחם ונפשו מאכל תאוה, ומהחיה יולד הבשר, ומהנפש יולד הקרומין והגידין שמהן התאוה.

¹³² (יז ע"ב אות ח) - [ברכות יז ע"א - רב ששת כי הוה יתיב בתעניתא בתר דמצלי אמר הכי רבון העולמים גלוי לפניך בזמן שבית המקדש קיים אדם חוטא ומקריב קרבן ואין מקריבין ממנו אלא חלבו ודמו ומתכפר לו ועכשיו ישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי יהי רצון מלפניך שיהא חלבי ודמי שנתמעט כאילו הקרבתי לפניך על גבי המזבח ותרצני]. בגר"א - שהוא נגד נפש חיים שבאדם כמ"ש (איוב לג כ) וזהמתו חיתו לחם ונפשו מאכל תאוה, וחלב הוא התאוה, ודם הוא חיה, כמ"ש (איוב לג יח) יחשוך נפשו מני שחת, וחיתו מעבור בשלח מיתה וגיהנם, וזהו דם למזבח שמקריבין דם בזריקה, וחלב ע"ג אש.

¹³³ ג' זמנים שבאדם: ימי עלייה, ועמידה, וירידה. ושם: קין, והבל, ושת. וכלל כל המדות הרעות תאוני וכעסני וליצני, ור"ל פריקת עול תורה ויראת שמים. ימי עליה הוא בעל תאוה, ובימי עמידה נקרא הבל והולך אחר כבוד ועשירות והבלי עולם, ובימי ירידה שובר את ליצנות.

¹³⁴ ר"י אמר לעולם כו' [רבי יוחנן אמר לעולם [מרדכי] מבנימן קאתי ואמאי קרי ליה יהודי על שום שכפר בעבודה זרה שכל הכופר בעבודה זרה נקרא יהודי] ע"ש שכפר בע"ז, כי ג' דרגין ביצר הרע, התאוני והכעסני ומיני שכופר בה', והם נגד ג' ראשי עבירות, ע"ז ג"ע ש"ד, שהן נגד נר"ן, נגד ג' דרגין של השם, כי י"ה כוללין כחד, והן כלולים זב"ז פשוט של ה' ביר"ד ומילוי יר"ד ה' (אצ"ל פשוט של ה' במילוי יר"ד ופשוט של י' במילוי ה"י) כידוע וזהו יהודי.

ע"ש שכפר בע"ז נקרא יהודי, כי ג' דרגין ביצה"ר: התאוני, וכעסני, ומיני, שכופר בה' יתברך. והם נגד ג' ראשי עברות ע"ז ג"ע וש"ד. שהן נגד נר"ן נגד ג' דרגין של השם כו'.
 ובברכות פ"ט¹³⁵ על מאמר הגמרא (שם סג ע"ב) אמרי דבי ר' ינאי מאי דכתיב (משלי ל לג) כי מיץ חלב כו', במי אתה מוצא חמאה של תורה, במי שמקיא חלב שינק משדי אמו עליה. ומיץ אף יוציא דם, כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם ראשונה ושותק, זוכה להבחין בין דם טמא לדם טהור. ומיץ אפים יוציא ריב, כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם ראשונה ושניה ושותק, זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות וכו' (צ"ל בדיני ממונות ודיני נפשות כ"מ במ"א). א"ר שמואל ב"ג מאי דכתיב (משלי ל לב) אם נבלת בהתנשא וכו' כל המנבל עצמו על דברי תורה סופו להתנשא ואם זמם יד לפה. וז"ל רבנו בכ"ק, חמאה הוא בדרגא ראשונה וכו', והן נגד ד' יצרין. במי אתה מוצא וכו' שכבש התאוני והתענוגים. ואח"כ הכעסני ששותק על עלבונו. ולפי שהוא כפול נגד וי"ו שהוא כפול, לכן אמרו (גיטין לו ע"ב) ב' פעמים הנעלבים ואינן עולבים שומעין חרפתם ואינן משיבים וכו'. לפיכך צריך ג"כ ב' פעמים. ואח"כ נגד החמדה שהוא הכבוד, אם נבלת בהתנשא וכו'. והוא ג' שחשב התנא הקנאה וכו' שהוא הכעסני, כמ"ש (איוב ה ב) כי לאויל יהרג כעס ופותה תמית קנאה והתאוה והכבוד. ואח"כ נגד הד' (שהוא צמאון) הליצני וביטול. וכבר אמר שעסק בתורה אמר היפוכו, ואם זמם וכו', ונגד ד' אלו אמר יהיו מתיך, שממיתין עצמן על ד"ת כנ"ל שמקיא. נבלתי יקומון, כמ"ש (משלי ל לב) אם נבלת בהתנשא. הקיצו ורננו שוכני עפר (ישעיה כו יט), כמ"ש (סוטה ה ע"א) מי שנעשה שכן לעפר בחייו, והוא מ"ש (ברכות סג ע"ב) הכועס כו', וכמ"ש (שם יז ע"א) ונפשי כעפר כו'. כי טל אורות טליך, שלא זמם אלא עסק בטל תורה. וכמ"ש (כתובות קיא ע"ב) במי שעסק בטל תורה כו'¹³⁶. וז"ש וארץ רפאים תפיל וכמ"ש, כל המרפה עצמו על דברי תורה כו'.

- מאיר האבן -

¹³⁵ ז"ל הגמ': אמרי דבי רבי ינאי מאי דכתיב כי מיץ חלב יוציא חמאה ומיץ אף יוציא דם ומיץ אפים יוציא ריב במי אתה מוצא חמאה של תורה במי שמקיא חלב שינק משדי אמו עליה ומיץ אף יוציא דם כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם ראשונה ושותק זוכה להבחין בין דם טמא לדם טהור ומיץ אפים יוציא ריב כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם ראשונה ושניה ושותק זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות דתנן רבי ישמעאל אומר הרוצה שיתחכם יעסוק בדיני ממונות שאין לך מקצוע בתורה יותר מהן שהן כמעין נובע אמר רבי שמואל בר נחמני מאי דכתיב אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה כל המנבל עצמו על דברי תורה סופו להתנשא ואם זמם יד לפה. בהגרא' א - ר"י מאי דכתיב כי מיץ כו' - חמאה הוא בדרגא הראשונה במקרא וטעמים, ואח"כ בין דם לדם כו', בשית סטרין כשר פסול כו'. ונקט ראשון דבהון ואח"כ בין דיני ממונות לדיני נפשות, הוא בדעת שכולל חו"ב, וכמ"ש הרוצה שיחכם כו'. ולכן צריך לב"פ ששותק, ואח"כ אם נבלת בהתנשא, דרגא העליונה נשיא ישראל. והן עשרה דרגין שנכללין בד' כידוע, והן נגד ד' יצרין. במי אתה מוצא, שכבש התאוני מהתענוגים, ואחר כך הכעסני, ששותק על עלבונו. ולפי שהוא כפול נגד ו' שהוא כפול, ולכן אמרו ב"פ העלובין ואינן עלובין, שומעין כו' [תנו רבנן עלובין ואינן עולבין שומעין חרפתן ואינן משיבין עושין מאהבה ושומחין ביסורין (שבת פח ע"ב)], ולפיכך צריך ג"כ ב' פעמים. ואח"כ נגד החמדה שהוא הכבוד, אם נבלת כו', והוא ג"ד שחשיב התנא הקנאה שהיא הכעסני, כמ"ש כי לאויל כו'. והתאוה והכבוד ואח"כ נגד הד' שהוא צמאון הליצני וביטול, וכבר אמר שעסק בתורה, אמר היפוכו. ואם זמם כו', ולכן אמר לעולם ברביעי. וכמ"ש יתבררו ויתלבנו ויצרפו כו', והרשיעו וכו'. ונגד אלו ד' אמר יחיו מתיך, שממיתין עצמן על ד"ת כנ"ל, שמקיא נבלתי יקומון, כמ"ש אם נבלת כו' הקיצו ורננו שוכני עפר, כמ"ש שנעשה שכן לעפר בחייו, והוא מ"ש שכועס כו', וכמ"ש ונפשי כעפר כו', כי טל אורות טליך (ישעיה כו יט), שלא זמם אלא עסק בטל תורה, וכמ"ש מי שעוסק בטל תורה כו', וז"ש וארץ רפאים תפיל, וכמ"ש לעיל כל המרפה עצמו כו', ור"א דווקא בע"ז שפורק ממנו כל המצות, וכמ"ש לבלי חוק כו', והוא זמם לעולם אבל אם עסק כו'.

¹³⁶ ז"ל: מקרא אחר אני דורש דכתיב כי טל אורות טליך וארץ רפאים תפיל כל המשתמש באור תורה אור תורה מחייהו וכל שאין משתמש באור תורה אין אור תורה מחייהו.

ורי' יוחנן אמר בע"ז שפורק ממנו כל המצות. וכמ"ש (סנהדרין קיא ע"א) לבלי חוק וכו'.¹³⁷ והוא זמם לעולם אבל אם עסק בו, עכ"ל הוהב בקיצור.

[ב] אע"פ כשהקב"ה דן את האדם דן אותו לפנים משורת הדין, מ"מ להבעל גאווה לא ינקה כלל, ודנין אותו כמדתו ממש. וגם אפילו מי שיש רק בלבו גבהות, הוא ג"כ מתועב ומשוקץ לפני ה' (משלי טז ה'¹³⁸).

[ג] ברע גופיה יש טוב ורע, דהיינו תאוה הוא טוב שברע, וכעס הוא רע שברע. והטוב שברע, דהיינו תאוה, הוא גרוע מן הרע, כי ע"י הטוב שבס"א, האדם נתפתה. {ב} וכן בתאוה וחסמדה, התאוה גרוע וצריכה הרחקה יתירה, מפני שיש לה חלקת לשון, שמראה עצמה לאדם כאוהב לתת לו תענוגי עולם הזה, משא"כ החמדה שאינו מניח לו לישן, ואין לו הנאה ממש אפילו בעולם הזה. {ג} וכן ברע ומרמה, המרמה גרוע, וכן התאוה קשה לכבוש יותר מן הכעס, מפני שנשרש בה מיום הולדו. ועוד כי כל האברים נהנים מזה, משא"כ כעס, שאינו רק בכבד, כמ"ש (ברכות סא ע"ב). ועוד כי התאוה נצרך קצת לקיום הגוף, וצריך לזה רוב התחכמות לשקול במאזני שכלו, שלא ליקח רק ההכרחי, והוא דומה למי שרוצה ללכוד עיר, ולהשאיר אותם בחיים, שצריך לזה תחבולות גדולות. אבל כעס דומה למי שרוצה להרוג את שונאו, שא"צ לזה רק גבורה לבד (משלי טז לב'¹³⁹).

{ב} משלי ב יב'¹⁴⁰, ישעיה ד ר'¹⁴¹, תז"ח י ע"ב'¹⁴². ביאורו לזהר יתרו יט ע"א ד"ה תלת חכימין¹⁴³, וביאורו לר"מ לח ע"ב ד"ה ומחלוקת¹⁴⁴, וכן העובדי כוכבים, יותר טובים מרשעי ישראל שהשעה משחקת להם, מפני שישראל נמשכים אחריהן ממה שרואין

- מאיר האבן -

¹³⁷ ז"ל: לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חוק, אמר ריש לקיש למי שמשייר אפילו חוק אחד.

¹³⁸ הקב"ה חסיד בכל מעשיו, ואינו מעניש כפי הדין והיושר אלא מכניס לפנים משורש הדין, אך להגבה לב לא ינקה כלל, ומעניש אותו יד ליד, ואין מנכין לו כלל.

¹³⁹ הובא לעיל הערה 123.

¹⁴⁰ הובא לעיל הערה 115.

¹⁴¹ אַם רַחֵץ אֲדִי אֶת צֵאת בְּנוֹת צִיּוֹן וְאֶת דְּמֵי יְרוּשָׁלַם יְדִיחַ מִקְרָבָה בְּרוּחַ מְשַׁפֵּט וּבְרוּחַ בָּעֵר. בהגר"א - צאת בנות ציון, הוא ניאוף כח התאוני. ואת דמי ירושלים, הוא רציחה, והוא כח כעסני. והתאוה קשה מן הכעס, כמו שנאמר (קהלת ז ג) טוב כעס משחוק, וזה שאמר גבי דמי ידיח, בהדחה בעלמא. ואמר ברוח משפט נגד הכעסני, וברוח בער נגד תאוני, שצריך לבער רוח טומאה מן הארץ. ואמר ציון וירושלים, שהן נגד חר"ב, וב' קליפות הנ"ל הן היפוכן.

¹⁴² אבל חמור כו' - ר"ל א"א הטומאה הוא למעלם בכתרין עילאין שלהם, דמפתן לבני נשא ומטמאין אותן וגיהנם למטה שדנין שם. וז"ש ובג"ד צריך כו'. וכן מ"ע מימינא חמור מל"ת משמאלא כידוע.

¹⁴³ יהל אור ח"ב ה ע"ג: כסדר ג' קוים, ובסט"א ימינא חמור משמאל, כמ"ש בתז"ח וכמ"ש טוב כעס דמרה משחוק דטחול דהוא ארס דזוחלי עפר, והענין כי בצד שמאל יותר נאחז בקדושה, וי"ל קרוב יותר לקדושה, ולכן דכורא דקיק יותר ואינו מפתה דהוא כעס כו'. אבל אמצעיתא דילכוון, כיון שביעקב אין אחיזה כלל, לית ליה בסט' דקדושה כלל, ולכן איוב בדחילו וכו', ויתרו דהוא כהן, אבל בלעם נגד דעת דמשה, בישראל לא קם כו' (במ"ר פ"ד סי' יט), ויודע דעת עליון (במדבר כד טז), ור"ל עליון במקומו שהוא עליון.

¹⁴⁴ יהל אור ח"ג י ע"ג: מימינא דקליפה דימינא חמור משמאלא כמ"ש בתז"ח.

בהצלחתן. (תיקון נט ע"ב¹⁴⁵, סא ע"א¹⁴⁶, ומ"ש שם, כי צ"ה הוא מ"ס וצ"ל כיצה"ר. קסג ע"א, יא תיקונים אחרונים קסב ע"א¹⁴⁷). ובקדושה הוא להפך, כמ"ש (קה"ר פ"ג סי' טז) טוב זה יצ"ט מאד זה יצר הרע. עי' ביאורו לזהר יתרו וז"ל בקיצור, אם ימינא ושמאלא יחד, הגבורות יותר טובים שהם ממותקים כמו הזהב עם הכסף. רק זהב לבד קשה להוציאה כו'. וכמו מלח ופלפלין לתבשיל, רק אם הקדיח מלח קשה. וזה סוד בריאת קליפא למוחא, רק שבהטאם (קלקלו) כו', וזהו בכל לבבך (בב' יצריך) כו'. וכן טוב ורע יחד. והוא בצדיקים יותר טוב ומועיל לאדם. לא בשביל קיבול שכר לבד, אלא שמחה של מצוה וחדוה דאורייתא כו' [וזהו ענין מחאת כף בשמחה]. כי כל שמחה היא משמאל כשנתבסם היצר הרע. ליקוט ריש תיקון ד"ה יתיב¹⁴⁸. והיכלות לב ע"ד¹⁴⁹. ברכות ריש פרק ה'¹⁵⁰, וע"ל

- מאיר האבן -

¹⁴⁵ ד"ה אם אלים גבר: קהלת אמר טוב כעס משחוק, טוב כעס דכבד דאיהי מרה רצועה דקב"ה, רצועה לאלקאה בה צדיקא בעלמא דין במרעין בישין במכתשין, משחוק דשחיק לון בטחול בלכלוכא דהאי עלמא, דשוחק לון שעתא בעותרא. ועוד אר"מ דטחול איהו זחיל עפר ואיהו תקיף יתיר מארס דמרה, ובגין דערב רב אינון שאור שבעסה, ואינון אומין דעלמא פלחי כוכביא, דמיין למוץ יתיר מעכבין בגלותא ערב רב לישראל מאומין עע"ג, כמה דאוקמוה רבנן מי מעכב שאור שבעסה, דאינון דבקיין לישראל כשאור בעסה, אבל אומין עע"ג לאו אינון אלא כמוץ אשר תדפנו רוח כו', וז"ש ואיהו שחוק כו'.

¹⁴⁶ ד"ה דבהון - ר"ל, על ידיהן, שהן הגורמים לישראל לכל חטאת, שעליהן נאמר קשין כו' כספחת, והן השאור שבעיסה, כי יצר הרע באדם, כן הוא הם בישראל כנ"ל, וראשיתם בעגל, וכן בכל חטא, וכן בעריות כמ"ש (במדבר יא ה) את הדגה אשר כו', ואמרו (יומא עה ע"א) שהן העריות, והוא מס'ט דטחול וערב רב.

¹⁴⁷ [נדצ"ל קסה ע"א] ד"ה אימא דערב רב - שהן מעורבין בישראל ואינון זוחלי עפר, שהן קשין מאומות פלחי כוכביא, כמ"ש בר"מ, דכבד הוא ע' אומין פלחי כוכביא, עם ב' פיות דמרה הוא ע"ב, אבל שחוק הטחול הוא רשעים דישראל שהשעה משחקת להם, והאומין פלחי כוכביא הן כעס דמרה וכבד, שעליהן נאמר טוב כעס משתוק. ואמר מאן כסיל כו' כמ"ש (קהלת ד יג) מלך זקן וכסיל, והוא שוחק עליהן בטחול, כי נופת תטופנה כו'.

¹⁴⁸ שהוא פירוש על אד"ר קכז ע"ב. ז"ל האד"ר: תאנא אתמנו חברייא קמיה דר"ש ואשתכחו רבי אלעזר בריה ור' אבא ור' יהודה ורבי יוסי בר יעקב ור' יצחק ור' חזקיה בר רב ור' חייא ור' יוסי ור' ייסא.

ידין יהבו לר"ש ואצבען זקפו לעילא ועאלו בחקלא ביני אילני ויתבו קם ר"ש וצלי צלותיה יתיב בגווייהו ואמר כל חד ישוי ידוי בתוקפוי שווי ידייהו ונסיב לון פתח ואמר (דברים כו) ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה מעשה ידי חרש ושם בסתר וענו (ס"א כל העם) כלם ואמרו אמן. תרגום: למדנו: נמנו החברים לפני רבי שמעון, ונמצאו: רבי אלעזר בנו ורבי אבא ורבי יהודה ורבי יוסי בר יעקב ורבי יצחק ורבי חזקיה בר רב ורבי חייא ורבי יוסי ורבי ייסא. נתנו את ידיהם לרבי שמעון, ואת אצבעותיהם זקפו למעלה, ונכנסו בשדה בין האילנות, וישבו. קם רבי שמעון, והתפלל תפילתו, וישב ביניהם, ואמר, כל אחד ישים ידיו בחוזקו (פי' בחיקו). שמו ידיהם, ואחזו אותם. פתח ואמר "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה מעשה ידי חרש ושם בסתר וענו (כל העם) כלם ואמרו אמן".

וז"ל הגר"א: יתיב בגווייהו ואמר כל חד ישוי ידוי בתוקפוי שווי ידייהו ונסיב לון פתח ואמר (דברים כו) ארור האיש אשר יעשה - היה ירא שמא יגשמו ח"ו במחשבתם מחמת שהיה בהם דלא נפקו, לכן אמר להשוות ידיהן יחד להסכים שני לבבות דלא להוי ב' לבבות בפלוגתא, כמ"ש (דברים ו ה) ובכל לבבך כי בב' ידים תליין ה"ח וה"ג בה' אצבעות והן ב' יצרים, וז"ס מחאת כף בשמחה כי כל שמחה הוא משמאל כשנתבסם היצה"ר וז"ס (תהלים צח ח) נהרות ימחאו כף, כי יש מים מתוקים ויש מים רעים, ולעתיד לבא ירפאו כל מים, ואף שאמרתי שיד ימין הוא ה"ח, אינם חסדים בעצם כי כל יד הוא גבורות, אלא שהוא גבורות ממותקות שהם חסדים גבי שמאל, וכן ב' מיני מים הנ"ל, וכן ב' היצרים כידוע שיצ"ט הוא חוויא דחיים סם חיים, והוא מ"ש (במדבר כא ח) וראה אותו וחי, והוא סוד אליהו (מלכים א' יט ז) קנא קנאתי וזכה לחיים תחת אשר קנא לאלקינו, וז"ש ארור כו' שהוא סוד המגשם בסתרו של עולם.

¹⁴⁹ והוא ביהל אור ח"ב ה ע"ב: בכל לבבך וכו' וכן טו"ר יחד, ולכן הם באדם יחד, והוא בצדיקים יותר טוב ומועיל לאדם, לא לבד בשביל קיבול שכר, אלא שמחה של מצוה וחדוה דאורייתא. וכן שם ח"א א ע"א: סוד הגבורות הם סוד המים כידוע, וכו' וז"ס ושאתם מים בששון ממעיני הישועה, ומשם סוד השמחה, כידוע צחוק עשה לי אלקים. ועיי"ש ח"ב טו ע"ב: שביעאה איהו מקיים כלא וכו' ר"ל זו הברכה נגד בינה, שממנה הכל מתברכין, והיא כלל ע"ס, שהיא כוללת

ססי"ב וסס"ג פרק ד', ועיי' זהר ח"ג מ ע"א¹⁵¹, וח"ב קמג ע"ב¹⁵², וכ"כ בראשית א כו ע"ד הרמז¹⁵³. ועיי' בביאורו לתקו"ז נט ע"ג¹⁵⁴ בביאור מ"ש (ברכות לג ע"א) אפילו נחש כרוך על

ג"ר והיא כוללת ו"ק, בינה בן י"ה. וז"ש כליל עילא ותתא, וע"ד כליל בהאי יו"ד כו', ומשם כל החדוה, ממעיני הישועה, ונביאים מבינה, כרובים זהב, ובהם השמחה מבינה, ולכן עשרה מיני חדוה, ובה כל עשר ממארות דמעשה בראשית, ויאמר אלקים, אלקים חיים.

¹⁵⁰ [והוא ענין] ב' שינין שבתפילין, כמ"ש (תהלים קיט קסב) שש אנכי על אמרתיך, כי השמחה היא יחוד ימינא ושמאלא, כמ"ש (תהלים צח ח) נהרות ימחאו כף, וזהו ספיקת כפים בשעת שמחה. ופי' הפסוק, כי יש מים רעים ומים מתוקים, ולעתיד ירפאו כל המים וזהו ימחאו כף.

¹⁵¹ ז"ל: פתח רבי יהודה ואמר (שיר ב ד) סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים וגו' האי קרא הא אתמר ושפיר אבל כנסת ישראל קאמר דא בגלותא סמכוני מאי סמכוני אלא מאן דנפיל בעי לאסמכא ליה הדא הוא דכתיב (תהלים קמה טז) סומך יהו"ה לכל הנופלים וגו' ובגין כך כנסת ישראל דנפלה דכתיב (עמוס ה ב) נפלה לא תוסיף קום בעיא לאסמכא והיא אמרה סמכוני למאן אמרה לישראל בנהא דאינון בגלותא עמה ובמה באשישות אלין אינון אבהן דאינון אתמליין בקדמיתא מההוא חמר טב דמנטרא וכד אינון אתמליין הא ברכאן משתכחי לגבה על ידא דחד דרגא דאיהו צדיק ומאן דידע ליחדא שמא קדישא אף על גב דברכאן לא משתכחי בעלמא איהו סמך וסעיד לה לכנסת ישראל בגלותא רפדוני בתפוחים כלא חד כמה דאמרן אבל רזא דא אשישא עייל חמרא תפוח אפיק חמרא ומכוון רעותא ועל דא אשישות ותפוחים אשישות לרוואה מחמרא תפוחים לכוונא רעותא דלא יזיק חמרא וכל דא למה כי חולת אהבה אני (שיה"ש ב ה) בגלותא ומאן דמיחד שמא קדישא בעי ליחדא דינא ברחמי לאכללא לון כדקא חזי לאתבסמא ולאנתקנא כלא כדקא יאות ודא סמוך לה לכנסת ישראל בגלותא.

רבי יצחק פתח (דברים לב לח) אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם זכאין אינון ישראל דאינון קדישין וקודשא בריך הוא בעי לקדשא לון תא חזי ישראל קדישין כל חיי עלמא דירתין כלא תליין בההוא עלמא דאתי בגין דאיהו חייין דכלא לעילא ותתא והוא אתר דיין דמנטרא שארי (ואקרי יין) ומתמן נפקין חייין וקדושה לכלא ויין דישראל בגין יין דישראל אחרא ודא בדא תליא דהא ישראל לעילא ביה נטל חייין ובגין כך אקרי עץ חיים עץ מההוא אתר דאקרי חיים ונפקי מתמן חייין ועל דא מברכין ליה לקודשא בריך הוא ביין ויין דישראל לתתא כהאי גוונא גוי עובד עבודה זרה דאיהו מסאב ומאן דקריב בהדיה יסתאב כד יקרב ביין דישראל הא אסתאב ואסיר כל שכן ההוא יין דאיהו עביד ועל דא לא תימא דדא הוא בלחודי אלא כל מה דעבדי ישראל לתתא כלא הוא כעין דוגמא דלעילא כל שכן יין דקאי באתר עלאה דוגמא דמנטרא בגין כך ישראל שתיין יין דישראל דאתעביד כדקא חזי בקדושה כגוונא דישראל לעילא דשתי ואשתרשא ואתברכא בההוא יין עלאה קדישא ולא שתאן יין דאתעביד במסאבותא ומסטרטא דמסאבותא דהא ביה שרייא רוחא דמסאבותא (ולאו הוא מסטרטא דישראל) ומאן דשתי ליה (בהדיה) אסתאב רוחיה ואסתאב איהו ולא הוא מסטרטא דישראל ולית ליה חולקא בעלמא דאתי דהא ההוא עלמא דאתי יין דמנטרא איהו

ועל דא ישראל קדישין בעיין לנטרא דא על כלא בגין דיתקשר באתר דעלמא דאתי ובגין כך ביין אתבריך קודשא בריך הוא יתיר מכלא בגין דאיהו חדי לסטרטא שמאלא ובגו חדוותא דיליה אתכליל בימינא וכד אתעביד כלא ימינא כדן שמא קדישא בחידו וברכאן משתכחי בכלהו עלמין ובעובדא דלתתא יתער עובדא דלעילא ועל דא מזמני יין לקביל יין.

תרגום: פתח רבי יהודה ואמר סמכוני באשישות רפדוני בתפוחים וגו', הפסוק הזה הרי נתבאר ויפה, אבל כנסת ישראל אמרה את זה בגלות. סמכוני, מה זה סמכוני, אלא מי שנופל צריך לסמוך אותו, זהו שכתוב (תהלים קמה) סומך ה' לכל הנופלים וגו', ולכן כנסת ישראל שנפלה שכתוב (עמוס ה) נפלה לא תוסיף קום, צריכה לסמיכה, והיא אומרת סמכוני. למי היא אומרת, לישראל בניה, שהם עמה בגלות. ובמה, באשישות, אלו הם האבות שמתמלאים בראשונה מאותו יין טוב המשומר, וכשהם מתמלאים הרי הברכות מצויות אליה על ידי דרגה אחת, שהיא צדיק. ומי שיודע ליחד את השם הקדוש, אף על גב שברכות לא מצויות בעולם, הוא סומך וסועד את כנסת ישראל בגלות. רפדוני בתפוחים, הכל אחד כמו שאמרנו. אבל הסוד הזה אשישה מכניסה יין תפוח מוציא יין ומכוון רצון. ועל כן אשישות ותפוחים, אשישות לרוות מיין, תפוחים לכוון את הרצון, שהיין לא יזיק. וכל זה למה, כי חולת אהבה אני בגלות, ומי שמייחד את השם הקדוש, צריך ליחד דין עם רחמים ולהכלילם כראוי, שיתבשם ויתתקן הכל כראוי, וזה הסומך את כנסת ישראל בגלות.

רבי יצחק פתח (דברים לב) אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם, אשריהם ישראל שהם קדושים, והקדוש ברוך הוא רוצה לקדש אותם. בא וראה ישראל קדושים, כל חיי עולם שיוורשים, הכל תלויים באותו העולם הבא, משום שהוא חיים של הכל, למעלה ולמטה, והוא המקום שהיין המשומר מתחיל, (ונקרא יין) ומשם יוצאים חיים וקדושה לכל, ויין של ישראל, בשביל יין של ישראל אחר, וזה תלוי בזה, שהרי ישראל למעלה בו נוטל חיים, ולכן נקרא עץ חיים. עץ מאותו מקום שנקרא חיים, ויוצאים משם חיים. ועל כן מברכים את הקדוש ברוך הוא ביין. ויין של

עקבו לא יפסיק כו', וז"ל, ר"ל אפי' רדוף אחר התאות והרהורי התאות רודפין אותו, מ"מ לא יתבטל מהתפלה, אבל עקרב כו'. ונקרא עקרב כעס דכבד כו', דכעס עקר נשמתא כו', ואמרו (עירובין סה ע"א) ביומא דרתח לא הוה מצלי, וזהו פוסק כו', עכ"ל.
(ג) משלי ו כד¹⁵⁵ כה¹⁵⁶ כט¹⁵⁷, תיקו"ז קלו ע"ד¹⁵⁸.

ישראל למטה כדוגמא זה, גוי עובד ע"ז שהוא טמא, ומי שקרוב עמו יטמא, כשיקרב ליין של ישראל הרי נטמא ואסור, כל שכן אותו היין שהוא עושה. ולכן אל תאמר שזה הוא בלבדו, אלא כל מה שעושים ישראל למטה הכל הוא כעין דוגמא שלמעלה, כל שכן יין שעומד במקום עליון דוגמת היין המשומר, לכן ישראל שותים יין של ישראל שנעשה כראוי בקדושה, כדוגמת ישראל למעלה, ששותה ונשרש ומתברך באותו יין עליון קדוש, ולא שותים יין שנעשה בטומאה ומצד הטומאה, שהרי בו שורה רוח הטומאה (ואיננו מצד ישראל). ומי ששותה אותו (איתם) נטמאת רוחו, והוא נטמא ואינו מצד של ישראל, ואין לו חלק לעולם הבא, שהרי אותו עולם הבא הוא יין המשומר. ועל כן ישראל קדושים צריכים לשמור את זה על הכל, משום שנקשר במקום העולם הבא, ולכן הקדוש ברוך הוא מתברך ביין יותר מכל, משום שהוא משמח את צד השמאל, ובתוך שמחתו נכלל בימין. וכשהכל נעשה ימין, אז השם הקדוש בשמחה וברכות נמצאות בכל העולמות, ובמעשה שלמטה יתעורר מעשה שלמעלה, ועל כן מזמינים יין כנגד יין.

¹⁵² ז"ל: ואי תימא הא כל חידו וכל חדוה וכל שיר מסטרא דשמאלא איהו ועל דא לואי מסטרא דשמאלא מנגני שירתא אלא כל חידו דאשתכח מסטרא דשמאלא לא אשתכח אלא בזמנא דימינא אתדבק בהדיה ובזמנא דימינא אתער ואתדבק בהדיה כדין ההוא חדוה מימינא איהו דקא אוטיב לרתחא וכד רתחא אשתכך וחדו איהו מסטרא דימינא כדין חדוה שלימתא אתי מהאי סטרא וכד ימינא לא אשתכח רתחא דשמאלא נפיש ולא שכיך ולא אוטיב ולא חדי כדין איכה אי כה כוס של ברכה מה תהא עליה דקא יתבא בשמאלא ורתחא נפיש ולא שכיך ודאי קנטורין וקינין מתערין . תרגום: ואם תאמר הרי כל שמחה וכל שמחה וכל שיר הוא מצד השמאל ולכן הלויים מצד השמאל מנגנים שירה אלא כל שמחה שנמצאת מצד השמאל לא נמצא אלא בזמן שהימין נדבק עמו ובזמן שהימין מתעורר ונדבק עמו אז אותה שמחה מימין מיטיבה את הכעס וכשהכעס שוכך והשמחה היא מצד הימין אז שמחה שלימה באה מהצד הזה וכשימין לא נמצא הכעס של השמאל רב ולא שוכך ולא מיטיב ולא משמח ואז איכה אי כה כוס של ברכה מה תהא עליה שהרי יושבת בשמאל והכעס רב ולא שוכך ודאי מתעוררים קנטורים וקינות.

¹⁵³ ויאמר אלהים נעשה אדם כו' - ליבא שהוא כלל האדם, והוא אחד על גבי שלשה כו'. בצלמנו כדמותנו. דוגמת המוח, בזה ל"ב נתיבות ובזה לב שלם, שלכן נקרא לב, בזה נשמה ובזה רוח, ובמוח אש שורפת וכן לב נור דליק, וכן הוא בצלמו כנז'. ואמרו (זוהר ח"ג לה ע"ב) בצלמנו דכורא כדמותנו נוקבא, כי ב' בתי ליבא, דכורא ונוקבא, יצר טוב ויצר הרע, ואמרו בזוהר (תיקו"ז תיקון ע' קלז ע"א) זכה נעשה לו עזר, בכל לבבך, ועיקר העבודה ביצר הרע כידוע, והוא בעץ החיים, לא זכה בעץ הדעת טוב ורע כנגדו, והוא בצלמנו כדמותנו שמוח כולל ח"ב זו"נ. וירדו בדגת הים כו'. שהן כל מנהיגי הגוף, וכן נאמר למטה 'הנה נתתי' כו' שלב מושל בכולם למשוך לרצונו, כמו שאמרו (אבות פ"ב מ"ט), איזה דרך כו' רואה אני כו', ואמרו (ב"ר פ"ח ס"י יב) זכה רודה בכולם לא זכה ירוד, שכולן מושלן בו שליבא ביניהם בדוחקא בצערא 'וימררו את חייהם' כו'.

¹⁵⁴ ד"ה אתמר אפי' - ואמר אפי' נחש כו', ר"ל אפילו רדוף אחר התאוות והרהורי התאוות רודפין אותו, מ"מ לא יתבטל מהתפלה. אבל עקרב דהוא הכבד, שהן נחש שרף ועקרב ויותרת, הוא צמאון אשר כו', דלא יהיב אלא תמצית, והן ד' גליות כידוע, והיא האחרונה מד' אבות נזיקין, שהיא תכלת, תכלית דכלהו, כנ"ל בור [ריק אין בו מים], מים אין בו כו' [מים אבל עקרבים ונחשים יש בו], ונק' עקרב כעס דכבד כמש"ל דעקר בית, וכמ"ש בפ' תצוה (קפב ע"א) דכעס עקר נשמתא כו' טורף נפשו באפו, ואמרו (עירובין סה ע"א) ביומא דרתח לא הוה מצלי, וזהו פוסק.
הובא לעיל הערה 120.¹⁵⁵

¹⁵⁶ אַל תַּחֲמַד יִפְיָהּ בְּלִבְבָךְ וְאֵל תִּקְחֶךָ בְּעַפְעָפֶיָהּ. בהגר"א - אל תחמוד יפיה בלבך הוא נגד החמדה לכן אמר אל תחמוד ואמר יפיה בלבבך כי החמדה אין לה פיתוי וחלקת פיו רק שהאדם חומד מעצמו מחמת שקצתה נצרך מאד לפרנס א"ע ובני ביתו הוא נמשך ע"ז אל המותר ורודף תמיד ואומר שהכל הוא צורך לו בכדי שיהא יכול ללמוד ולעבוד את ה' ברויח ולזון אשתו ובניו ולכן אמר אל תחמוד מעצמך. יפיה כלומר המותרות. בלבבך בשני יצרך ביצה"ט וביצה"ר לאמר שגם זה נצרך לעבודת ה'.

¹⁵⁷ כֵּן הָבֵא אֶל אִשֶׁת רַעְהוּ לֹא יִנְקָה כֹּל הַנֶּגַע בָּהּ. בהגר"א - כן הבא אל אשת רעהו כמ"ש חז"ל רעהו ולא נכרי והוא נגד האשה זרה שהיא החמדה הבא אליה לא ינקה. לא ינקה כל הנגע בה הוא נגד התאוה מפני שהוא גרוע מן החמדה כמ"ש למעלה שהטוב של הרע גרוע יותר מן הרע של הרע לכן צריך הרחק יותר והם ג"כ נגד תורה ומצוות ומדות.

[ד] מי שאין מעצור לתאווה וכעסו טוב לו לשבת בארץ מדבר (משלי כא יט¹⁵⁹). (ועי' לקמן פ"ד סי יט).

[ה] לימוד האגדה טוב לכבוש בו יצר הרע של תאוה, ובלמוד הלכות שנמשלו לאש, ונצרך לזה חימום רב, טוב לכבוש ע"י את הכעס, {ד} וא"א להרוג את היצר הרע אלא בתורה {ה}.

{ד} משלי כה כא¹⁶⁰, שם כב¹⁶¹, ישעיה ה ז¹⁶², עי' אר"א בראשית ד כג¹⁶³, איוב ה ב¹⁶⁴, תז"ח לא ע"ב¹⁶⁵.

¹⁵⁸ ד"ה ותלד עדה - שב' יצה"ר לאדם, שהן ב' נוק' הנ"ל דיצה"ר, והן א' התאוה והוא נוק' דבהון, הקשה מכולם, נופת תטופנה כו'. וא' בהבלי העוה"ז, או לממון הרבה, או לשמחה ושחוק, כמ"ש (קהלת י יט) לשחוק עושים לחם כו', והכסף יענה את הכל. לכה נא אנסכה בשמחה, וראה בטוב כו' (תהלים קכח ה), כנסתי [לי גם] כסף כו' (קהלת ב ח), והנה היא אינה קשה כמו הראשונה, והיא עדה, ובניה יבל הוא הממון יושב אוהל ומקנה, קנייני העוה"ז והיכלות לבנות.

¹⁵⁹ טוב שְׁבֵת בְּאַרְץ מְדִבָּר מְאַשֶׁת מְדֻנִים [מְדֻנִים] וְכַעַס. בהגר"א - טוב וגו', כי היושב עם אשת מדנים, כל ימיו כעס ומכאובים. והעניין אשת מדנים, הוא גופו כשרודף אחר תואתו וכעסו, תמיד טוב לשבת במדבר למען יומלט מזה. הובא לעיל הערה 10.

¹⁶¹ כִּי גַחְלִים אֶתֶּה חֲתָה עַל רֵאשׁוֹ וְה' יִשְׁלַם לָךְ. בהגר"א - כי גחלים אתה חותה גו', כלומר ובזה שאתה לומד שלא לשמה, הוא גחלים על ראשו, שאין רצונו שתלמוד שלא לשמה, רק לפי שעה, שסובר שבזה יפתה אותך שלא תלמוד כלל. אבל באמת אין רצונו גם בזה, שגם זה גחלים על ראשו. וה' ישלימנו לך, ולסוף גם מה שאתה לומד שלא לשמה, לא תהיה ולא תקום, אלא לסוף שתלמוד לשמה, כי גם הוא ישלים עמך בראותו שלא נתקיים עצתו, כי מתוך שלא לשמה כו', מאחר שכוונתך לשם שמים, וברצות ה' דרכי איש, גם אויביו ישלים אתו.

¹⁶² וְאִשִּׁיתָהּ בְּתָה לֹא יִזְמַר וְלֹא יַעֲדֵר וְעָלָה שְׁמִיר וְשִׁית וְעַל הָעֵבִים אֲצַנֶּה מִהַמְטִיר עָלָיו מָטָר. כִּי כָרַם ה' צְבָאוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְאִישׁ הַיְהוּדָה נָטַע שְׁעִשׂוּעֵיו וַיִּקְוֶה לְמִשְׁפָּט וְהִנֵּה מִשְׁפָּח לְצִדְקָה וְהִנֵּה צַעֲקָה. בהגר"א - וזה סוד כל אדם שיש בו דעה כאלו נבנה בית המקדש בימיו (ברכות לג ע"א). וזה סוד יודע היה בצלאל לצרף האותיות שבהן נבראו שמים וארץ (שם נה ע"א). ועלה שמיר הוא יצרא דעבירה הקשה כאבן ונימוח במים, ויצרא דגזל ורציחה שהוא כעסני הקשה כברזל ומתפוצץ באש. ומה שאמר ועלה, כי השמרים שימור טוב לין, אימתי בזמן שהיין שקט על שמריו היין צלול למעלה והשמרים מלמטה, וכשהשמרים עולים למעלה מתערבים בכל היין ואינו ראוי לשתיה, כך הוא היצר הרע הכנה טובה לישוּבו של עולם, אימתי, בזמן שהוא למטה מן היצר טוב יין הצלול, אבל כשעולה נעשה עכור. אצוה מהמטיר, הוא נבואה שבא מלמעלה, מטר היינו רוח הקודש ששורה בתוך האדם, כמו שנאמר (דברים יא יד) "ונתתי מטר ארצכם בעתו", "יורה ומלקוש" הוא נבואה ורוח הקודש, "דגנגן ותירושך ויצהרך" היא חב"ד, "עשב בשדך" היא מאכל בהמות, והם חיות הקודש שית סדרים דנער נוהג בהם, "ואכלת" זו אכילה. "ושבעת" זו שתיה, והן הלכות ואגדות, כמו שנאמר (דברים לג כג) שבע רצון ומלא ברכת ה'.

¹⁶³ ויצרו של אדם מתגבר עליו בשני אלו, בתאוה ובכעס. בילדותו הולך אחר תאות לבו, והוא נקרא אז "לב האבן", שקשה כאבן לפרוש ממנו. ובימי העמידה מתגבר עליו בגאות לבו ורב כעס ומכאובים, ואז נקרא "ברזל", שמתפעל בקל לחמם מאש הגאווה והכעס. וזהו כוונת רבותינו ז"ל (סוכה נב ע"ב) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נימוח, ואם ברזל הוא מתפוצץ. פירוש, אם אבן הוא שנמשך בתאוה, נימוח במי התורה, שנאמר (איוב יד יט) אבנים שחקו מים. ואם ברזל הוא שקל הוא לכעוס, מתפוצץ על ידי אש התורה, שנאמר (ירמיה כג כט) הלא כה דברי כאש נאם ה'.

¹⁶⁴ באדם נטועים שני יצרים, כעסני ותאוני, ומהתאוה יסתעף הקנאה. והרשעים יזדמנו על ב' אופנים פחותים, יש מהם שהם מפותים מתאות עולם הזה מראות פני הטוב, ויש שיבינו באמת ויודעים בלבבם שאין בעולם המדומה ומחמדיו ממש, אפס לא ירצו לפרוש מהם בזדון לבם, והם נקראים אוילים, כמאמר (משלי טו ה) אויל ינאץ מוסר, חכמה ומוסר אוילים בזו (שם א ז), והוא אף מפאת זדון לבם וכו', לכן אמרו ז"ל (סוכה נב ע"ב) "אם אבן הוא נמוח", רצה לומר אם יצרו עקש כאבן והוא האויל, יהיה נמוח בתורה שנקראת מים, "ואם ברזל הוא מתפוצץ" רצה לומר

{ה} תז"ח לג ע"א¹⁶⁶, ועי' משלי לא יא¹⁶⁷ ועוד בהרבה מקומות, וכ"ש במה שאדם מקדים לקרות ק"ש, שהוא גדול מהעוסק בתורה, כמ"ש (ברכות י ע"ב), וזה מרומז במ"ש (ברכות סב ע"ב) הבא להרגך השכם להרגו, תיקו"ז י ע"א¹⁶⁸. וכן יש לרמז במ"ש (ב"מ קן ע"ב) השכם ואכול. וע"ל בהערה ג' פ"ו, וכבר הארכתי בזה בס' שערי רחמים סי' כ"ז.

[ו] מי שנמשך אחר התאוה, מפסיד אף מדותיו הטובים שבטבע תולדתו (והם נקראים בגדים). והנמשך אחר החמדה, מאבד המדות טובות שהרגיל עצמו בהן מנעוריו (ונקראים רגלים), מפני שאין לו פנאי להשגיח על עצמו מפני טרדתו, וכ"ש שלא ישבר מדותיו מחדש (משלי ו כז¹⁶⁹, כח¹⁷⁰).

[ז] לא יאמר האדם אלך מעט אחר התאוה והחמדה, ואח"כ אפרוש מהם, כי כיון שמתחיל למשוך אחריהם, נטרד והולך מן החיים הנצחים לגמרי, כי קשה מאד לפרוש מהם (משלי ב יט¹⁷¹, ה ו¹⁷²). ואף מי שיש בו יראה ותורה ומצות, כשנמשך אחר התאוה יאבד הכל (משלי כא כ¹⁷³).

ואם הוא מחומם וקל לכעוס כמו הברזל, שהוא קל להחם באש, הוא מתפוצץ באש התורה. לכן אמר "כי לאויל יהרג כעס", רצה לומר הכעסני יהרג מכעסו.

¹⁶⁵ וחשך הוא שריפה - אש היסודי שהוא חשך וכן בקדושה אור מאורי האש וחשך הוא הקליפה השלישית של יחזקאל ואש מתלקחת וכן באלהו ואחר הרעש אש והיא באדם מרה אדומה בכבד הכבד כועס והוא תננא דסליק בחוטם וז"ש ועליה אתמר תשלח חרונוך כעס הנ"ל.
¹⁶⁶ ד"ה דהאי קלע איהו סיני - אי אפשר להרוג את חויה [הנחש], שהוא יצר הרע כמו שמפרש והולך אלא בתורה, אם פגע בך מנוול זה משכהו כו', בראתי תבלין כו'.
¹⁶⁷ הובא לעיל הערה 8.

¹⁶⁸ ז"ל התיקו"ז: והאי איהו דאוקמוהו מארי מתניתין כל הקורא קריאת שמע כאלו אוהז חרב פיפיות בידו והא אוקמוהו על מטתו להגן מן המזיקין אבל בקריאת שמע דצלותא אדון המזיקין קשור לית ליה רשו למברח וזכאה איהו מאן דשחיט ליה בההוא זמנא לקיים בא להורגך השכם להרגו בצלותא דאתמר בה וישכם אברהם בבקר (בראשית יט כז) כל שכן מאן דלא חשש ליקריה לשחוטא יצריה ושנאיה דלית שנאיה לחוד אלא שנאיה דקודשא בריך הוא דבכל יומא תבע חובין דבנוי לשחוטא לון.

תרגום: וזהו שבארו בעלי המשנה (ברכות ה ע"א), כל הקורא קריאת שמע כאלו אוהז חרב פיפיות בידו. והרי פרשוהו על מטתו, להגן מן המזיקים. אבל בקריאת שמע של התפלה, אדון המזיקים קשור, אין לו רשות לברוח. ואשרי מי ששוחט אותו באותו זמן, לקיים בא להורגך השכם להרגו (שם נח ע"א) בתפלה, שנאמר בה, וישכם אברהם בבוקר, כל שכן מי שלא חושש לכבודו לשחוט את יצרו ושונאו, שאין שונאו לחוד אלא שונאו של הקדוש ברוך הוא, שבכל יום תובע את חטאי בניו לשחוט אותם.
¹⁶⁹ הובא לעיל הערה 43.

¹⁷⁰ אַם יְהַלֵּךְ אִישׁ עַל הַגְּחָלִים וְרָגְלָיו לֹא תִפְּנֶינָה, בהגר"א - אם יהלך איש על הגחלים, הוא נגד החמדה, ההולך תמיד למרחקים, ורודף תמיד בשווקים וברחובות. ורגליו לא תיכוונה, כי זה אין לו פנאי להשגיח על עצמו, מה שצריך לשבור, וגם אפילו מה שהורגל בהן מנעוריו, מ"מ כיון שאינן בטבעו ממש, בקל יסור מהם, והוא אינו שת לבו לזאת מחמת טרדתו, והוא עומד בטבעו, לכן אומר ורגליו לא תיכוונה.

¹⁷¹ כָּל בְּאֵיהָ לֹא יִשׁוּבֵן וְלֹא יִשְׁיגוּ אֲרָחוֹת חַיִּים. בהגר"א - כל באיה לא ישובון, שלא יאמר אדם אלך בשרירות לבי ואח"כ אשוב, לזה אומר שכל באיה לא ישובון, לא יהיו יכולין לשוב ממנה, כי לא יהיה יכול לישב במנוחה והשקט אחר שיהיה דרכו לרדוף תמיד אחר הממון והחמדה, וזהו נגד החמדה, לכן בואה לא ישובון, כי הולכין ובאין תמיד, והן עושין עבירות ועולות, לכן אמר לא ישובון. ולא ישיגו ארחות חיים, הוא נגד הבעלי תאות, שהם שוחים אל מות ביתם, כי אינם עוסקים בתורה שהיא חיים, כי התאוה הוא היפך התורה, כמ"ש במדרש עד שאתה מבקש שיכנס תורה למעיך, בקש שלא יכנס אכילה ושתיה לתוך מעיך. ואמר אורחות, כמ"ש למעלה, שדרכי

[ח] לא יאמר האדם, מה שרודף אחר התאוה והחמדה, הכל הוא לשם שמים, כי פלס ומאזני משפט לה', לפלס כמה כוונתו לה', וכמה לשם תאוותו (משלי ה כא¹⁷⁴).

[ט] לא יתכן עבודת ה' אלא לאחר שהמית התאוות והנאות דעלמא, וזה נקרא שונא בצע (דברים א יג¹⁷⁵), ואי אפשר להשיג מתיקת התורה אלא ע"י הסיגופים והרחקות התאוות (משלי כז¹⁷⁶).

[י] מה שמשיג בעל התאוה אחר רוב השתדלות בענין רע, נעשה לתמימי דרך בענין טוב בלא עמל (בראשית ב ט¹⁷⁷), וכמו בכבוד, שכל הבורח ממנו רודף אחריו (עירובין יג ע"ב), כן הוא בכל התאוות (ישעיה ז כב¹⁷⁸).

הצדיקים נקרא אורחות, שהן באתכסיא ומעט אשר דרכו בה, ודרך צר וקטן היא. ואמר ג"כ ג' נגד וכו' תורה ומצות ומדות והבן.

¹⁷² אַרְחַ חַיִּים פֶּן תִּפְלֹס נְעוּ מְעַלְתֶּיָהּ לֹא תִדַע. בהגר"א - ארח חיים פן תפלוס כלומר פן ח"ו תניח שתפלוס ותכריע האשה זרה את הארח חיים ותלך קצת בדבר מועט אחריה נעו מעגלותיה סביבוביה ומעגלותיה שהן דרכיה ינעו אותך עד אשר לא תדע כלל איזהו הדרך חיים כמ"ש למעלה כל בואה לא ישובון והיינו מפני שלא ישיגון אורחות חיים.

¹⁷³ נראה שכוונתו לפרק כ פסוק א: לֶץ הֵינִי הִמָּה שֹׁכֵר וְכָל שָׂגָה בּוֹ לֹא יִחְכֵם. בהגר"א - לץ היין וגו', כי רוב ליצנות הוא בעת אשר ישבו לשתות יין, וזהו לץ היין, זה שרודף אחר היין. והומה שוכר, שנוהם אחר שכר למצא. וכל שוגה בו, כלומר בליצנות לא יחכם, כמ"ש יביע שמן רוקח, למה נמשלה ד"ת לשמן, מה שמן כשנכנס בו מעט מים יוצא השמן, כך ד"ת שיכנס בה מעט ליצנות, יאבד תורה הרבה, וזהו לא יחכם.

¹⁷⁴ כִּי נִכַח עֵינַי ה' דְרָכַי אִישׁ וְכָל מְעַלְתֵּי מִפְלֵס. בהגר"א - כי נכח ה' דרכי איש, הוא נגד החמדה, אשר הם הולכי דרכים כנ"ל, לכן אמר שנוכח ה' דרכי איש. וכל מעגלותיו מפלוס, הוא נגד התאוה, שמעגל הוא קטן מדרך, והיינו מפני שהבעל תאוה אינו הולך בדרך, אלא יושב בביתו ורואה למלאות תאוותו ע"י גלגולים וסיבות, לכן אומר שמעגלותיו ה' מפלוס, והיינו שלא יאמר אדם מה שהוא רודף אחר התאוה והחמדה, הוא לשם שמים, לכן אומר נגד החמדה שנכח ה' דרכיו, והוא יודע אם לשם שמים או לא. אך על החמדה, שהיא בגלוי, אמר נכח ה'. אבל תאוה הוא בהסתר, לכן אומר שהוא מפלוס כמה כוונתו לשם שמים, וכמה כוונתו לשם תאוותו.

¹⁷⁵ "שנאי בצע" אילין הנאן דעלמא, והם בעלי עבודה, וכמו שידוע שהעבודה לא יתכן אלא אחר שהמית תאוות והנאות דעלמא. ובצע הוא הנאה כמו שנאמר (בראשית לז כו) מה בצע, וכמו שאמרו (תיקון ל דף עג ע"ב) "וכל חסדו כציץ השדה" דכל דעבדין לגרמייהו עבדין.

¹⁷⁶ נִפְשׁ שְׂבִיעָה תְּבוּס נֹפֶת וְנִפְשׁ רְעֵבָה כָּל מֵר מֵתוּק. בהגר"א - נפש וגו', כמ"ש האומר במאי ניכול לחמא סב מיניה, אבל לנפש רעבה, אפילו כל מר מתוק. והענין, כאשר לא יחפוץ האדם בהגיון התורה, אז אינו טועם המתקות, ואז תבוס נופת. אך כאשר נפשו רעבה, שמשתוקק ומתאוה לעסוק בתורה, אפילו כל מר מתוק לו, מחמת שיגע בה מאוד וציער את עצמו עליה. ועוד נפש שבעה, כאשר ימלא האדם תאוות נפשו, אז הוא תבוס נופת, שאינו חפץ בתורה. אבל נפש רעבה שאינו ממלא תאוותו, אלא מסגף עצמו ומרעיב את עצמו כל מר, כל היגיעות והמרירות יהיה לו מתוק וחביב מאוד, כי יגיע וישיג מתיקת התורה.

¹⁷⁷ לולא דביקות האדם בדברים החומרים, היה נפשו דביקה בעניני ה', ולא היה בוחר בדברים ערבים ומתוקים לפי שעה, כי כל הנעשה לבעל התאוה אחר רוב השתדלות בענין רע, נעשה לתמימי דרך בענין טוב בלי עמל ואון.

¹⁷⁸ אמרו חז"ל (עי' תנחומא ויקרא ג) כל הבורח מן הכבוד הכבוד רודף אחריו, כן הוא בכל התאוות.

[יא] דרך היצר הרע להסית בתחילה ללמוד וגם למלאת תאוותו, כי אם יסיתו שלא ללמוד כלל, לא ישמע לו. וכאשר ירגיל עצמו בהנאת הגוף, אז ממילא לא ילמוד, כי טרוד תמיד למלאות הנאת הגוף, והיצר הרע אומר לו שיזיק לבריאותו כשיעזוב הרגלו, ואח"כ מתעצל לרדוף אחר התורה והמצות (ואע"פ שלא יהיה לו עי"ז העדר התאוה), ואח"כ אינו רוצה לעשותם, אף אם יזדמן לו בלא טרחה ויגיעה {ו}.

{ו} וז"ש תעינו תעתענו סרנו ממצותיך, כי מתחילה היינו סבורים שנוכל ללמוד וגם למלאות התאוות, ואח"כ תעתענו, ממילא אינו יכול ללמוד וכו', ואח"כ סרנו ממצותיך כו', שאין אנו רודפין אחריהם. ואח"כ ולא שוה לנו, אפי' אם יזדמן בלא טרחה כו' משלי ז ב¹⁷⁹.

[יב] כל ההנאות שאדם נהנה בעולם הזה, יתהפכו לו בקבר למרה, והקרומין המתאווים נענשים בחיבוט הקבר, ושם נידון כל אבר ואבר שנהנה בעולם הזה שלא במצוה, ושורפין אותו כארס של נחש. וגם הצדיקים נענשים בחיבוט הקבר, אבל הצדיק המתכוין בהנאתו רק לשם שמים, אדרבה נחשב לו ההנאה למצוה ואכילתו כקרבן {ז}.

{ז} משלי יא יז¹⁸⁰, ו לג¹⁸¹, ז כב¹⁸², עלים לתרופה¹⁸³, עי"א תיקונים אחרונים קסב ע"א¹⁸⁴. באדם יש נפש רוח נשמה, הנפש משכנו בכבוד ובו התאוה, והרוח הוא בלב, עי'

- מאיר האבן -

¹⁷⁹ דְרָכֵי שְׂאוֹל בֵּיתָה יִרְדּוּת אֶל חֲדָרֵי מָוֹת. בהג"א - דרכי שאול ביתה הוא נגד התאוה, לכן אמר ביתה שהוא בבית כנ"ל. ואמר שאול, כמ"ש הרחיבה שאול נפשה שהוא הגיהנם. ונגד החמדה אמר שיורד אל חדרי מות, ולכן אמר יורדות. והרי אמר כאן תאוה וחמדה, ובכל א' ב', בפנים ובחוץ, בתאוה, חללים בנפש ומות בגוף. וכן בחמדה הרוגיה בגוף, ושאול בנפש, מפני שבתאוה הוא ג"כ ב' דברים: א', בחוץ שאינו לומד כלל, רק רואה למלאות תאוותו. והב', שלומד אך לקנטר או למלאות חפצו, ותאוותו אשר חפץ, וכן בהחמדה שאינו לומד כלל, או שלומד למלא חמדתו. וזהו תעינו תעתענו, סרנו ממצותיך ומשפטיך הטובים ולא שוה לנו, כלומר תעינו מתחילה, מפני שדרך היצה"ר לבא באותן הלומדין לאמר לו לומד, אך מ"מ עשה גם להנאתך, כי א"א לאמר שלא ילמוד כלל כי לא ישמע אליו, אך אומר שילמוד גם להנאתו. וכאשר ירגיל אותו שירדוף אחר הנאתו, ואינו יכול להיות בלא זה, אז ממילא הוא לא ילמוד, כי צריך לזה, שהוא מורגל בו. וזהו מתחילה תעינו, והיינו סוברין שנוכל לעשות שניהם, ללמוד ולמלאות הנאת הגוף, ואח"כ תעתענו, ממילא, שאי אפשר מחמת הרגל הנאת הגוף, היצה"ר אומר לו שחולה הוא מחמת שעזב הרגלו. ואח"כ סרנו ממצותיך ומשפטיך הטובים, שאין אנו רודפין אחריהן, ואח"כ, ולא שוה לנו, כלומר שלא היה שוה אצלנו, אם יזדמן לפנינו מצוה בלא טרחה ויגיעה, אעפ"כ לא עשינו כי לא שוה לנו כלל.

¹⁸⁰ גָּמַל נַפְשׁוֹ אִישׁ חֶסֶד וְעֹכֵר שְׂאֵרוֹ אֶכְזָר. בהג"א - גומל נפשו איש חסד, כלומר איש שכל מחשבותיו לגמול חסד ולעשות מצות, זה האיש אפי' מה שגומל לנפשו, כלומר שאוכל או שאר דבר שיש בו הנאות הגוף, גם זה נחשב לו למצוה, כי כל כוונותיו לשם שמים, ולכן כל אכילותיו ג"כ מצוה, והיא נחשבת כקרבן. ועוכר שארו אכזרי, אבל מי שעושה מעשים זרים, כל מה שעושה הנאת גופו, הוא רק כדי למלאות תאוותו, לכן הוא עוכר שארו, לא די שאינו נחשבים לו למצוה, אלא מעכר את שארו, הן הקרומין המתאווין, כמ"ש למעלה שהן יקבלו עונש ע"ז שזהו חיבוט הקבר.

¹⁸¹ כשמכניסין אותו לקבר נידון וכו' חיבוט הקבר נידון כל אבר ואבר שנהנה בעה"ז שלא במצוה.

¹⁸² חיבוט הקבר שורף אותו כארס הנחש, את כל אבר ואבר שנהנה בעה"ז שלא במצוה.

¹⁸³ זכור הראשונים אשר היו לפנינו, שכל אהבתם וחמדתם ושמחתם כבר אבדה (שם) ומקבלים על זה דינים מרבים. ומה הנאה לאדם שסופו לפרוש לעפר רמה ותולעה, וכל הנאות יתהפכו לו בקבר למרה והמות כרוך באדם. ומה העולם הזה, כי כל ימיו כעס ומכאובים, גם בלילה איננו מניח לו לישון, והמות אינו מקוה. והכל יביא במשפט על כל דבור ולא נאבד אפלו דבור קל.

תיקו"ז קיא ע"ד¹⁸⁵ שכתב דנפש איהו בלב, וכ"כ שם נה ע"ד¹⁸⁶, ועיי' שם עח ע"א¹⁸⁷ ע"ב¹⁸⁸, קל ע"ג¹⁸⁹, כט ע"ב¹⁹⁰, ולעיל סי' א פרק א, ברכות פרק ט ד"ה ג' דברים מרחיבים דעתו של אדם, והוא מתאוה כבוד ועושר, וכל מדות הקנאה והנאווה ושאר המדות ענפים לאלו. והם מדות של תלמידי בלעם הרשע, והם נקראים נפש ורוח הבהמית, כי הן ג"כ בבהמה. והנשמה היא חלק אלוה ממעל, מתאוה לדברים אלקיים, והיא במוח מקום החכמה והמחשבה דביקות ויראה.

ובנפש ורוח אפי' צדקתן אינן לשם שמים, כי אם בעל התאוה עושה צדקה, אינו אלא משיורי מאכלו, כשאינו יכול להכניס בבטנו. ובעל רוח גבוה, אינו עושה כי אם לעשות לו שם בארץ. וכל ספר קהלת שמהביל עניני העוה"ז מדבר מזה החלק, כי חלק הנפש שהוא אכילה ושתייה נצרך לעבודת ה'. כי אין הנשמה שלימה אלא באכילה ושתייה, ועיי' קושר רוחני בגשמי. כי הנוף נהנה במאכל, והנשמה בכונת האכילה לשם שמים. וזה ענין סעודת לויתן. והזהירו על מדת התאוה ביותר שיהיה לשם שמים, ובוזה מחבר שמים וארץ. (ואפילו בשבת ויו"ט צריך לישר כוונתו שלא יהיה להנאת עצמו, וכמ"ש (ישעיה נח יג) וקראת לשבת עונג, לשבת דייקא, היינו הנשמה היתירה שזוכין לה המשמרים שבת כראוי. ישעיה א יג¹⁹¹).

ובימי הילדות אדם שואף לתאוה. ובימי הבחורות רודף אחר עושר וכבוד שהוא ברוח. ובימי הזקנה שרואה חליפתו במהרה, חוזר לעניני הנשמה. וזה מרומז במ"ש (ברכות ג ע"א) ג' משמרות הוי הלילה כו¹⁹². וז"ש שמה בחור בילדותיך שהן עד י"ג שנה שאז הוא ילד כו'.

¹⁸⁴ ד"ה וכאן אתר - שולחנו של אדם מכפר עליו, דהאכילה היא במקום קרבן, דראשית האכילה נוטל הלב, וסללא דדמא לצפון, ואח"כ משלח למוח, בסוד אשה ריח ניחוח, בלב וריאה ומוח. אם זכה שאכילתו כהוגן, ונשמתו סלקא בדרגא דיליה. וז"ש אם זכו אריה כו', שהוא מוחא דא"ל כו', שהוא כבד כמש"ל קרבנא קדמאה כו', ושם וכל קרבנין אלין רמיזין בגופא דב"נ מוחא ולבא וריאה אינון אריה כו' קטרוגא כו', וז"ש ובאן אתר כו' דמרה קטרדגא במותא דכמש"ל, והוא כו' נשמתא נחית תמן כמש"ל ת"כ, וכן אכילתו בתאוה, ואמר גיהנם דהוא אש דאכיל הקרבן אש זרה ואמר דאיהו עלוקה כו'.

¹⁸⁵ ד"ה אין חד.

¹⁸⁶ ד"ה לב מבין כו' - ורוחא ונשמתא דכלילין בנפשא ונפשו הוא בלבא ושם מצוה בשכינתא ותורה הוא בת"ת.

¹⁸⁷ ד"ה וההוא נורא - נפש שעיקרה בלב ומתפשט בכבד וז"ש למעלה דלבא ארונא.

¹⁸⁸ ד"ה מניה רוחא דאיהו ו' ואתפרש מנפשא דאיהו ד' על דמא כו' - כצ"ל ר"ל דנפש הוא ד' שהוא על ד"ם כמ"ש כי הדם הוא הנפש וידוע שרוחא ונפשא הן ד"ו פרצופין.

¹⁸⁹ ד"ה ואתמר באילנא כו' - כל רשע דלא נשאר ב' אלא ה' תתאה נפשא דביה וכל הנפשין מסטרא דשכינתא תתאה.

¹⁹⁰ דנשבין על לבא - שהוא רוח אלקים המרחפת ע"פ המים (בראשית א ב) דריאה.

¹⁹¹ נדצ"ל א יב - לענג השבת במאכל ומשתה ולכבדו בכסות נקייה, ושיהיה כוונתו לשם שבת ולא להנאת עצמו, על זה אמר וקראת לשבת עונג, לשבת דייקא. וכן אמר (שבת קיח ע"א) וכל המענג את השבת. וכן סדרו לנו בתפלה: מענגיה לעולם כבוד ינחלו, מענגיה דיקא, היינו הנשמה היתירה שזוכין לה המשמרין את השבת כדת, ולכן כשאמרו חז"ל (שם) כל המענג את השבת [נותנין לו נחלה בלי מצרים] הביאו ראייה מהכתוב אז תתענג על ה'. ועל פי זה נוכל להבין מה שאמר ר' יהושע בן חנניה לקיסר (שם קיט ע"א) תבלין יש לנו ושבת שמה, ואמר לו תן לי ממנה כו', אמר לו כל המשמר את השבת כו'. רצה לומר שר' יהושע בן חנניה אמר להקיסר שמועיל לנו הכוונה שאנו מענגים לשם שבת, ואמר לו הקיסר תן לי ממנה רצה לומר שילמד אותנו הכוונה ויזכה גם הוא למעלה הנ"ל, על זה השיב ר' יהושע בן חנניה כל המשמר את השבת כו' היינו שאין הכוונה מועלת אלא למשמרים את השבת כדת זוכין לקדושה ולטהרה נוספת מור עובר על כפות המענג את השבת, על כן ריחו נודף.

¹⁹² ז"ל: תניא רבי אליעזר אומר שלש משמרות הוי הלילה ועל כל משמר ומשמר יושב הקדוש ברוך הוא ושואג כארי שנאמר ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו.

וז"ש מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש, היינו נפש ורוח שהן תחת הנשמה. ואמר בכל עמלו, אפי' עמל תורה ומצות שעושה בהם אינו כלום. ואמרו (ברכות יז ע"א) ללומדיהן לא נאמר אלא לעושיהן כו'.¹⁹³ וידוע שיתרון האדם מהבהמה בנשמה לבר כנ"ל. ואם עמלו בנפש ורוח, הוא דומה לבהמה. וז"ש מה יתרון לאדם, ר"ל מה הוא יותר בנדר האדם בכל עמלו כו'. וז"ש כל הבשר חציר שהם בעלי תאוה, מרבה בשר מרבה רמה (אבות פ"ב מ"ז). שהן אין עושין חסד כלל כי אם להנאת גופן. וכל חסדו כציץ השדה, הן בעלי כבוד שעושין חסד, אבל הוא כציץ השדה שהן כלים, יבש חציר נבל ציץ, אבל דבר אלקינו שהוא חלק ג' של הנשמה יקום לעולם (ברק השחר קהלת, וביאורו לסבי דבי אתונא ד"ה בני לן ביתא¹⁹⁴), ועי' לקמן פ"ח סי' יב.

[יג] התאוה אין ראוי לילך אחריה כלל, אבל חמדת הפרנסה והממון אינו אסור לגמרי, כמ"ש (דברים יד א) למען יברכך ה' בכל מעשה ידיך, רק שיהיה באמונה ולא יגע בממון שאינו שלו (משלי ב טז¹⁹⁵).

- מאיר האבן -

¹⁹³ ז"ל: מרגלא בפומיה דרבא תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים שלא יהא אדם קורא ושונה ובוטט באביו ובאמו וברבו ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין שנאמר ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם לעושים לא נאמר אלא לעושיהם לעושים לשמה ולא לעושים שלא לשמה וכל העושה שלא לשמה נוח לו שלא נברא.

¹⁹⁴ פ"ק דברכות ג' משמרות הוי הלילה, וכתבו המפרשים שהוא על ג' נפשות של אדם נר"ן נפש בה התאוה לענינים הגופנים, וז"ש נפש רחבה. ורוח בה הכבוד והקנאה כמ"ש ורוח גבוה בזה רוח, ורוח נכאה שהוא הקנאה תייבש גרם כמ"ש (משלי יד ל) ורקב עצמות קנאה וכל הכבוד ומדותיו תלויים בהבלי עולם. ומשמרה ראשונה בתחילת ילדות שואף לתאוה כי הילדות והשחרות ואמר דברים שעושים בילדותו מרבים הבל בזקנותו כמ"ש רש"י על תאות המשגל וכן על כל התאות וזהו חמור נוער שהוא בעל תאוה אשר בשר חמורים בשרם והכל עניני החומר ובאמצעות האדם הולך ורודף אחר הכבוד והעשירות ככלבים שצועקים ה' הב ובמשמרה הג' שרואה חליפתו מהרה חוזר בתשובה ואז מתנוצצת הנשמה ואז תינוק יונק משדי אמו (ברכות ג ע"א) כמ"ש (משלי ה יט) דדיה ירוך בכל עת באהבתה וכו' ואשה מספרת עם בלעה כמ"ש (הושע ב ט) ואשובה אל אישי הראשון שחוזר להקב"ה שהתורה מביאה לידי מעשה כמ"ש בתפילת השיבנו אבינו לתורתך וקרבינו כו'.

¹⁹⁵ הובא לעיל הערה 129.

פרק ג - יבאר ענין בטחון והסתפקות וחמדת הממון ומו"מ באמונה

[א] בטחון והסתפקות המה כללים לכל המדות טובות, והם היפך תאוה וחמדה, {א} ועיקר הכל הוא הבטחון, {ב} ומי שהוא מחוסר בטחון אין תורתו מתקיים בידו (דברים לב כ'¹⁹⁶).

{א} בטחון הוא היפך החמדה, והסתפקות היפך התאוה. (חבקוק ב ד) ושם כתוב להיפך ונראה שהוא ט"ס¹⁹⁷.

{ב} משלי כב יט¹⁹⁸, ל ה¹⁹⁹, ישעיה י כ'²⁰⁰, ז"ל שערי קדושה לר"ח ויטל ח"ב שער ד: החמדה, אב הטומאה, כי היא מביאה לשנאה ומביאה לידי גזל ושבועת שקר ולידי רציחה, והיא העשירית שבעשרת הדברות שקולה ככולם כו'²⁰¹, והוא כופר בהשגחה ואינו מאמין שהכל על ידי השגחתו יתברך כו'²⁰², אבל הבטחון אין מעלה כמוהו, עיי"ש לשונו הזהב²⁰³.

- מאיר האבן -

¹⁹⁶ ויאמר אֶסְתִּירָה פְּנֵי מֶהֱם אֲרָאָה מֶה אֶחְרִיטֶם פִּי דוֹר תִּהְפֹּלַת הַמָּה בָּנִים לֹא אֲמֵן בָּם. בהגר"א - "לא אמון במ", לשון קיום, שלא נתקיימה תורתם בידם מחמת חסרון בטחון, כמו שאמרו (מכות כד ע"א) בא חבקוק והעמידן על אחת, והוא בטחון, שנאמר (חבקוק ב ד) וצדיק באמונתו יחיה, וכן אמרו (חגיגה יב ע"ב) העולם על עמוד אחד עומד שנאמר 'וצדיק באמונתו יחיה'.

¹⁹⁷ מה שמשיג מן החמדה לא ישרה נפשו בו להסתפק בו. וזה שאמר וצדיק באמונתו יחיה. רצה לומר צדיק הוא מי שהצדיק נפשו במדת ההסתפקות, היפוך החמדה, כמו שנאמר (משלי יג כה) צדיק אוכל לשובע נפשו, והאמונה היא הבטחון, בעל הבטחון הוא היפוך בעל התאוה, ובטחון וההסתפקות המה כללים לכל המדות.

¹⁹⁸ לְהִיּוֹת בֵּה' מִבְּטַחְךָ הַיּוֹם אִף אֶתָּה. בהגר"א - עיקר נתינת התורה לישראל הוא כדי שישומו בטחונם בה', כמ"ש (תהלים עח ז) וישומו באלהים כסלם וגו', וג"כ לספר אח"כ לבניהם, כמ"ש (שם ו) למען ידעו דור אחרון. והוא לפי שעיקר הכל הוא הבטחון השלם, והוא כלל כל המצות, כמ"ש (שם ז) ולא ישכחו וגו' ומצותיו וגו'. וז"ש כאן, להיות בטחונך, כלומר כדי שבטחונך יהי בה', הודעתך היום ברוה"ק שזה אות על שריית השכינה בתוך בני ישראל, וישומו בטחונם בו, אף אתה, כלומר אף אתה תודיע לבניך אחריך, כמ"ש למען ידעו דור אחרון וגו'.

¹⁹⁹ כָּל אֲמֵרַת אֱלֹהִים צְרוּפָה מִגֵּן הוּא לְחֹסִים בּוֹ. בהגר"א - כל אמרת וגו', כי התורה היא מזוקק שבעתים, והוא מ"ט פנים לתורה, כמ"ש (ר"ה כא ע"ב) נ' שערי בינה נבראו בעולם, ומשה השיג מ"ט, אך התורה עצמה כוללת כל המ"ט פנים, והיא אינה אלא אחת. וכן המצות המה תר"ג, והם נכללים באחת, כמ"ש (מכות כד ע"א) בא חבקוק והעמידן על אחת, והוא הבטחון, כמ"ש (חבקוק ב ד) וצדיק באמונתו יחיה. וז"ש אגור, שאין לכם עסק בנסתרות לידע תעלומות חכמה, כי כל אמרת וגו', כלומר התורה צרופה ומזוקק שבעתים, והכל כלול בה, ואין לך מדה טובה הימנה, ולכן סיב ובלה בה, ומינה לא תזוע מגן וגו'. וכן אל תזועו ותפרשו מהמצות אשר מגן הוא לכל החוסים בו, למי שבוטח בו, והוא כי יש במדת הבטחון, שהוא מגן לבל יכשלו בשאר המצות, כי כולן כלולין במדה זו, ומהם לא תזועו ובנסתרות אל תחקרו.

²⁰⁰ בטחון הוא מעלה היותר גדולה, היינו כשהוא בצדקתו, אבל לא על דרך מה שאמרו חז"ל (שבת קלט ע"א) רשעים היו אלא שתלו בטחונם בהקדוש ברוך הוא, וכמו שנאמר (ירמיה ז ד) אל תבטחו כו' הגנוב ורצוח וכו' ועמדתם לפני בבית הזה וכו'.

²⁰¹ זה המשך לשונו: כי עינו לא תשבע עושר, כעין הנחש שנאמר בו (ישעיה סה כה) ונחש עפר לחמו, וכתוב (משלי כח כב) נבהל להון איש רע עין וגו', ואמרו רבותינו ז"ל התאוה מוציאה את האדם מן העולם, כי מטרידתו מעסק התורה ומקיום מצותיה.

²⁰² זה המשך לשונו: וכמו שאמרו ז"ל (סוטה דף מח ע"ב) כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר הרי זה מקטני אמנה, ועליו אמר (זכריה ד) כי מי בז ליום קטנות, מי גרם לצדיקים שיתבזבוזו שלחן לעתיד לבא, קטנות אמנה שהיתה בהן. החמדה, אב הטומאה, כי היא מביאה לשנאה וקנאה ומביאה לידי גזל ושבועת שקר ולידי רציחה, והיא העשירית שבעשרת הדברות שקולה.

²⁰³ זה המשך לשונו: וכמו שכתוב (תהלים ב יב) אשרי כל חוסי בו, כי מאמין שיש בעולם אלוה יכול ומשגיח, וכתוב (ירמיה יז ז) ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו, ומובטח הוא שלא יחסרו מזונותיו כמו שכתוב (תהלים נה ג) השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך, ובתנאי שיהיה באמת ובכל לבו בלי שום פקפוק, ועוד כי בהיותו בוטח בה' יעסוק בתורה ובמצות בכל לבו בלי הרהור כלל.

[ב] כל העבירות והחטאים באים מחמדה כמ"ש, כי לא תחמוד כולל כל הדברות וכל התורה, והסתפקות שהוא ההיפוך הוא יסוד של כל התורה, והוא אמונה שלמה שלא לדאוג דאגת מחר, ומי שלבו טוב במדת הבטחון, אע"פ שעובר עבירות חמורות, הוא יותר טוב ממי שמחוסר בטחון, שעיי"ז בא לידי קנאה ושנאה, אע"פ שעוסק בתורה ובגמ"ח, שכ"ז אינו אלא לעשות לו שם {ג}.

(ג) לקוטים לרבב"ח בביאור לסבי דבי אתונא סוף ד"ה אייתי בודיא. וכתב עוד שם²⁰⁴, כי ענין סימני טהרה שני סימנים, מעלה גרה ומפרסת פרסה. והענין כמ"ש הקדמונים, כי בעוף אמרו כל העוף הדורס טמא, והענין כי מאכילת הדבר כפי מזוג המאכל, כן יהיה טבע האוכל. כי אבר מחזיק אבר, וז"ס נפש הבהמית שבאדם כו'. וכל העבירות והחטאים הכל מחמדה כמ"ש, כי לא תחמוד כולל כל הדברות וכל התורה, כמו שהאריכו בזה. ועי' בדבריהם, וכל העוף הטורף טורף הוא סימן שאין בו מדת ההסתפקות. וכמ"ש (מכות כד ע"א) בא חבוקק והעמידן על אחת, וצדיק באמונתו יחיה (חבוקק ב ד), והוא ההסתפקות. וכן הוא בבהמה, סימן מעלה גרה, שמסתפק במאכל שבקרבו, וכן מפרסת פרסה, הוא סימן שאינו דורס וטורף טורף, אלא גדל על אבוסו.

ז"ש מעלה גרה, ונ"ל למה גרה. והענין כי ודאי מי שיש לו הרבה מאוד יותר על מידת סיפוקו, והוא מסתפק בהם, בודאי אינו ממידת הסתפקות, רק מי שמסתפק כדי סיפוקו, זה הוא מדת הסתפקות, ונאמר (שמות ל יג) עשרים גרה השקל, ומתרגמינן עשרין מעה, ואמרו, כי מעה הוא שני פונדיונים, ופונדיון הוא ב' איסרין, נמצא כי מעה ד' איסרין. ואמרו (פאה פ"ח מ"א) מאימתי כל אדם מותרין בלקט כו' אלא כדי שיהא העני יוצא ולא יהא מביא בארבעה איסרין, שהוא מזונות לו ולאשתו ליום אחד, כמ"ש הר"מ והר"ש ע"ש, שהוא חשבון מכבר בפונדיון כו', ע"ש. וזהו מעלה גרה, שהוא מדת מזונו בצמצום לעני ביום א', כמ"ש (סוטה מח ע"ב) כל מי שיש לו פת בסלו ואמר מה אוכל למחר כו', וכמ"ש (שמות טז ד) דבר יום ביומו כו' כידוע.

ובגמל וארנבת ושפן סימן טהרה שלהם מעלה גרה, וסימן טומאה שאינו מפרים פרסה, ובהזיר להפך. והענין כמ"ש במדרש רבה (שמיני פי"ג סי' ה) גמל זו מלכות בבל ארנבת כו', ע"ש היטב, כמ"ש (תהלים פ יד) יכרסמנה חזיר מיער, כמ"ש (פסחים ק"ח ע"ב) ע"ש. ואמרו (יומא ט ע"ב)²⁰⁵ ראשונים עדיפי או אחרונים עדיפי, ואמרו ראשונים עדיפי אדרבה אחרונים עדיפי דעסקי בתורה, ואמרו תנו עיניכם בבירה כו'. והענין, כי ראשונים שנתגלו עונם נתגלה קיצם, אחרונים כו'. והטעם כי הראשונים היו מעשיהם הטובים טמונים, ועונותיהם גלויים, כי לבם היה טוב. ואחרונים להיפך, ורחמנא ליבא בעי, כמ"ש (סנהדרין קו ע"ב) רבותא למבעי בעי, בשני דרב יהודא כו'²⁰⁶ ע"ש. ואמרו ראשונים שהיה

- מאיר האבן -

²⁰⁴ עשו שפושט טלפיו ומראה סימני טהרה וכן ביצר הרע שמראה סימני טהרה לאדם ואינו מניח לשוב.

²⁰⁵ רבי יוחנן ורבי אלעזר דאמרי תרווייהו ראשונים שנתגלה עונם נתגלה קצם אחרונים שלא נתגלה עונם לא נתגלה קצם אמר רבי יוחנן טובה צפורנן של ראשונים מכריסו של אחרונים אמר ליה ריש לקיש אדרבה אחרונים עדיפי אף על גב דאיכא שעבוד מלכות קא עסקי בתורה אמר ליה בירה תוכיח שחזרה לראשונים ולא חזרה לאחרונים שאלו את רבי אלעזר ראשונים גדולים או אחרונים גדולים אמר להם תנו עיניכם בבירה.

²⁰⁶ כולי תנווי בנזיקין ואנן קא מתנינן טובא בעוקצין וכי הוה מטי רב יהודה אשה שכובשת ירק בקדירה ואמרי לה זיתים שכבשן בטרפיהן טהורים אמר הויות דרב ושמואל קא חזינא הכא

בהם ע"ז וג"ע וש"ד אלא שתלו במחונם בהקב"ה נמצא כי מעשיהם רע מאד, שכולן ביהרג ואל יעבור, עבירות חמורות שבתורה, ולבם היה טוב מאד, שמעלת הבטחון על כולם כנ"ל. ואחרונים עסקו בתורה ובגמ"ה, ומפני מה הרבה, מפני שנאת חנם, ללמדך ששקולה שנאת חנם כו', כמ"ש (ברכות סג ע"א) איזה פרשה קטנה כו'²⁰⁷ ואהבת לרעך, והוא מחוסר הבטחון שכל הקנאה והשנאה ממנו. ולכן ראשונים הגלו בג' מלכיות, שסימן טהרה שלהם מבפנים, וסימן טומאה שלהם מבחוץ. ואחרונים בגלות אדום²⁰⁸ שנמשלה לחזיר, שהוא בהפך, והוא פושט טלפיו להראות סימני טהרה שלו, ושבע תועבות בלבו. וכן הוא בגלות הזה, מדתן של ע"ר ונעשה לנו שם כנ"ל²⁰⁹. וז"ש טובה ציפרנן של ראשונים סימן טומאה שלהן מכריסן של אחרונים, והבן עכ"ל.

[ג] במצודת החמדה נלכדים לפעמים גם בני תורה ויראה, מפני שבתחילה היא מראה פנים לדבריה שהיא נצרכת לישוב העולם, וטוב תורה עם דרך ארץ (אבות פ"ב מ"ב), ומשם נמשך אחר המותרות, ואומר שהכל צורך לו בכדי שיוכל ללמוד בהרווחה ולהביא טרף לביתו (משלי כה כו²¹⁰), ואחר שמשיג כל זה, יאמר כי נצרך לו להגיה לימי הזקנה או החולי, אבל רבות מחשבות בלב איש וכו' (חבקוק ב ט'²¹¹).

[ד] ב' מיני גבורה נמצא בעובדי ה', ונקראים גבורים ואנשי חיל. גבור הוא הכובש את יצרו בעת שבאה העבירה לידו, ואנשי חיל הם אבירי הלב בשלמות הבטחון, להגות בתורה יום ולילה, ושלא להשגיח על בניו ובני ביתו הצועקים ללחם, וכמ"ש (עירובין כב ע"א²¹²) שחורות כעורב שמשים עצמו אכזרי על בניו כעורב {ד}. ומה עושה לו הקב"ה, מזמין לו אדם שהחזיקו כיששכר וזבולון {ה}.

{ד} כי בטלו כל אהבותיו נגד אהבת ה', וכמ"ש (דברים לג ט) האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו וגו', וכמ"ש (תהלים מה יא) שכחי עמך ובית אביך וגו'. (וזהו היפך מבעלי תאות, שכתוב עליהם (ישעיה ה א) גבורים לשתות יין ואנשי חיל למסוך שכר) כי אי אפשר ללמוד התורה אם יהיה לו דאגת אחרים בלבו (דברים לג ט'²¹³, משלי כג ל'²¹⁴, ו

ואנן קא מתנינן בעוקצין תלת סרי מתיבתא ורב יהודה שליף מסאני ואתא מטרא ואנן צוחינן וליכא דמשגח בן אלא הקדוש ברוך הוא ליבא בעי דכתיב וה' יראה ללבב.

²⁰⁷ דרש בר קפרא איזוהי פרשה קטנה שכל גופי תורה תלוין בה בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך.

²⁰⁸ ישמעאל (כ"כ בדפוס וילנא תק"ס וקשה להולמו).

²⁰⁹ וענין סימני טהרה בטלפיו צא השדה וצודה לי צדי בכיבוד אב אבל כי ציד הוא סימן טומאה צד וטורף כנ"ל בפיו שאינו מעלה גרה כו'.

²¹⁰ נראה שכוונתו לפרק ו פסוק כה: הובא לעיל הערה 156.

²¹¹ דרך רודפי בצע יאמר כי הוא זה נצרך לו להביא טרף לביתו, ואף גם אם יש לו די פרנסת ביתו, יאמר כי הוא נצרך לו להגדיל בניו עד שיהיו ראויים לישב בין גדולי עולם, וגם אחר שיגדיל בניו יאמר נצרך לו להניחם לימי הרעה אלו ימי הזקנה או החולי. וזה שאמר "לביתו" היינו טרף לביתו.

²¹² ז"ל: שחורות כעורב וכו' כעורב רבא אמר במי שמשים עצמו אכזרי על בניו ועל בני ביתו כעורב.

²¹³ אופן שני: האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו. כלומר על אביו ועל אמו, כמו 'אמרי לי אחי הוא' (בראשית כ, יג). ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע. כי כאשר פורש אדם עצמו מן העולם מסתמא הוא בשנים כבר, ולכן לא שייך על אביו ואמו לומר 'לא הכיר', שמסתמא יכול להכיר,

ה²¹⁵). וע"ז נאמר (תהלים קמו ט) נותן לבהמה לחמה. אלו בני אדם שערומים בדעת ומשימים עצמם כבהמה (חולין ה ע"ב²¹⁶) (שאיין לה דאנת מחר). לבני עורב אשר יקראו הוא המשים עצמו אכזרי כעורב.

{ה} וזה מרומז במ"ש (שמות טו כג) ויבואו מרתה ולא יכלו לשתות מים כו', ר"ל שנוגד במזל רע, ולא יכול ללמוד מחמת דוחק. ויורהו ה' עין כו' (שם כה), הוא עין החיים המחזיק ת"ח. וע"ז רמז במ"ש (בראשית לב כה) וירא כי לא יכול לו, ר"ל שלא יכול לת"ח לבטלו מלמודו, מה עושה ויגע בכף ירכו, הם המחזיקים, מסית אותם שלא יחזיקו עוד. ואל יאמרו מפני עול דרך ארץ. הלא אמרו ז"ל (אבות פ"ג מ"ו) כל המקבל עליו עול תורה, שהוא להחזיק ת"ח, מעבירין ממנו עול דרך ארץ, רבה בב"ח מאמר פושקנצא²¹⁷, וע"י זהר ח"ג כט ע"א²¹⁸, ושם קבה ברע"מ²¹⁹.

ולכן אמר "לא ראיתי", עכשיו איני רואה אותם. ואמר "ראיתי" לשון זכר, כמו 'ותדבר מרים ואהרן במשה' (במדבר יב, א) שדרך לדבר הענין במוקדם. אבל את אחיו שלא ראה אותם הרבה אמר "לא הכיר". ובניו לא ראה אותם כלל, ו"לא ידע". ובלוים היו כל השלשה האלו מחמת שפירשו מן העולם. וכן יש ג' דרגין דמהימנותא, אר"א, ודרגא שניה נקרא 'אחי' כמו שנאמר (תהלים קכב, ח), למען אחי ורעי אדברה וגו', ודרגא שלישית הוא בנים כמו שאמרו (ברכות סד, א), 'ורב שלום בניך' אל תקרי בניך אלא בוניך. והן כלולין בג' ב"ע ג' עלמין. וכתוב (תהלים מה, יא), ושכחי עמך ובית אביך וגו' ויתאו המלך יפך. ולפי שפירשו מג' זכו לג' דרגין דמהימנותא שמשם נר"ן, נר"ן דעבד ואחר כך נר"ן דבן. ומתחילה זכו לראיה ואחר כך להכרה ואחר כך לידיעה. והן כסדר, כי הראיה מביאה לידי הכרה וממנה לידיעה, כמו שנאמר (שמות ב, כה), וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים, וכתוב (ישעיה ו, ט), וראו ראו ואל תדעו, וכן נאמר (בעלינו לשבח), כיירו ידעו כל יושבי תבל. והכלל, ראיה והכרה וידיעה.

²¹⁴ אנשי חיל הם אבירי הלב בשלימות הבטחון כולו לעשות מצות תמיד ולהגות בתורה יום ולילה, אף שבביתו אין לחם ושמלה ובניו וב"ב יצעקו לו, הבה לנו מחיה להחיינו ולפרנסנו, ואינו משגיח עליהם כלל ולקולם לא יחת. וכמ"ש שחורות כעורב, שמשים עצמו אכזרי על בניו כו', כמ"ש עירובין (לב ע"א) אמר רב אדא כו' מי שלימו קורמי באגמי, והוא כי בטלו כל אהבותיו נגד אהבת ה' ותורתו ומצותיו.

²¹⁵ א"א ללמוד תורה אם יהיה לו דאגות אחרים בלבן, כמ"ש חז"ל אין התורה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו אכזרי על בני ביתו כעורב, וכמ"ש אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי.

²¹⁶ ז"ל: אדם ובהמה תושיע ה' ואמר רב יהודה אמר רב אלו בני אדם שהן ערומין בדעת ומשימין עצמן כבהמה.

²¹⁷ מה עושה לו הקב"ה, יזמין לו אדם להחזיקו כיששכר וזבולון. וכן אמר ויבואו מרתה וגו', פירש שבא בעולם הזה במזל רע, כי מזונא לאו בזכותא תליא אלא במזלא תליא. ולא יכלו לשתות מים ממרה מחמת דוחקם. ויוריהו ה' עץ, שהוא אחד ממחזיקי תורה, כמו שאמרו עץ חיים היא למחזיקים בה, ללומדיה אל נאמר אלא למחזיקים בה. וכו' מה שאמר נפיש חילא כוונתו על גודל צדקתו, אשר יוכל לכבוש את יצרו לחלק נכסיו וכו', וכן אמרו הני ברכי דרבנן דשילהי מינייהו הוי ענין, וכוונת רז"ל הוא על מחזיקי התורה כי הן נקראים ברכי דרבנן. וכו' וירא כי לא יכול לו פי' שלא יכול לבטל ת"ח מעסק התורה, מה עשה ויגע בכף ירכו, פירש שהסיח את מחזיקי ת"ח שלא יחזיקו עוד את הת"ח, וזה אמרו הנהו ברכי דרבנן דשילהי מנייהו, פירש מן הסטרא אחרא שהם מתישן כחון ומרפין לבבם. ואל יאמרו מפני עול המסים וארנוניות הלה זה אמרם רז"ל כל הפורק ממנו עול תורה, פי' להחזיק תלמידי חכמים, נותנים עליו עול דרך ארץ שהוא המיסים וארנוניות.

²¹⁸ ז"ל: מאן דלא אתעסק באורייתא ובפקודין אית ליה עול מלכות הרשעה ומאן דאתעסק באורייתא ובפקודין אית לון עול מלכות שמים דאיהי ה' בתראה מלכות שמים אתקריאת עול מצות איהי ודאי וכו'.

ומאי סבילו דעם הארץ לתלמיד חכם בגין דתלמיד חכם כיום שבת צריך איהו דלית ליה מדיליה ואי עם הארץ סביל ליה בממוניה ואתנהיג ביה כפום רעותיה לשמשא ליה ולאתנהגא בפקודין כפום רעותיה יתקיים ביה אדם ובהמה תושיע יהו"ה (תהלים לו ז) יושיע ליה משוד וגזלה יושיע ליה ממלאך המות דלא שליט עליה וישחוט ליה בסכין פגום דיליה וכל מאן דשחית בסכין פגום נבלה איהו דאתמר ביה (שמות כב ל) לכלב תשליכון אותו דאיהו סמא"ל.

תרגום: מי שלא עוסק בתורה ובמצוות יש לו עול מלכות הרשעה, ומי שעוסק בתורה ומצוות יש לו עול מלכות שמים, שהיא ה' אחרונה שנקראת מלכות שמים. עול מצוות היא ודאי וכו'.

ומהו הסבל שעם הארץ לתלמיד חכם, משום שתלמיד חכם כמו יום השבת הוא צריך שאין לו משלו. ואם עם הארץ סובל אותו בממונו, ונוהג בו כפי רצונו לשמש אותו, ולהתנהג במצוות כפי רצונו, יתקיים בו אדם ובהמה תושיע ה' (תהלים לו ז), יושיע אותו משוד ומגזלה, יושיע אותו

ועי' ברמב"ם ז"ל סוף הל' שמיטה ויובל (פי"ג הי"ג) וז"ל: ולא שבט לוי לבר, אלא כל איש ואיש מכל באי עולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדיל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו לדעה את ה', והולך ישר כמו שעשהו האלקים, ופורק מעליו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, ה"ו נתקדש קדש קדשים ויהי' ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעוה"ז דבר המספיק לו כמו שזוכה לכהנים ללוים הרי דוד ע"ה אומר (תהלים טז ה) מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי, עכ"ל.

[ה] מי שהיה רשע בגלגול ראשון, מורידו הקב"ה בחסרון הלבנה, ואז הוא בחסרון כל ימיו, אע"פ שהוא עכשיו צדיק גמור. וזהו צדיק ורע לו, כמ"ש בזהר (זו"ח נט ע"א)²²⁰. וע"ז אמרו (מו"ק כח ע"א) לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא. והנה דרך היצר הרע להטיל קנאה בלבו, בראותו אנשים כגילו שיש להם טוב העוה"ז, ומסיתו לפרוש מן התורה לעסוק במשא ומתן. וכאשר האדם יעמוד להלחם כנגדו, בזכרו כי (אבות פ"ד מי"ז) יפה שעה אחת קורת רוח בעולם הבא מכל חיי עולם הזה, אז ישיב אמריו לו, כמאמר חז"ל (ברכות ח ע"א) גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מיראת שמים. ואף שהאדם שומע לעצתו, {ו} וגם מקיים כל מה שאמרו (נדה ע ע"ב) מה יעשה אדם ויתעשר ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה, וגם הוא מרבה בתפלה, והכל אינו מועיל לו למי שנולד במזל רע (וכמ"ש (תהלים עה ז) כי לא ממוצא וממערב כו'), ונשאר קרח מכאן וקרח מכאן וכו', ע"כ אין לשמוע לעצת היצר הרע ולדחוק השעה {ז}.

{ו} ולפעמים כאשר האדם דוחק השעה, והמזל אי אפשר לשנות, אז נוטל הקב"ה מחלקו בג"ע ונותן לו בעוה"ז, כעובדא דרבי חנינא בן דוסא (תענית כה ע"א)²²¹, וע"ל

ממלאך המות, שלא ישלוט עליו, וישחוט אותו בסכיניו הפגומה. וכל מי שנשחט בסכין פגומה, הוא נבלה, שנאמר בו לכלב תשלכון אתו, שהוא סמא"ל.

²¹⁹ קכד ע"ב: ואילנא דטוב ורע דאיהו איסור והיתר טומאה וטהרה לא שלטא על ישראל יתיר דהא פרנסה דילן לא ליהוי אלא מסטרא דאילנא דחיי דלית תמן לא קשיא מסטרא דרע ולא מחלוקת מרוח הטומאה דכתיב (זכריה יג ב) ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ דלא יתפרנסון ת"ח מעמי הארץ אלא מסטרא דטוב דאכלין טהרה כשר היתר ולא מערב רב דאכלין טומאה פסול איסור דאינן מסאבין דמסאבין גרמייהו בנשג"ז בגין דאינן בנוי דלילית דאיהי נשג"ז חזרין לשרשיהו ועלייהו אתמר (ישעיה יד כט) כי משרש נחש יצא צפע.

תרגום: ועץ טוב ורע שהוא אסור והיתר טומאה וטהרה לא שולט יותר על ישראל, שהרי פרנסתנו לא תהיה אלא מצד עץ החיים שאין שם לא קשי מצד הרע, ולא מחלוקת מרוח הטומאה, שכתוב "ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ" שלא יתפרנסו תלמידי חכמים מעמי הארץ, אלא מצד הטוב, שאוכלים טהרה כשר היתר, ולא מערב רב שאוכלים טומאה פסול איסור, שהם טמאים שמתמאים עצמם בנדה שפחה גויה זונה, משום שהם בני לילית, שהיא נדה שפחה גויה זונה, חוזרים לשרשם, ועליהם נאמר "כי משרש נחש יצא צפע".

²²⁰ ז"ל: ובגין כך תחמי ב"נ צדיק ורע לו דילמא זימנא אחריתי אתא לעלמא ולא הוה זכאי כל כך ומת בענין זה וכדו השתא כד עאל להאי עלמא מנכה חוביה והדין הוא צדיק ורע לו. וכמו כן רשע וטוב לו דילמא אתא זימנא אחרת ומת בלא בנין והוה זכאי ולא גמור והשתא משלם ליה מזכותיה בעלמא דין ודא הוא כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו במ. תרגום: ומשום כך תראה אדם צדיק ורע לו אולי פעם אחרת בא לעולם ולא היה כל כך צדיק ומת בענין הזה ולכן כעת כשנכנס לעולם הזה מנכה חטאו וזהו צדיק ורע לו. וכמו כן רשע וטוב לו אולי בא פעם אחרת ומת בלי בנין והיה צדיק ולא גמור וכעת משלם לו מזכותו בעולם הזה וזהו (הושע יד) כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו במ.

²²¹ ז"ל: אמרה ליה דביתיה עד אימת ניזיל ונצטער כולי האי אמר לה מאי נעביד בעי רחמי הניתבו לך מידי בעא רחמי יצתה כמין פיסת יד ויהבו ליה חד כרעא דפתורא דדהבא (חזאי) [חזיא] בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי

מגילת אסתר פ"ו ד"ה א"ל ר"נ א"כ²²² כו') והאדם שמה מאד בזה. ואח"כ חוזר הקב"ה ונוטל ממנו להראות לו שאין טובת עוה"ז כלום. ואז האדם מתרעם על הקב"ה, ונשאר קרח מכאן כו' (ומה שהקב"ה מורידו בחסרון הלבנה. אפשר שהטעם הוא מפני שכל הטובות והרעות בעוה"ז הוא ע"פ רוב לפי המדות, כמש"ל פ"א סי' ט', והמדות משתנים לפי גלגול א', כמש"ל סי' ה' פ"א).

{ז} ביאורו לרבב"ה במאמר דנשקי ארעא ורקיעא²²³, וביאורו לסבי דבי אתונא ד"ה שקל סיכתא²²⁴, יונה ד א²²⁵.

(ואת אוכלת) [ואיהו] אפתורא דתרי כרעי (אמרה ליה) [אמר לה] ניהא לך דמיכל אכלי כולי עלמא אפתורא דמשלם ואנן אפתורא דמחסר אמרה ליה ומאי נעביד בעי רחמי דנשקלינהו מינך בעי רחמי ושקלוהו.

²²² א"ל ר"נ א"כ אתה מטיל קנאה כו' – דר"י אומר כל עשירות של אדם בעולם הזה הכל לפי מזלו, הראוי לכסף כו' א"ל ר"נ אם כן אתה כו', כי אנו רואים הצלחת הרשעים בעולם הזה וע"ז נתקשו כל הנביאים. ואמר איוב מדוע רשעים יחיו עתקו וגם גברו חיל, ואמר אסף כי קנאתי בהוללים שלום רשעים אראה, כי יש לשאול מה חטא הוא שנברא במזל הרע, אלא הן של כסף וכו'. הענין כי כל מה שמטיבים לאדם בעולם הזה מחסרים לו בעולם הבא, ולכן טובה גדולה לצדיקים שמחסרים להם בעולם הזה כדי שימצאו משכורתם שלמה בעולם הבא, ולכן כל העולם ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת.

²²³ ז"ל הגמ' ב"ב עד ע"א: אמר לי (ההוא טייעא) תא אחוי לך היכא דנשקי ארעא ורקיעא אהדדי אזלי וחזאי דעביד כוי כוי שקילתא לסלתאי ואנחתא בכוותא דרקיעא אדמצלינא בעיתא ולא אשכחיתא אמרי ליה איכא גנבי הכא אמר לי האי גלגלא דרקיעא הוא דהדר נטר עד למחר כי השתא ומשכחת לה. [אמר לי (אותו סוחר), בא וארא לך איפה שמנשקים ארץ ורקיע יחד, הלך והראה שעשה כוי, כוי לקח לסל לחם שלי והניח בחלון של הרקיע ועד שהתפללתי תפילה ולא מצאתי אמר לו יש גנבים כאן אמר לי הגלגל הזה של הרקיע הוא וחזר שטר עד למחר כי עתה ומצאתה]. בהגר"א - פי' כי היצר נקרא סוחר דאסחר לגופא בזיניו בישין כמ"ש בזהר, והוא מסיתו לפרוש מד"ת מפאת שמראה לאדם עיני הראות הטוב מחמדת העולם ומלואה, והאדם בהשקפה ראשונה לא יאבה שמוע אליו, בזכרו יפה שעה אחת קורת רוח בעה"ב מכל חיי העולם הזה. אף הוא היצר ישוב אמרו לו, הלא אמרו רז"ל, גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים, ואז תזכה לשתי שולחנות של עולם הזה ועולם הבא. וזה אומרו תא קום מן עסק התורה ואחוי לך מקום שתזכה לשניהם, וזה היכא דנשקא ארעא ורקיע אהדדי, כנ"ל שתזכה לשתי שולחנות. הלכתי ופרשתי מן התורה, ושמעתי לעצתו, וראיתי כי לא לאדם דרכו, לא לכל אדם מועיל יגיע כפו בעולם הזה, כמ"ש לא לחכמים לחם ולא לנבונם עושר. ונראה זאת לעין כי לא ביד האדם להתעשר ולא לשבוע מיגיע כפו, רק ה' נותן לחם לכל בשר, כמ"ש דלתי שמים פתח וגו', וכן יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר ארצך בעתו, ולברך את כל מעשי ידך. וכן אנחנו מתפללים שערי שמים פתח ואוצרך הטוב תפתח, כי חלונות יש ברקיע שמשם הקב"ה מקבל תפילת ישראל, ומשם משפיע להם מזונות בכל יום. וזה אומרו "וחזי דעביד כוי, כוי שקלתי לסלחתאי ואנחת בכותא דרקיע" פי' שהתפללתי לה' שיתן לי מזונתי, "אדמצלינא בעיתא ולא אשכחי" כמ"ש (נדה ע"ב) שאלו את ר"י, מה יעשה אדם ויתעשר, אמר להם ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה. אמרו לו, הרבה עשו כן ולא הועילו, אלא יבקש ממי שהעושר שלו וכו'. מאי קא משמע לן דהא בלא הא לא סגי. לזה עשה גם כן, שהתפלל קודם למי שהעושר שלו, ואח"כ חזר על פרנסתו, אע"פ כן לא מצא. "אמינא גנבי איכא הכא", פי שקליפת נוגה היא הגונבת השפע מן הקדש, והוא בעונותיהם של בני אדם שאינם נושאים ונותנים באמונה ומאנין את חבריהם, כן היא עושה ומאנה את הקדושה, וגונבת נפשות רחמנא ליצלן. ע"כ נאמר כל ארחות בוצע בצע את נפש בעליו יקח, לכך סבר שהיא גנבה שפעו ומזונותיו, שלכן אמר ג"כ ישא ויתן באמונה ואראה לישא וליתן באמונה, א"ל לא תועלי, כי גלגל הוא החוזר בעולם, לא בזכותא תליא מילתא אלא במזלא, כי שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, כמ"ש היום לעשותם ומחר לקבל שכרם. וזה אמרו "גלגל רקיע דהדר", ע"כ לא תשמע לעצת היצר הרע לבטל מהתורה, ושכר מעשיך נשמר עד למחר "נטר עד למחר הכא", שתבא לכאן "ומשכחת למה ותמצא כל שכרך מוכן".

²²⁴ אמרו הכל תלוי במזל ואפילו ס"ת בהיכל. והענין קשה להולמו. והענין הוא כמ"ש בתענית ר"א דחיקא ליה שעתא כו', ואמרו בזוהר ובתיקונים, לפי שבגלגל הראשון פגם מה שפגם, לכן דחקה לא שעתו. וענין דחיקת השעה, הוא כמ"ש בתיקונים, שאינו נולד בשעה המוכנת לו, ואינו מוכן למזגו. ואותו השעה דוחקת לו, לפי שאינו שעתו המוכנת לו לטבעו. ואמרו אשרי מי שנולד בשעתו המוכנת לו. וזהו אדם שיש לו מזל ושעתו עומדת לו, והכל כפי מה שהיה בגלגול, שדחק הוא את השעה, השעה דוחקתו. וכל הנדחה מפני השעה, שעה עומדת לו. וז"ש הכל תלוי במזל, בשעה שנולד, אפילו התורה ג"כ, למי שנולד בשעה המוכן לתורה, כמ"ש התקונים ובמדרש [קהלת זוטא פ"א], שאלה היא מטרוניתא לר"י מהו שכתב יהיב חוכמתא לחכימין כו', לטיפשים מיבעי

[ו] ב' מקומות בגיהנם, שוחה עמוקה לחמדה, בשביל שרצה להגביה עצמו. ובאר צרה לתאוה, בשביל שרוצה להרחיב נפשו. והפכם בקדושה (ישעיה נח יד) והרכתיך על במתי ארץ, והאכלתיך נחלת יעקב, נחלה בלי מצרים, היפך הבאר צרה { ח }.

{ח} משלי כג כז²²⁶, ביאוריו אנרות ב"ק ו ע"ב²²⁷, ועי' משלי כז כ²²⁸, ה כג²²⁹, לב²³⁰. ליקוטים לרבב"ח מאמר ע"כ יאמרו המושלים²³¹, ועי' משלי ו לב²³², שכתב שם, כי בתאוה והמדה משחית נפשו לגמרי, כי נידון בגיהנם במדור הנקרא באר שחת וכו'.

ליה [אמר לה בתי אם יבואו שני בני אדם אחד עני ואחד עשיר ורוצין ללוות לאיזה מהם אתה רוצה להלוות לעני או לעשיר אמרה לו לעשיר אמר לה למה אמרה לו אם מאבד העשיר יכול לפרוע לי אבל אם מאבד העני מאין יפרע לי אמר לה ישמעו אזניך מה שפיך אומר כך אם נותן הקב"ה חכמה לטיפשין והיו יושבין והוגין בה בבתי כסאות ובבתי מרחצאות אלא נתן חכמה לחכמים שיהיו הוגין בה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות].

²²⁵ וַיַּרְע אֶל יוֹנָה רָעָה גְדוֹלָה וַיַּחַר לוֹ. בהגר"א - שהרע לו בחוסר מזונות ושאר דברים. והענין, כי בני חיי ומזוני לא בזכותא תליא מילתא כו' (מו"ק כח ע"א). ואמרו (ברכות ז ע"א) צדיק וטוב לו - צדיק בן צדיק כו'. והענין כמו שאמרו בזוהר (ח"א קפא ע"א) כי מי שהיה בגלגול ראשון רע וזה צדיק בן רשע מורידו ה' יתברך בחסרון הלבנה שאין השמש זורחת נגדה, כי כל מעשה עולם הזה הכל משמש, והירח בקבלותה מהשמש, כמו שנאמר (תהילים קלו ח) לממשלת ביום כו', ואז הוא בחסרון כל ימיו אף על פי שהוא צדיק גמור עכשיו. ויחר לו. שקינא באנשי נינוה שזכו לשתי שולחנות בחייהם. ועל זה בכי רבי ואמר (ע"ז י ע"ב) יש קונה עולמו בשעה אחת, ששב בחייו כו', ויש קונה בשבעים שנה ולא יזכה אלא בעולם הבא. וזהו: וחנינא בני דיו בקב חרובין (ברכות יז ע"ב), כי חרובין אינם אוכלים מפירותיו אלא לאחר שבעים שנה כמו שאמרו אצל חוני המעגל (תענית כג ע"א), לכך ניזון בקב כו', והכל שקלקלו בגלגול הראשון כמו שאמרו בזוהר (ח"ג רטז ע"ב) דאפריד יו"ד מן יב"ק ונשאר קב כו'.

²²⁶ הובא לעיל הערה 125.

²²⁷ ז' מדורות הן, א' בור שאון, שאין בו מים, והוא השוחה עמוקה וזונה, ששבק אשת חיל יראת ה' והלך אחריהם, וכמ"ש קח לך אשת זנונים. והב', הוא באר שחת, והוא מי שבעל נכרית, ששבק בת אלקיו ודבק באל אחר, והוא נגד מ"ש וימצאו באר מים חיים, כי עתה הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ. (ומ"מ שניהן הן בבאר שחת, כי שם הזנות, אלא שנחלק לשנים כנגד זר"נ (נ"א ב') שביסוד, כידוע זה נגד באר, וזה נגד שחת.) וכמו שבקדושה, מרחיב והולך בלא מצרים, כן כאן מתגבר והולך הלחץ, וזהו באר צרה, שפרה ורבה ולוחץ אותו, כמ"ש הלחץ זה הדחק, וזהו צרה, וכנגד הרחיב כו'. והששי נקרא צלעות, ושם דנין על אשת איש, וזהו שוחה עמוקה זונה ובאר צרה נכריה, שאצל זונה הזכיר שוחה עמוקה, ואצל נכריה באר וצרה. וכ"ה כנגדם בקדושה והרכבתך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב בלי מצרים, שהוא התחלת וכלל הדכורא.

²²⁸ שְׂאוֹל וְאַבְדָּה [וְאַבְדָּה] לֹא תִשְׁבַּעְנָה וְעֵינֵי הָאָדָם לֹא תִשְׁבַּעְנָה, בהגר"א - שאול ואבדון וגו', הששה מדורין דגיהנם בכללם נקראין שאול, ואבדון הוא השביעי. וכל הששה מכניסים ומוציאים, אבל אבדון, כשמו כן הוא, שנאבדו שם כל באיה, והגיהנם אינו שבע לעולם, כן עיני אדם לא תשבענה לעולם. ואמר עיני, שהן תאוה וחמדה, התאוה מכניס ומוציא, שפולטה לחוץ, והחמדה מכניס ואינו מוציא, וכמו השאול ואבדון.

²²⁹ הוּא יְמוֹת בְּאֵין מוֹסֵר וּבְרַב אֹולָתוֹ יִשְׁגָה. בהגר"א - הוא ימות באין מוסר, הוא נגד התאוה, שהיפוכו המוסר, ולא רצה במוסר, לכן ימות, כי זהו עונש התאוה, כמ"ש למעלה כי שחה אל מות ביתה. וברב אולתו ישגה, הוא נגד החמדה, כמ"ש ולמה תשגה בני בזרה, וזהו משגיא אותו לגיהנם. וכף הקלע דוגמת הרודף אחר החמדה, כן ירדפו אותו וישליכו אותו אחר המיתה, הכל מדה במדה.

²³⁰ נִדְצַ'ל ו לב: נֶאֱפֵה אֶשֶׁה חֶסֶר לֵב מִשְׁחִית נִפְשׁוֹ הוּא יַעֲשֶׂנָה. בהגר"א - נואף אשה חסר לב, הוא תאוה וחמדה. הרוצה להשחית נפשו הוא יעשנה, כי משחית נפשו מכל וכל. והענין כי שבעה מדורי גיהנם הן כמ"ש בגמרא, וההולך אחר התאוה והחמדה נידון בבאר שחת, כמ"ש כי שוחה עמוקה זונה ובאר צרה נכריה. והנידון בז' מדורי גיהנם, נידון י"ב חודש, דהיינו בכל א' ב' חדשים, ובב' בכל א' חודש א', כמו ז' כוכבים שמשמשין בשנה על י"ב מזלות. וריב"ן סבר ז' שבועות נגד הז' מדורין, אבל הנידון בבאר שחת הוא נשחת שם, ולכן משחית נפשו מפני שהוא שוחה עמוקה, והוא באר צרה, ונובע תמיד מדה כנגד מדה, והבן כמ"ש כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ ולכן נידון בשחת.

[ז] בעון משא ומתן שאינו באמונה, גונבת קליפת נוגה רח"ל נפשות ושפע מזונות מן הקדושה (ביאורו לרשב"ח במאמר היכא דנשקי ארעא ורקיעא וכו' ²³³).

[ח] הגוזל מחבירו ולא החזיר לנגזל עד כלות ימיהם מוכרחים לבוא בגלגול {ט}.
{ט} הגוזל והנגזל וע"כ הגורם להציל את הנגזל מן הגולן מטיב לשניהם (משלי יד כה ²³⁴).

[ט] עסק העולם הזה ביראה הוא מועיל לתורה ומצות כזבל לגן (אגדות ברכות פ"ט ד"ה הרואה נחש ²³⁵). והעובדים את ה' גם במאודם, מלאכתן נעשית ע"י אחרים, אבל העובדים רק בכל לבבם, מלאכתן נעשית ע"י עצמן, כמ"ש (דברים יא יד) ואספת את דגנך {י}.

²³¹ ז"ל הגמ': ואמר אכלה ער מואב זה המהלך אחר יצרו כעיר זה שמהלך אחר סיחה נאה בעלי במות ארנון אלו גסי הרוח דאמר מר כל אדם שיש בו גסות הרוח נופל בגיהנם - הם נגד ב' מדות רעות שמאבידין את האדם והם התאוה והגאווה מן התאוה בא לזנות ונגד זה אמר אכלה ער מואב שהפקירו בנותיהם לזנות כי נחל שיטים מוליד תאוה באדם לזנות כמ"ש וישב בשיטין ויחל לזנות ולכן נגד אש התאוה יאכל אותו אש לא נופח בגיהנם ועל גסות הרוח אמר בלעי במות נגד כי רם לבבו בגובה נהפך הוא שיפול בגיהנם.

²³² נֹאֲף אִשָּׁה חָסֵר לֵב מְשַׁחֵת נַפְשׁוֹ הוּא יַעֲשֶׂנָה. בהגר"א - נואף אשה חסר לב, הוא תאוה וחסר הרוצה להשחית נפשו, הוא יעשנה, כי משחית נפשו מכל וכל. והענין, כי שבעה מדורי גיהנם הן כמ"ש בגמרא, וההולך אחר התאוה והחמדה נידון בבאר שחת, כמ"ש (משלי כג כז) כי שוחה עמוקה זונה ובאר צרה נכריה. והנידון בז' מדורי גיהנם, נידון י"ב חודש, דהיינו בכל א' ב' חדשים, ובב' בכל א' חודש א', כמו ז' כוכבים שמשמשין בשנה על י"ב מזלות, וריב"ן סבר ז' שבועות נגד הז' מדורין. אבל הנידון בבאר שחת הוא נשחת שם, ולכן משחית נפשו, מפני שהוא שוחה עמוקה, והוא באר צרה ונובע תמיד מדה כנגד מדה, והבן כמ"ש כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ, ולכן נידון בשחת.

²³³ הובא לעיל הערה 224.

²³⁴ הגוזל דבר מחבירו ולא החזירו עד כלות ימיהם, מוכרחים שניהם לבוא בגלגול, הגולן והנגזל, ולכן כשמחמתו יוחזר הגזילה לבעלים, הוא מצילם מגלגול.

²³⁵ גדול הנהנה מיגיעו כו' אשריך בעולם הזה כו' [גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים דאילו גבי ירא שמים כתיב אשרי איש ירא את ה' ואילו גבי הנהנה מיגיעו כתיב יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא ולגבי ירא שמים וטוב לך לא כתיב ביה: ואמר רבי חייא בר אמי משמיה דעולא לעולם ידור אדם (ברכות ח ע"א)] וזהו לגינתו וחורבתו. ועסק העולם הזה ביראה הוא זבל לגן, וכמ"ש (אבות פ"ב מ"ב) כל תורה שאין עמה מלאכה כו' [סופה בטלה] וגוררת עון, והיא לתורה ומצות כזבל לגן, וכמ"ש בס"פ תצא (רפב ע"א)*, גבירתה גן שפחה זבל כו'. וידוע שזה הדרגה היא שפחה, והיתה משתעבדת לגבירתה, וז"ש מפשיל רצועה לקשור שפחה תחת גבירתה, וכן בתיבה עליונים לאדם כו', שהוא רזין, ופשטים מאכל בעירין.

*ז"ל: גבירתה גן שפחה אשפה מטונפת מסטרא דערב רב אשפה מעורבת בגן לגדל זרעים מסטרא דעץ הדעת טוב ורע מסטרא דע"ז אתקריאת שבתאי לילית אשפה מטונפת בגין דצואה מעורבת מכל מיני טנוף ושרץ דזרקין בה כלבים מתים וחמורים מתים בני עשו וישמעאל קבורים בה עכו"ם דאינון כלבים מתים קבורים בה וכו'.

תרגום: גברתה גן, שפחה אשפה מטונפת, מצד של ערב רב. אשפה מעורבת בגן לגדל זרעים מצד של עץ הדעת טוב ורע, מצד של עבודה זרה, נקראת שבתאי לילית אשפה מטונפת, משום שצואה מעורבת מכל מיני טנוף ושרץ שזורקים בה כלבים מתים וחמורים מתים, בני עשו וישמעאל קבורים בה עובדי כוכבים ומזלות, שהם כלבים מתים קבורים בה וכו'.

[ז] ולכן בפ' שמע כתיב ובכל מאדך שיעבוד בשלשתן. אבל בוהיה אם שמוע, שמדבר לרבים, וברבים לא שכיחי הא, כמ"ש (ברכות לה ע"ב) הרבה עשו כרשב"י ולא עלתה בידם, לכך לא אמר רק לבבכם ונפשכם ולא מאודכם, לכך הוא מדה כנגד מדה, שצריכין בעצמן לעבוד עבודתם. שאם היו עובדים אף במאודם, היתה נעשית ע"י אחרים. וא"ת, א"כ יקשה מאי שכר טוב הוא על מאי דפתח והי' אם שמוע. לזה אמר, ואספת דגנך, ולא של אחרים. ובוה מתורץ מ"ש שם בנמרא, ולא עוד אלא שמלאכת אחרים כו', שהוא מיותר לכאורה ועוד דקדוקים כו' (אגדות ברכות שם) ²³⁶.

[י] טוב להתחבר עם העניים והמתנהגים בשפלות ולישב עמהם, כי עי"ז יקנה בנפשו מדת ההסתפקות ולהיות שמח בחלקו. משא"כ המתחבר עם העשירים, אף אם ירויח הרבה, לא תשבענה עיניו תמיד מלרדוף אחרי ההבל, כמ"ש (קה"ר פ"א סי' לב) אין אדם מת וחצי תאותו בידו (משלי טז יט) ²³⁷.

[יא] טוב לו לאדם שיקבץ רק מעט ממון ויעשה צדקה, שאז הוא יוצא ידי חובת צדקה בקל, ואפשר הוא נותן יותר הראוי לו ממה שיהיה לו הרבה, ולא יתן כמשפטו הצריך ליתן כפי ערכו (משלי טז ח) ²³⁸.

[יב] אע"פ שגם מדת הפזרנות יותר מדאי אינו על צד היותר טוב, אך לפעמים יוכל לצמוח טובה מזה, אבל מדת הכילות ביותר הוא אך למחסור לעולם (משלי יא כד) ²³⁹ { יא }.

- מאיר האבן -

²³⁶ ד"ה הרבה עשו כרשב"י: תוס' ד"ה כאן בזמן וא"ת [כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום שנאמר ואספת דגנך - וא"ת והא לקמן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום מוקמינן ליה. וי"ל דמיירי ודאי שעושין רצונו, אבל אין עושין רצונו כל כך דאינם צדיקים גמורים, ועוד י"ל דפליג ליה אהא דלקמן שבא לפרש מה בין עושים ואין עושין והכא בעושים ואין עושים כי הדדי נינהו]. וע"ק יתורא דולא עוד ועוד, דמוקי להאי באין עושין רצונו של מקום, והא כתיב והיה אם שמוע. לכך נ"ל שני מיני עבודות הן: א', שעובד בלבבו ונפשו. וא', שעובד גם במאדו. לכן פרשת שמע שמדבר ליחיד, שיעבוד בשלשתן. אבל ב"והיה אם שמוע", שמדבר לרבים, וברבים לא שכיחי הא דבמאדו, כמ"ש הרבה עשו כר"ש כו', לכך לא אמר רק לבבכם ונפשכם ולא אמר מאדכם, ולכך היא מדה כנגד מדה, שהן בעצמן צריכין לעבוד עבודתם, שאם היו עובדין אף במאודם, היה נעשית ע"י אחרים. ועי"ז קשה א"כ, מאי שכר טוב הוא על מאי דפתח והיה אם שמוע, לזה אמר ולא עוד, פי' שיש עוד גרוע מזה, ולזה אמר ואספת דגנך ולא של אחרים.

²³⁷ תכלית העשירות הוא למלאות רצונו וחפצו, ולמי שמתגאה, אין מספיק לו כל העולם, ואין מת וחצי תאותו בידו, לכן טוב לו להיות יושב עם עניים שיסתפק במה שימצא את עצמו.

²³⁸ טוב מעט בצדקה מרב תבואות בלא משפט. בהגר"א - טוב מעט גו', טוב לאדם שיעסוק מעט בעה"ז ויקבץ ממון מעט, ויעשה צדקה, כי כאשר יש לאדם ממון מעט, הוא יוצא מדין חיוב צדקה בקל, ואפשר הוא נותן יותר מהראוי לו. מרב תבואת בלא משפט, משפט הוא מה שאדם צריך ליתן ע"פ החוב והדין, כמ"ש וזה משפט הכהנים מאת העם, והיינו ממה שיהיה לו רב תבואות ולא נתן כמשפטו הצריך. ולכן אמר תחילה צדקה ואח"כ משפט, וכן בתורה טוב שילמוד מעט מעט בצדקה מתבואת רב ולא במשפט, ממה שיקבץ על יד הרבה אך לא במשפט, שאין יודע הדין על בוריו.

²³⁹ ב' מדות באדם כלי וותרן, ושניהם אינם עצת היצר הטוב, אך מידות ותרנות יש לפעמים שמפזר ונוסף עוד לו עי"ז, כמ"ש במדרש שפעם א' נתן א' לעני דינר בשני בצורת, ולא היה לו מה לאכול, והלך ואסף את כל האתרוגין שזרקו בהושענא רבה והלך בספינה ובא למקום שהכריזו, שמי שיש לו אתרוג יביא למלך ויעשיר אותו, ונתעשר. לכן יש מפזר ונוסף לו עוד. וחושך מיושר, אך למחסור, אבל מי שהוא כלי ביותר ואינו על היושר, הוא אינו רק למחסור לעולם.

{יא} וז"ל ספר הישר לר"ת – השער השישי – [מדת הכילות וסכנתה. והמדה הארבע עשרה – הכילות, או הדומה לה מרע הנפש וחסרון זכותה. ואולם זכרנו זאת המדה ממדות רע הנפש בין שאר מדותיה, מפני שנראה, כי] כשתהיה הנפש נדיבה, נכללים בה רוב המדות [הטובות. אם כן נהפוך זאת המדה, ונאמר] ובהיפך אם יהיה אדם כילי, אין זאת המדה הרעה בו לבדה, רק אחרות מלבד אלה, וזאת עולה על כלנה. ועל כן אומר, כי המדה הזאת תשחית העבודה. כי כל מי שיהיה כילי, לא יעשה צדקה בעתה, ולא יעזור אביון כי אם בעל כרחו. וכל מצוה אשר יכיר בה תועלת יעשנה כמשפט, ואם יכיר בה אפלו הפסד מעט מהונו, יקל בה, ויביא ראיות עליה עד שיתירנה, ויעשה בה הרמה ופשרה. כגון, אם יקנה כבש וישחטנו וימצא מרפה, ויוכל להביא הלכות וראיות להכשיר אותה, יעשה, וכן אם יכנס עליו שבת, ויזדמן לו עסק, שאם לא יעשנו יאבד לו ממון, יביא ראיות כי הוא מותר לעשותו, וישים ראיתו אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (ויקרא יח ה). וכל זה יבא מכח הכילות. ועל כן אי אפשר לכילי להיות עובד אלהים בשביל רוע לבבו ועיניו, אשר בשביל פרוטה יתיר כל איסור, וכל שכן בינו לבין עצמו, כי לא ישמור לא איסור ולא היתר כלל בדבר תועלת. ועל כן צריך לעובד אלהים לבל ילכד במוקש הכילות, כי ירמה אלהיו בחלק שפתיו, ויראה לו תכלית החסידות, כשיזדמן לו שום תועלת או ריוח על מנת שיתיר איסור או יאסור המותר, יעשה. וכן כשיזדמן לו אבוד ממון לא יניח עצה ותחבולה אשר לא יעשה כדי להציל הונו, והכסיל ההוא לא ימלט נפשו. ועל כן צריך לכילי להסיר עצמו מן המדה ההיא, ואל ימכור עבודת אלהיו בעבור מחיר נבזה, כי כל מי שישמור מצות אלהיו, לא ישית לבו לאבוד ממון עליה, וכן לא ישמח בתועלת שתבוא בחילול המצוה וזה נקרא ירא השם עב"ל שם.

פרק ד' בענין כלל דרכי עבודת ה' וכל עניני מלחמת היצר בדרך כלל להמונ עם
וביחוד ללומדי תורה

[א] כמו שהשמרים הם שימור לייך כשהוא שוקט על שמריו, אבל
כשהשמרים עולים למעלה, אין הייך ראוי לשתיה, כך היצר הרע בזמן
שהוא כפוף ליצר טוב, מועיל לישוב העולם, אבל כשעולה למעלה מקלקל
הכל (ישעיה ה ז²⁴⁰, מדרש רות החדש פרק א' אות א'²⁴¹ ע"ש).

[ב] ב' נקבים²⁴² בלב, א' מלא דם, ועליו שורה היצר הרע, וא' סגור
ברוח, ובזמן שהן מסכימים לדעת א', מתפשטים מהם כל המדות טובות
שכליות ומעשיות, ועיקר העבודה הוא ביצר הרע {א}.

{א} משלי טו יא²⁴³, בראשית א כח ע"ד הרמז²⁴⁴, וכשהרג דוד היצר הרע כמ"ש
ולבי חלל בקרבי, אז היה רוח צפונית מנשבת בכנור (ברכות ג ע"ב), רמז לרוח הקודש. כי
כנור רמז על הנשמה, ע"פ מ"ש (משלי כ כז) נר הוי"ה נשמת אדם, נר הוי"ה בגימ' כנור,
(ביאוריו לאגדות ברכות שם²⁴⁵), ועי' תז"ח מז ע"ג²⁴⁶.

[ג] כל עסקי עולם הזה ותאותיו לבצוע בצע, הוא מן הטחול, ורוח
הכוסף לעולם הבא הוא בלב, אבל בצדיקים מן הטחול הוא שמחה של
מצוה (בראשית א ד ע"ד הרמז²⁴⁷) {ב}.

- מאיר האבן -

²⁴⁰ הובא לעיל הערה 162.

²⁴¹ וכדוגמת היין כו', ר"ל שהיין הוא על השמרים, כן רוח ונפש השכלית, שהוא היין על רוח
ונפש הבהמית, שהם השמרים. וכמו שהיין בלא שמרים אין יכול להתקיים, כן בלא רוח ונפש
הבהמית, אין יכול להתקיים רוח ונפש השכלית. [והנה השמרים יורדים למטה והיין עולה חמרא
על דורדיא, וזהו שמביא, מי יודע רוח בני אדם העולה כו' ורוח הבהמה וכו'].

²⁴² נדצ"ל חללים

²⁴³ שְׂאוּל וְאַבְדוֹן נִגְדוּ ה' אִף כִּי לְבוֹת בְּנֵי אָדָם. בהגר"א - השאול היא ששה מדורי גיהנם
הנקראים כולם שאול, ואבדון הוא השביעית. והן דו"ג, ימין ושמאל. וכנגדן באדם יצ"ט ויצה"ר.
וז"ש חז"ל צדיקים יצ"ט שופטן, ששניהם טוב. ורשעים יצה"ר שופטן, ששניהן רע. ובינונים זה זה
שופטן, וז"ש שאול ואבדון וגו', אף כי לבות וגו', ב' הלבבות.

²⁴⁴ וַיִּבְרַךְ אֶתֶם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ ורְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשׁוּהָ וַיְרִדוּ בְדִגְתָּ הַיָּם
וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיָּה הַרְמֵשֶׁת עַל הָאָרֶץ. בהגר"א - פרו ורבו כו', חיבור ב' הבתים של הלב,
ומהם כמה ענפים מתפשטים כל המדות טובות שכליות ומעשיות, וכולם לטוב בזמן שהן
מסכימים לדעת אחד "ופניהם איש אל אחיו" כנ"ל.

²⁴⁵ כנור היה תלוי - רומז לנשמת האדם ע"פ מה שנאמר נר יהו"ה, כמנין כנור. ובלב ב' חללים,
א' מלא דם, ועליו שורה היצר הרע. והב' מלא רוח, והוא הרג היצר הרע, כמ"ש לבי חלל בקרבי,
ואז היה רוח צפונית, הוא רוח הקודש מנשבת בו.

²⁴⁶ ביה אומאה - ר"ל שנשבע בשם אה"ה, כמ"ש (שמות יז טז) כי יד על כס יה שהוא בינה. כי
יום נקם בלבי. בלבי גי' דם כמ"ש, והוא דם הלב, שמשם הוא נקם באחוריים דינא, כי בשני חללי
דלבא, בשמאל אדם כידוע אחוריים הנ"ל, ובימינא רוחא מ"ה דשמא מפרש.

²⁴⁷ נאמר (קהלת ב יג) וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החשך,
שהוא חכמת הלב וכסילות הטחול, אור וחשך. וזהו שאמרו (עי' תיקון יח לא ע"ב) "הנה מטתו
שלשלמה ששים" וגו' שתין גלגלי דכורסיא דסחרין לכורסייא גלי ימא שהן בשית כנפי ריאה
דסחרין ללב "מפחד בלילות" של הטחול, והוא כל עסקי עה"ז ותאותו לבצוע בצע, ואור זה אש נור
דליק. והן אמ"ש "ורוח" אלהים מרחפת על פני המי"ם" "ויהי אור". וכל זה שאמרנו באור וחשך
הוא מסטרא דע"ה טו"ר, אבל נשמתא דאיהי מאילנא דחייא כל איברוהי לטב ברא, כמו שכתוב
ברעיא מהימנא פרשת פנחס. ואור וחשך שהן יום ולילה הכל כמו שאמרו (שבת ל ע"ב) כתיב
"ושבחת את השמחה" וכתוב "ולשמחה מה זה עשה", לא קשיא כאן בשמחה של מצוה כאן כו',
וללמדך שאין השכינה שורה כו'.

{ב} עי' ביאור ברכות פ"ט ד"ה ת"ר כליות²⁴⁸.

[ד] אין דרך היצר הרע מתחילה להפציר לעבירה, אלא מתחיל להראות לאדם אהבה, וכשרואה שאינו מתגבר עליו, אלא הולך ומתדבק עמו, אז מתחיל למשכו ברשתו, ומסיתו לעשות מצות שיש בהן הנאת הגוף, כגון אכילה ושמחה של מצוה. וכאשר הוא רגיל בתענוגי מצוה, אז מתחיל להמשיכו אחר תאות עולם הזה, ואומר לו, שיעשה אח"כ תשובה מאהבה, שיעשו לו מהעבירות זכויות, כמ"ש (יומא פו ע"ב) ולמה תניח תענוגי עולם הזה בחנם, כי התורה בלאו הכי לא תוכל להשיג כעת אף ביגיעה רבה, וכמ"ש (איכה ב ט) מלכה ושריה בגוים אין תורה. וכן המצות אינן כעת בשלמות. ואחר שמדחה אותו מדרך חיים, אז אין צריך עוד לפתותו, כי הולך אחריו מעצמו (משלי ז כב²⁴⁹). וכאשר הורגל לילך בשרירות לבו, מתאוה גם לדברים שאין בטבע האדם להתאוות להם, כגון מ"ש (ויקרא יח כב-כג)²⁵⁰ וכדומה (דברים כט יח)²⁵¹.

[ה] כל זמן שהאדם עוסק בעבודה, היצר הרע רובץ במנוחה, וכל מגמתו הוא רק ללכוד האדם במצודתו, בשעה שהוא פוסק מעבודה {ג}.

{ג} בראשית על פסוק (ד ז) לפתח חטאת רובץ²⁵², עי' משלי ז יב²⁵³, לא יא²⁵⁴.

[ו] אין יצר הרע שורה אלא במקום פגום, לכן נמשל לזכוב (ברכות סא ע"א) שאינו שורה אלא ע"ג מקום רע. {ד} והצדיקים אינם מניחים את עצמם להתפתות מיצר הרע, אפילו כחוט השערה, ובזה נסתר טענת - מאיר האבן -

²⁴⁸ ושט אשים, ריאה שרפים, כבד אלהים, מרה בני אלהים, ואינון ויתיצבו על ה' וכו' והן א' טחול הוא אראלים שהיו מלאכי שלום טחול שוחק עתה יבכיון לכן עתה כל עצבון ממנה.

²⁴⁹ הולך אחריה פתאם כשור אל טבח יבוא וכעכס אל מוסר איל. בהגר"א - הולך אחריה, כיון שמדחה אותו מדרך חיים, אז הולך הוא בעצמו אחריה, ואינה צריכה עוד לפתות אותו.

²⁵⁰ ואת זכר לא תשכב משכבי אשה תועבה הוא, ובכל בהמה לא תתן שכבתך לטמאה בה ואשה לא תעמד לפני בהמה לרבעה תבל הוא.

²⁵¹ והיה בשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי בשררות לבי אלף למען ספות הרה את הצמאה.

²⁵² הלווא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ ואלך תשוקתו ואתה תמשל בו, בהגר"א - ואם לא תטיב שאת, אל תחשוב שלא תתנשא עוד לבד ותשאר במדרגותיך, אפס לפתח חטאת רובץ. פירוש, לפתח הבית שם רובץ החטאת, כיון שפתחת הדלת אז החטאת רובץ כאריה מי יקימנו, אפס הוא רובץ במנוחה כל זמן שאדם עוסק בעבודתו יתברך שמו. רק ואלך תשוקתו, כל מגמותיו הוא רק ללכוד את האדם במצודתו בשעה שהוא פוסק מהעבודה.

²⁵³ פעם בחוץ פעם ברחבות ואצל כל פנה תארב. בהגר"א - פעם בחוץ קאי אלמעלה, שבביתה לא ישכנו רגליה, רק מתגרה תמיד בת"ח, לזה אומר פעם בחוץ, כלומר באותן הלומדין פשטי תורה, שפשטי תורה נקראו חוץ, כמ"ש למעלה חכמות בחוץ תרונה. פעם ברחבות, באותן הלומדים דרושי תורה שנקרא רחובות, כמ"ש ברחובות תתן קולה. ואצל כל פינה, כלומר אצל פינות העיר תארו, פן יצא משם, ואז מתגרה גם בו, כי כל זמן שהוא בעיר, היא אינה יכולה לבא אצלו, לכן אומר תארו, שהיא אורבת תמיד, פן יצא משם. והיינו מפני שפרדס הוא נגד ד' אותיות הו"ה, ורמז וסוד הוא נגד ו"ה, והן נקראין רעין דלא מתפרשין לעלמין, ולכן גם העוסקים בהן אין יצה"ר יכול להתגרות בהן, אך כאשר יסורו, אז הוא מתגרה גם בהם, ולכן היא תארו פן יבאו אליה ויפלו בידה.

²⁵⁴ הובא לעיל הערה 8.

הרשעים, האומרים שאינם יכולים לעבוד ה' מפני התגברות היצר הרע {ה}.

{ד} ביאורו לאגרות ברכות שם²⁵⁵.

{ה} ביאורו לרבב"ח במאמר בין גלא לגלא ש' פרסה²⁵⁶.

{ז} יש עונות שבאים באונס ושוגג, ואע"פ כן נענש עליהם, כי עבירה גוררת עבירה (אבות פ"ד מ"ב), ואדם מטמא עצמו מעט כו' (יומא לט ע"א) {ו} (כי מטמא הניח מתחלה פתח ליצר הרע לכנוס בו).

{ו} וזה מרומז במ"ש (ב"ק ט ע"ב) הכשרתי במקצת נזקו חבתי בתשלומי נזקו כהכשר כל נזקו ביאורו שם²⁵⁷, ועי' משלי יג ו²⁵⁸, ולקמן פרק ד סעיף יב.

{ח} מה שאדם מונע מלקיים מצות עשה גורם לו אח"כ לעבור על ל"ת (משלי יב ו²⁵⁹ כא²⁶⁰).

{ט} אם אין האדם משתדל לעלות תמיד מעלה מעלה, על כרחו ירד מטה מטה {ז}.

{ז} וז"ש אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה (משלי טו כד²⁶¹). וכ"כ בביאורו להיכלות בראשית (כ ע"א) כי כל זמן שאין מוסיף חכמה מתמעט והולך וחסר²⁶².

- מאיר האבן -

²⁵⁵ הזבוב אינו עומד אלא על גבי מקום רע, וכן יצר הרע אינו שורה אלא במקום פגום, והוא בעץ הדעת טוב ורע, וזהו זבוב בחושבן.

²⁵⁶ א"ר אסי יצר הרע בתפילה דומה לחוט של בוכיא וכו', אבל הצדיקים אינם מניחים להתפתות מהיצר אפילו כחוט, ואמר (שם סוכה נב ע"ב) יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום והקב"ה עוזרו, וזה אמרו פוק חזי גבורתיה דמריך, שנאמר האותי לא תיראו נאום ה' אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים חוק עולם ולא יעברנהו, פי' מדוע לא תיראו מפני. וא"ת יצר הרע אינו מניח אותנו, והלא שמתי חול גבול לים, בצדיקים איננו שולט אפילו כחוט של בוכיא.

²⁵⁷ כי יש עונות שבאים באונס ושוגג, ואע"פ כן נענש עליהם, כי עבירה גוררת עבירה (אבות פ"ד מ"ב), ואדם מטמא עצמו מעט כו' (יומא לט ע"א), וז"ש הכשרתי במקצת כו' כהכשר כל נזקו.

²⁵⁸ צְדָקָה תִּצְרַח תָּם דָּרְךָ וְרִשְׁעָה תִּסְלַף חֲטָאת. בהגר"א - ורשעה תסלף חטאת הוא כמ"ש, כי כשלת בעונך, כלומר מחמת העון אשר כבר עשה מתחילה, זה מביאתו לידי חטאת שהוא שגגה, וכן הוא כאן, ורשעה שעשה מתחילה, הוא תסלף אותו ומביאתו לידי חטאת.

²⁵⁹ נדצ"ל יג ו - צְדָקָה תִּצְרַח תָּם דָּרְךָ וְרִשְׁעָה תִּסְלַף חֲטָאת. בהגר"א - חטא הוא חסרון מ"ע, ומ"ע אינו רודפין אחריהן רק הצדיקים. אבל עבירות אינן עוברין אפי' מי שאינו צדיק. לכן אומר אצל עון בחבלי השוא, ואצל חטאת כעבות העגלה, שמה שלא עשה מ"ע, הן הרבה מאוד, וזהו ורשעה תסלף חטאת, כלומר מה שעושה רשעה, היינו משום שהוא שכבר רגיל לבטל מ"ע הרבה פעמים, ומזה בא גם לעבור עבירות.

²⁶⁰ חֲטָאִים תִּרְדֹּף רָעָה וְאֵת צְדִיקִים יִשְׁלַם טוֹב. בהגר"א - חטאים תרדף רעה כמ"ש למעלה ורשעה תסלף חטאת, מחמת שהוא חסר מ"ע, זו הסיבה מביאה לו לידי רשעה. כן הוא כאן, מחמת החטאים שהן חסרון מ"ע תרדף אחריהן, עד שמביא אותו לידי רעה שהוא ל"ת.

²⁶¹ אֲרַח חַיִּים לְמַעַלָּה לְמִשְׁכֵּיל לְמַעַן סוֹר מִשְׁאוֹל מִטָּה. בהגר"א - ארח חיים וגו', האדם נקרא הולך, שצריך לילך תמיד מדרגא לדרגא, ואם לא יעלה למעלה, ירד מטה מטה ח"ו. וכי בלתי איפשר שיעמוד בדרגא חדא. וזהו אורח חיים למעלה וגו' למען וגו', כדי שלא יטה לרדת למטה שאולה, ומחמת האורח חיים יסור משאול.

²⁶² והוא ביהל אור ח"א יד ע"ג: נמסרה הנבואה ג"כ לשוטים, בסוד מלך זקן וכסיל. וענין של זקן וכסיל, כי כל זמן שאין מוסיף חכמה מטפש והולך וחסר, (כידוע בסוד (זהר ח"ב קג ע"א) אל אחר דאסתרס ולא עביד פרין, שהוא החדוש, כמ"ש לא יהיה שכלך [נדצ"ל בך] עקר, וכ"ז שאין עושה פירות הקרן מתמעט והולך, וכידוע בעשב הגונב האור שמתמעט והולך, משא"כ ואורח צדיקים כאור כו'.

ועי' אדרת אליהו בראשית ד ז²⁶³, וכ"כ משלי יט מ²⁶⁴, כא כה²⁶⁵, כי מי ששנה ופירש יאבד את הראשונות, כמ"ש (ספרי עקב יב) אם תעזובני יום יומים אעזובך, וע"ל הערה י"ג פ"ה.

[י] פעמים שאדם מתחיל לילך בדרך הישר ואח"כ פורש, מפני שקשה לו מאד, והוא מתרעם על ה', שלא היה לו סייעתא דשמיא. אבל באמת הוא בעצמו קלקל, במה שרצה לקפוץ בפעם אחת למדרגה עליונה (משלי יט ג²⁶⁶).

[יא] הת"ח צריך שמירה יתירה מיצר הרע, מפני שבו מתגרה ביותר, {ח} כמ"ש (סוכה נב ע"א). וזהו א' מטענות הפתאים הפורשים מלימודם, באמרם שקשה להם לעמוד במלחמת היצר הרע. אבל באמת אין זה רק בתחילת לימודם, אבל כשמתגדל בתורה, ניצול מיצר הרע לגמרי. {ט} וגם אין צריך ליכנס לקדושה בדוחק, וגם יוכל לקפוץ בקל ממדרגה למדרגה. {י} וכל התחבולות של המדות שנאמר (משלי כד ו) בתחבולות תעשה לך מלחמה, והוא כל מסכת אבות, הכל במי שאין תורתו אומנתו, אבל (אבות פ"ו מ"א) כל העוסק בתורה לשמה, זוכה לדברים הרבה וכו', ומלבשתו ענוה ויראה וכו' {יא}.

{ח} וכמו באדם שכל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו, כן במצות ותפלות, כל דבר שהוא יותר גדול, לעומת זה היצר הרע יותר גדול וצריך להזהר יותר. וז"ש (ברכות ו ע"ב) לעולם יהא אדם זהיר בתפילת המנחה כו' (תיקו"ז ע"ב)²⁶⁷.
{ט} משלי כב יג²⁶⁸, טז ז²⁶⁹, טו יט²⁷⁰, זהר שלח קס²⁷¹.

- מאיר האבן -

²⁶³ הובא לעיל הערה 252.

²⁶⁴ עד שְקָרִים לא יִנְקָה וְיִפִּיחַ כְּזָבִים יֵאָבֵד. בהגר"א - ויפח כזבים, היינו הלומד תחילה ועושה מעט צדקה ומע"ט, ואח"כ פירש מזה, יאבד הראשונות, כמ"ש צדקת הצדיק לא יזכרו ביום פשעהו.
²⁶⁵ עד כְּזָבִים יֵאָבֵד וְאִישׁ שׁוֹמֵעַ לְנִצַּח וְדָבָר. בהגר"א - עד וגו' כמ"ש למעלה שמי ששנה ופירש יאבד גם כל מה שלמד, כמ"ש צדקת הצדיק לא יזכרו וגו'. ואיש שומע, ששומע מוסר ותוכחה, לנצח ידבר בתורה, או מי ששומע ומקבל עליו תוכחה ומוסר, בשכר זה הוא לנצח ידבר שינהיג את כולם.

²⁶⁶ אֵוֶלֶת אָדָם תִּסְלַף דְרָכּוֹ וְעַל ה' יִזְעַף לְבוֹ. בהגר"א - אולת וגו' שהצרה שבאה על האדם הוא מחמת אולתו, כמ"ש חטאים תרדף רעה, והוא זועף על ה'. ועוד, אולת וגו', כי אמרו ז"ל (יומא לח ע"ב) הבא לטהר מסייעין אותו. ולפעמים אדם מתחיל ללמוד תורה ולעשות מצות, ואח"כ פירש מחמת שקשה לו מאוד, לפי שאין מסייעין לו, וזועף על ה' למה לא סייעוהו, ובאמת הוא מחמת אולתו. והוא כי כל אדם צריך לילך לפי מדרגתו ולא יקפוץ כמ"ש למעלה, ואז ילך לבטח בדרכו, אף כי יסייעוהו. אך שזה האדם לא התחיל לילך בדרכו, לכך לא סייעוהו, וזהו אולת אדם, כלומר מחמת אולתו שעשה בלתי ישוב הדעת, סילוף דרכו, והוא זועף על ה' למה לא סייעו.

²⁶⁷ כל הגדול מחבירו כו' [יצרו גדול הימנו], וכן במצות ותפלות, כל היותר גדול צריך ליהזר יותר, וז"ש לעולם יהא אדם נזהר בתפלת המנחה, דחמור חמור מכולם.

²⁶⁸ אָמַר עֲצֵל אָרִי בַחוּץ בְּתוֹךְ רְחֻבוֹת אֲרָצָה. בהגר"א - ובתורה יש ב' חלקים: חוץ, והוא פשט. ודרוש, הנקרא רחובות, כמ"ש למעלה. והתורה היא מצלת האדם מחיה רעה ולסטים, כמ"ש למעלה שהתורה נקראת אור, היא מצלת מב' הנ"ל, שהם נגד נפש הבהמיות ורוח הבהמי. וא"כ החוץ והוא הפשט מצילו מחיה רעה, ורחובות מצילו מן ליסטים. וכאשר יתגדלו הת"ח בתורה, אז יבטלו מכל, לכך יתגרו בהם מאוד לבל יבואו כלל לתורה, וז"ש ארי בחוץ וברחובות ירצח, שהוא חיה רעה ולסטים, שהן נגד נפש רוח המתגרין מאוד בת"ח, ולא יוכלו לעמוד בפניהם.

{ו} משלי ד יב²⁷², וגם מגין עליו מיצר הרע החיצון, שהם הבריות המלעיגים עליו (משלי יח יא²⁷³).

{יא} כ"כ רבינו בביאורו לאגדות ברכות פ"ט ד"ה המקיז דם²⁷⁴ על מ"ש (ב"ב נח ע"ב) בריש כל מרעין אנא דם, ר"ל ראש כל החטאים. ובריש כל אסוון אנא חמר, ר"ל התורה, כמ"ש הפך בה והפך בה דכולא בה כו', וכמ"ש (קידושין ל ע"ב) ושמתם סם תם כו', באתר דלית חמר, תמן סממנים מתבעין, ר"ל שכל התחבולות כו'.

[יב] פעמים יש צדיק שעושה חטא גדול, והוא בשביל שמושרש בטבעו ממעשה אבותיו (תיקו"ז קיח ע"א²⁷⁵ ע"ג ע"ד), או שכבר נכשל בזה בגלגול הראשון (יונה ד ג²⁷⁶).

²⁶⁹ בְּרִצּוֹת ה' דְּרָכֵי אִישׁ גַּם אוֹיְבָיו יִשְׁלַם אֹתוֹ. בהגר"א - ברצות ה' וגו', וקאי אלעיל, שלא יאמר אדם, איך אשוב מדרכי הרעה, הלא יש לי ג' מניעות, וכו' והיינו יצה"ר שהוא המקטרג עלי וכו' הם הדרכים שהלכתי בהן מנעורי, והוא נפש הבהמית שהלכתי אחריה תמיד, והורגלתי בהם. וזהו שאל תירא מהם כי ברצות ה' דרכי איש, גם אויביו ישרים אתו, ואמרו גם אויביו וכו' הן המקטריגין וגם הנפש הבהמית כמ"ש בזהר פ' שלח לך כי לחמינו הם כמ"ש ואת העורבים כו' ע"ש וכולם יהיה לו לטוב ושלו.

²⁷⁰ דרך הוא הרחב כמ"ש ואורח הוא אורח דחוק וקטנה וכמ"ש המשל הגיע לפרשת דרכים כו' וכמ"ש לקמן והוא כי יש ב' דרכים א' תחלה רחב ואח"כ מלא קוצים וברקנים והשניה אף שהיא תחילתה מצער אבל אחריתה ישגה מאוד ויהיה דרך סלולה וזהו דרך כלומר הדרך רחב של העצל היא אח"כ משוכת חזק מלא קוצים וברקנים ואורח ישרים כלומר הישרים שהולכים תחילה בדרך דחוקה וצערה וקצרה נפשם אבל היא קצרה וארוכה שאח"כ יהיה דרך סלולה.

²⁷¹ יהל אור ח"ג יח ע"ב: הא יצרא כו' - כמ"ש (סוכה נב ע"א) ובת"ח יותר מכולם.

²⁷² הובא לעיל הערה 9.

²⁷³ הוֹן עֲשִׂיר קָרִית עָזוּ וּכְחוּמָה נִשְׁגְּבָה בְּמִשְׁכָּתוֹ. בהגר"א - הון עשיר וגו', כי ב' יצה"ר יש לאדם: א' מבחוץ, וא' מבפנים. מבחוץ, הוא העולם, בעת ישים מגמת נפשו לעבודת הש"י, ילעגו עליו, ובפניהם ידברו למה לך זה, והוא היצה"ר מבחוץ, וכמ"ש (בראשית ד ז) לפתח חטאת רובץ. ולכן נקבע מזוזה על פתח ביתו, להגן עליו כשיצא. ובפנים, הוא היצה"ר הפנימי שלו, וזהו העשיר שיש לו הון, אותו הון שהוא התורה, הוא לו קרית עוזו מבחוץ, שאינו פונה ללעג העולם וישחק להם, ואינו מתיירא ממנו, אף שיצא לחוץ, וזהו עוזו, ובמשכיתו שהוא בפנים, הוא חומה נשגבה נגד היצה"ר שלו, ולכן אמר נשגב כמו למעלה.

²⁷⁴ [לד ע"א אות כא] כמ"ש (ב"ב נח ע"ב) בריש כל מרעין כו' [אנא דם], ור"ל ראש כל החטאות. ובריש כל אסוון כו' [אנא חמרא], ר"ל התורה, כמ"ש (אבות פ"ה מ"ב) הפוך בה כו', ושמתם סם תם כו', באתר דלית תמן כו', ר"ל שכל התחבולות של המדות שנאמר בתחבולות תעשה לך מלחמה, והוא כל מסכת אבות, הכל באתר כו', אבל (אבות פ"ו מ"א) כל העוסק בתורה לשמה זוכה כו' [לדברים הרבה, ולא עוד אלא שכל העולם כלו כדאי הוא לו, נקרא רע, אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות], ומלבשתו כו' [ענוה ויראה, ומכשרתו להיות צדיק חסיד ישר ונאמן, ומרחקתו מן החטא, ומקרבתו לידי זכות, ונהנין ממנו עצה ותושיה בינה וגבורה, שנאמר לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה, ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין, ומגלין לו רזי תורה, ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, והוה צנוע וארך רוח, ומוחל על עלבונו, ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים].

²⁷⁵ אמר רבי שמעון בגין דא כתיב (קהלת ה') יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים וגו' והכא אתרמיז צדיק ורע לו רשע וטוב לו צדיק ורע לו הכא אתרמיז יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים ודא רזא דצדיק דאערע ליה כמעשה הרשעים לאו דאיהו רשע ולא בן רשע אלא כמעשה הרשעים דחב בעובדא דחייביא דאינון סמא"ל ונחש אירע ליה עובדא דילהון והאי איהו רזא פוקד עון אבות על בנים בגין דמעשה אבותיהם בידיהם דא גרים להבל מיתה ומת בלא בן ובגין דא אזיל בגלגולא ש"ן דמשה איהו ש"ת מתמן רווח ש"ן (ס"א שת) ה"ד כי שת לי אלה"ם זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין תחת הבל ודאי דהבל רכיב עליה ואתעביד שת הרכבה ליה ואיהי סיומא דאלפא ביתא.

תרגום: אמר רבי שמעון בשביל זה כתוב, יש הבל אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים וגו', וכאן נרמז צדיק ורע לו, רשע וטוב לו. צדיק ורע לו, כאן נרמז יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים, וזה הסוד של צדיק שקורה לו כמעשה הרשעים, לא

[יג] רוב המינים והחוטאים בין אדם למקום, הם לפי הנראה, טובים בטבע, וזו היא אחת מתחבולות היצר לפרוש רשת לפני תועי רוח להמשך אחריהם (משלי יא ט²⁷⁷ יב יב²⁷⁸) { יב }.

{ יב } עי' ישעיה ט טז²⁷⁹, י יז²⁸⁰, יא ד²⁸¹, (ולחפך בת"ח הוא מתגבר ביותר כדי להרחיק מהם ע"ל סימן י יא).

[יד] פעמים תיכף כשמתחיל ללמוד ולילך בדרך הישר, מכניס היצר הרע גיאיות בלבו, לומר שכבר הגיע למעלה עליונה, ושכבר נתבטל ממנו שליטת היצר הרע, וע"י הגאווה בא לכלל כעס. אבל באמת התורה נמשלה למקוה (ברכות טז ע"א), וכמו שמים אינן מטהרין עד שכל גופו עולה בהן,

שהוא רשע ולא בן רשע, אלא כמעשה הרשעים, שחטא במעשה הרשעים שהם סמא"ל ונחש, קרה לו מעשה שלהם. וזהו הסוד של פוקד עון אבות על בנים, משום שמעשה אבותיהם בידיהם, זה גרם להבל מיתה, ומת בלי בן. ומשום זה הלך בגלגול. ש"ן של משה הוא ש"ת, משם הרויח ש"ן (ש"ת), זהו שכתוב כי שת לי אלה"ם זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין, תחת הבל ודאי, שהבל רכב עליו, ונעשה שת הרכבה לו, והיא הסיום של אלפא ביתא.

בהגר"א - כמעשה הרשעים והכא אתרמיז כו' - יש צדיק שעושה חטא א' גדול, והוא בשביל שמושרש בטבעו ממעשה אבותיהם, וז"ש אלא במעשה הרשעים דחב בעובדא דחייבא כו' - ר"ל דכתיב הרשעים לשון רבים, שהן ס"מ ונחש, והוא בחטא אביו, וגרם ליה להלבישו בלבוש דילהון, והוא קשה לו מאד ליזהר ממנו, וז"ש הנושא אשה צריך לבדוק כו', שע"פ הרוב טבע האילן הוא בפרו, אם לא בזהירות גדול ולואי.

²⁷⁶ הובא לעיל הערה 58.

²⁷⁷ בְּפֶה חֲנֵף יִשְׁחַת רַעְהוּ וּבִדְעַת צְדִיקִים יִחְלְצוּ. בהגר"א - משחית נקרא בעבירות שבין אדם למקום, כמ"ש שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים, וכמה שכתוב נואף אשה חסר לב משחית נפשו גו'. והבא להדיח הוא בפה חנף, כי זולת זה אי אפשר לו להדיח, ולכן רוב מינים טובים בטבע, כי גונב לב רעהו ומשחית אותו, וזהו בפה חנף, ע"י הפה חנף ישחית את רעהו. ובדעת צדיקים יחלצו, רק הצדיקים שעוסקין תמיד במצות ה' ויודעין דרכי ה', המה יכירו פיתויו, שדבריו סרים מדברי ה', ומבינים שמה שמדברין דברים טובים, הוא חנף, ומחמת זה יחלצו.

²⁷⁸ חָמַד רָשָׁע מְצוֹד רָעִים וְשׂוֹרֵשׁ צְדִיקִים יִתֵּן. גר"א - חמד רשע מצור רעים, כי הרשע הוא התאוני בעבירות שבין אדם למקום. דרך הרשע שבין אדם למקום, שטבעו הוא טוב, ואמר אע"פ שבטבעו לפי הנראה הוא טוב, אבל באמת הוא חומד גם להמצוד של הרעים, כלומר מה שהרעים עושין. ולכן אומר חמד, שהרעים הן גוזלין וחומסין, והוא אינו הנאת הגוף. שורש צדיקים יתן, אבל מי שבא מגזע צדיקים, טבעם באמת ליתן לכל אדם, ולעשות טובות. ואמר שורש צדיקים, כי צדיק שאינו מגזע צדיקים, אין טבעם ליתן אלא שובר א"ע ונותן, אבל מי שהוא מגזע צדיקים, טבעם ליתן, ולכן אמר יתן, כלומר שחפץ בטבע ליתן תמיד.

²⁷⁹ עַל כֵּן עַל בְּחוּרָיו לֹא יִשְׁמַח אֲדָנָי וְאֵת יִתְמֵיו וְאֵת אֱלֻמְנָתָיו לֹא יִרְחַם כִּי כָלוּ חֲנָף וּמְרַע וְכָל פֶּה דֹבֵר נִבְלָה בְּכָל זֹאת לֹא שָׁב אִפּוֹ וְעוֹד יָדוֹ נְטוּיָה. בהגר"א - חנף הוא כח יצר התאוני (כמו שנאמר (משלי ה ג) כי חלק משמן חכה), היינו רע לשמים וטוב לבריות. ומרע, הוא כח יצר הכעסני שהוא רע לבריות. ופה דובר נבלה, הוא המחבר בין שניהם.

²⁸⁰ בְּגוֹי חֲנָף אֲשַׁלְחֶנּוּ וְעַל עִם עֲבַרְתִּי אֲצוּנּוֹ לְשַׁלֵּל שָׁלָל וְלָבַז בּוֹ וְלִשְׁמוֹ { וְלִשְׁמוֹ } מִרְמָס כְּחֹמֶר חוּצוֹת. בהגר"א - חנף ועברה הוא נגד תאוני וכעסני, וחונף ותאוני הוא בסתר שהואן טמון בקרבו, וזה שאמר אשלחנו היינו נמי בסתר, ועברה וכעסני הוא בגלוי זה שאמר אצונו היינו נמי בגלוי. לשלול שלל וגו'.

²⁸¹ וְשִׁפְטָ בְּצִדָק דָּלִים וְהוֹכִיחַ בְּמִישׁוֹר לְעֲנֵי אֶרֶץ וְהִכָּה אֶרֶץ בְּשִׁבְט פִּי וּבְרוּחַ שְׁפָתָיו יָמִית רָשָׁע. בהגר"א - יש ברשעים שהמה רק רע לשמים בסתר וטוב לבריות בפרהסיא, ויש מהם שרע לבריות גם כן והיינו בפרהסיא, וזה שאמר והכה היינו בפרהסיא, ימית היינו בהסתר מדה כנגד מדה.

כך בתורה, עד שכל גופו יוכתש בהן כחרדל (ביאורו לרבב"ח מאמר בין גלא לגלא²⁸²).

[טו] האדם נכשל בעבירה מפני ב' דברים: א', שהוכה בסנורים עד שנדמה לו עבירה לפעמים שהיא מצוה, או שנעשה לו כהיתר ע"י שעבר ושנה בה²⁸³. ב', פעמים שאדם יודע שהיא עבירה חמורה ואחריתה מרה כלענה, רק שאי אפשר לו ליפרד מחברת פועלי עון, כי עזה כמות אהבתם, או שקשה לו להנזר מתאותו אשר הורגל בה. { יג } וז"ש (תהלים נא יב) לב טהור ברא לי אלקים ורוח נכון כו'. לב טהור הוא נגד המין הב', כמ"ש (סוכה נב ע"א) טהור מכלל דאיכא טמא. ורוח נכון הוא היפך דעות כוזבות. וז"ש וטהר לבנו לעבדך באמת, וטהר לבנו הוא נגד לב טהור, ולעבדך באמת הוא היפך דעות הכוזבות. וז"ש (תהלים נא יט) זבחי אלקים רוח נשברה, לב נשבר כו', הוא נגד ב' דברים הנ"ל. ולב' ענינים האלה צריך מוסר ותוכחה, היינו מתחילה צריך ליסר את עצמו בדברים המכניעים ומשברים את לבו, לנתק מוסרות ההרגל, ולהשליך אהבת המדומה, כמ"ש (ברכות ה ע"א) לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע, וזה נקרא מוסר. ואח"כ צריך לפקוח עיניו ולברר מעשיו שהמה לא טובים, וזה נקרא תוכחה. וכל זמן שלא פירש עצמו מהרגלו הרע לא יועיל לו הויכוח { יד }.

{ יג } וז"ש דוד לב טהור כו' ורוח נכון חדש בקרבי. לב טהור הוא נגד המין הב', שיודע רבונו ומתכוון למרוד בו מחמת תאות לבו, וזה נקרא באמת לב טמא. ורוח נכון, הוא נגד מין הא', שלא יהיה לו ח"ו רוח עוים, רק יבחין בין טוב לרע. וזה מאמר הכתוב (ישעיה מט ט) לאמר לאסורים צאו כו' [לאשר בחשך הגלו על דרכים ירעו ובכל שפיים מרעיתם], כלומר בני אדם האסורים תחת יד יצה"ר, החוטאים מחמת התאוה ומכוונים למרוד בו ח"ו. ולאשר בחשך הגלו, אלו בני אדם שחוטאים מחמת שאינם מבינים ונראה להם כהיתר, או יתגלה להן דרך הישר. וז"ש וטהר לבנו לעבדך באמת. וטהר לבנו הוא נגד לב טהור. ולעבדך באמת הוא היפך דעות הכוזבות (ליקוט מכ"י ונדפס עתה באדרת אליהו פ' דברים²⁸⁴).

- מאיר האבן -

²⁸² הובא לעיל הערה 256.

²⁸³ ע"י יומא פו ע"ב: אמר רב הונא כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה הותרה לו, הותרה לו סלקא דעתך, אלא אימא נעשית לו כהיתר.

²⁸⁴ פרק ב פסוק ל: נראה כי דוד המלך ע"ה אמר (תהלים נא יב) לב טהור כו', וכשבקש לב טהור, מכלל דאיכא טמא. אך הענין באמת, כי נפש החוטאת הוא בשני פנים, או שיודע רבונו ומתכוון למרוד בו מחמת תאות לבו, וזה נקרא באמת לב טמא, ר"ל. או מחמת שדרכו ישרה בעיניו, והיצר הרע מראה לו פנים להיתר גמור. והענין שנתן לו רוח עוים עקש ופתלתול, שאינו מבחין בין טוב לרע, כמאמר הפסוק (ישעיה יט יד) כי מסך ה' עליו רוח עוים. ועל זה התפלל, שיצילנו ה' יתברך משני פנים אלו, לאמור, לב טהור כו', שלא יהיה ח"ו טמא באמת במרד ובמעל מחמת תאוות. ורוח נכון כו', שלא יהיה לו ח"ו רוח עוים, רק יבחין בין טוב לרע. וזהו מאמר הפסוק (ישעיה מט ט) לאמר לאסורים צאו, כלומר בני אדם האסורים תחת יד יצר הרע, החוטאים מחמת תאוה ומכוונים למרוד בו ח"ו. ולאשר בחושך הגלו, אלו בני אדם שחוטאים מחמת שאינם מבינים, ונראה להם כהיתר, אזי יתגלה להם דרך הישר. ולזה כווננו (בתפלה) וטהר לבנו לעבדך באמת גם כן נגד שני מדריגות הנ"ל.

[יד] ובביאורו לשיה"ש (ב יד²⁸⁵) ע"פ הראיני את מראיך כו' כתב כי מתחילה צריך לצאת ממאסר היצה"ר ע"י מעש"ט, ואח"כ צריך לפקוח עיניו ע"י אור התורה.

[טז] היצר הרע בא על האדם בב' טענות: א', שעבודת ה' אי אפשר לעמוד בו. ב', שמראה לו היתרים (בראשית ג א²⁸⁶).

[יז] כל דרכי האדם נמשכים אחר הרצון הראשון, וכמו שעולה על רוחו ברצון הראשון, הוא זך וישר בעיניו, אך תוכן רוחות ה', והוא יודע אם לא היה פניה כלל ברצון הראשון. ומי זה יאמר זכיתי לבי ואין ברוחי רמיה כלל, כי איש כזה הוא דבוק ממש במדותיו של הקב"ה. אבל אם ח"ו יש בלבו שורש קטן שפורה ראש ולענה, אז אם יתנהג ע"פ רוחו ודרכי איש ישר בעיניו, יפול משמים ארץ, עד אשר לא יוכל לקום, ויסור מדרכי ה', והוא לא ידע בעצמו. ע"כ אין לסמוך כלל על שכל האנושי [ר"ל שלא להחליט על נקלה כפי שנראה לו בשכלו, רק שיראה ויחפש היטב בחדרי רוחו היטב מאין בא לו התחלת הרצון הראשון, אם לא היה לו איזה פניה ונטיה לזה] רק לראות שיהיה המעשים והמחשבות לפי רצון ה' (משלי טז ב²⁸⁷ ג²⁸⁸ ד²⁸⁹).

[יח] כמו שבחולי הגוף נמצאו ג' מיני רפואות: א', שמסיר הסיבה ומנקה הפסולת הנמצא בדם אזי יתרפא המכה לגמרי. ב', שמוציא הליחה הנראה מבחוץ. ג', שמרכך העור והמורסא שנתקשה, והטבע דוחה מאליה כל רע. כן ברפואת הנפש ג' רפואות: א', שמזכך השכל עד שלא יתאוה לעבירה. ב', שמתנהג לסור מרע בדרך גדר והרחקה עד שנעשה לו כטבע. ג', שמרכך יצרו בסיגופים ובזכרון יום המיתה וגודל העונש (ישעיה א ו²⁹⁰, משלי כ ל²⁹¹).

- מאיר האבן -

²⁸⁵ כמו שהתבואה היא בקליפתה ובמוץ, ודשין אותה ומוציאין אותה ממאסר הקליפה שלה, ואח"כ עדיין היא מעורבת במוץ שלה, וזורה אותם ברוח, ונעשית יפס. וברם כן הוא הענין באדם, כשהוא אסור במאסר יצר הרע, בתחילה צריך לצאת מתחת יד היצר הרע, וזהו ע"י מעשים טובים, אך עדיין אינו בא אל מקומו הראשון, עד שיהיה לו אור התורה.

²⁸⁶ גלה לנו התורה כל טענות היצר המה שנים למשפחותם. בתחלה הוא בא אל האדם בטענה זו, שאי אפשר בשום אופן לאדם לקיים מצוות ה' יתברך, כי הוא דבר שאין יוכל לעמוד בו.

²⁸⁷ כָּל דְּרָכַי אִישׁ זָךְ בְּעֵינָיו וְתֵכֵן רֻחוֹת ה'. בהגר"א - כל דרכי איש כל דרכי האדם נמשכים אחר הרצון הראשון, וכמו שעולה על רוחו ברצון הראשון הם זכים וישרים בעיניו, אך תוכן רוחות ה', והוא יודע אם לא היה ברוחו רמיה, כלומר ברצון הראשון אם לא היה שום פניה כלל, והיא זך וישר.

²⁸⁸ גַּל אֵל ה' מַעֲשֵׂיךָ וַיִּכְנֹוּ מִחֻשְׁבְּתֶיךָ. בהגר"א - כלומר וכיון שכל דרכי איש ישר בעיניו לכן אין לסמוך כלל על שכלך האנושי אך תראה שיהיה מעשיך לפי רצון ה' ויכונו מחשבותיך שיהיה ג"כ לפי רצונו.

²⁸⁹ הובא לעיל הערות 13 40.

²⁹⁰ ג' מיני רפואות: א' שמסיר הסבה ומנקה כל רע ופסולת הנמצא בדם אזי יסור המסובב מכל וכל, והשני מוציא הליחה והמורסא הנראית מבחוץ, והשלישי אינו אלא מרכך העור והמורסא שנתקשה והטבע דוחה מאליה את כל הרעה. וכמו כן ג' מיני מוכיחים לרפאות את הנפש, א' שמזכך השכל אשר בקרב איש ולב עמוק עד אשר יסיר מתוכה כל מוטה, והשני שמנהיגו לסור

[יט] להכניע היצר הרע החיצוני צריך להתרחק מלהביט בתאות עולם הזה ומחבורת אנשים המבטלים מתורה, {טו} ולישב בהתבודדות. והיצר הרע הפנימי צריך להכניעו בזכרון יום המות (דברים א א²⁹²).

{טו} ראוי שאעתיק לך פה מאמר א' יקר ונחמד ממאמרי הרמב"ם ז"ל במאמר קדוש השם: והעצה שאני יועץ לנפשי והדעת שאני רוצה בה לי ולאהובי ולכל מבקש ממני עצה, שיצא מאלה המקומות (ר"ל באיזה מקומות בזמנו לא הניחו את בני ישראל לשמור את הדת בשלימות) וילך למקום שיכול להעמיד דתו ולקיים תורתו בלא אונס ולא יפחד, ויעזוב ביתו ובניו וכל אשר לו, כי דת ה' שהנחיל אותנו גדולה וחיובה קודם לכל המקרים הבזויים בעיני המשכילים, שהם אינם עומדים, ויראת ה' היא שעומדת. ולא עוד אלא אפילו היו שתי מדינות מישראל, אחת מהם יותר טובה במעשיהם ובמנהגותיהם ויותר מדקדקים ונכנעים למצות יותר מן האחרת, שחייב ירא ה' לצאת מאותה שמעשיה אינם כל כך נכונים, לאותה מדינה טובה. וכבר הזהירונו רז"ל אל ידור אדם במדינה שאין בה עשרה חסידים, והביאו ראיה על זה מסדום, עכ"ל הזהב. ובריש פרק ו מהלכות דעות כתב ג"כ בדברים אלה עש"ה²⁹³.

מעל אהלי הרעות שעשה בדרך גדר והרחקה שלא ישוב לכסלה עוד, והשלישי שמעמס עליו סיגופים להכניע יצרו, וזה שאמר "לא רוככה" בסיגופים, "ולא חובשו" מבחוץ במיני הרחקות, "ולא זרו" מבפנים.

²⁹¹ חֲבוּרוֹת פָּצַע תִּמְרוֹק בָּרַע וּמְכוֹת חֲדָרֵי בָטָן. בהגר"א - חבורות פצע המה באים על הרע, וגם נלקה במכות חדרי בטן. והם נגד ג' רעים שבמחשבה דיבור ומעשה, והן פצע וחבורה ומכה טריה וכמ"ש בישעיה א' מכף רגל ועד ראש אין בו מתום פצע וחבורה ומכה טריה לא זורו וגו', כי יש ג' מיני מכות: פצע, הוא מכה מגולה ופתוחה, שהדם שותת. וחבורה ג"כ מבחוץ, אך אינו פתוחה, אלא שנצרר הדם תחת העור, ואינו יוצא לחוץ. ומכה טריה הוא מכה שבפנים ואינה נראית כלל. ואמר שג' אלו יש בישראל, והם ג' מיני רשעים: א', רשעים בפרהסיא. והב', העושים במחשך מעשיהם, ושניהם במעשה. והג', שהם רשעים במחשבתם ולא נראו לחוץ לא זורו ולא וגו'.

והוא שיש ג' מיני רופאים: א', רופא חכם שנותן סם לגרש הדמים הרעים. והב', שאינו יכול לגרש הדמים הרעים, אלא שנותן תחבושת על כל מכה ומכה ומרפא אותה מבחוץ. והג', שא"י גם זאת, אלא שיכול לרככה שלא יהיה כ"כ קשה.

והעניין שיש ג' דרכים בדרכי ה': א', הוא שמזכך שכלו עד שימאס בכל תענוגי עה"ז ותאוות המגועלים ושאר מכשולי היצר, וממילא לא יעשם כלל. והב', שאין שכלו זך כ"כ למאס בדעתו כל זה, אלא שמרגיל א"ע בכל עת שיזומן לידו איזה עבירה או תאוה לשברה, והרגלו נעשה טבעו, ונקרא טבע שנית, ואף שמתאוה, מ"מ ישבור עצמו מבחוץ כל עבירה שבא לידו. והג', שאינו יכול ג"כ לשבר אף מבחוץ, אלא שמרכך יצרו בעת ילחום עמו, וירתיחו לעבור על אחת מכל המצות אשר לא תעשינה, ואז מרככו, שמדבר במוסרי המדות, ומוסר זאת התאוה, ויעמיד כנגדו עונש העבירה זו, וזוכר על יום המות, ובזה יכניע את יצרו בהזכרו גודל עונשו.

וז"ש לא זורו הוא נגד המגרשין יצרם הרע מכל וכל, ולא חובשו נגד הב' שמחבשין כל מכה ומכה כמ"ש, ולא רוככה נגד כת הג' ואמר שיש בהם כל אלו הג' מכות ורפואה א' אפילו אין בהם, וז"ש כאן שכל אלו הג' יש ברע.

²⁹² אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דָּבַר מֹשֶׁה אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן בְּמִדְבַר בְּעֶרְבָה מִן הַיַּם הַיָּבֵשׁ בְּיַם סוּף בְּיַם הַיָּבֵשׁ וּבֵין תְּפֵל וְלִבָּן וְחֶצְרֵת וְדִי זָהָב. בהגר"א - "במדבר", פירוש שדרך ישר לאיש, שאל יביט בתאוות עולם הזה דהיינו תאות אכילה, וישים עצמו כמדבר לתורה. "בערבה", שיתרחק מחבורת אנשים המבטלין מתלמוד תורה וישב במדבר ובערבה. ו"במדבר" קאי על הפרשה מתאות אכילה, ו"בערבה" קאי על חבורת אנשים כמו שנאמר (ירמיהו ז ו). "והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב" דהיינו שלא יראה כי יבא טוב על חבורת אנשיו, "ושכן חררים במדבר", ששם בלי מזון. "מול סוף", שיחשוב האדם תמיד על יום המיתה וישים הסוף למולו. ואמר בתחלה שני דברים לשבור התאוות שהם מבחוץ, ואחר כך אמר להכניע את היצר הרע שהוא מבפנים, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ברכות ה ע"א) לעולם ירגיז אדם יצר טוב על כו', ואם לאו יזכור לו יום המיתה.

²⁹³ דרך ברייתו של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר ריעיו וחביריו, נוהג כמנהג אנשי מדינתו, לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד, כדי שילמוד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך, כדי שלא ילמוד ממעשיהם. הוא ששלמה אומר, הולך את

[כ] לענין תשובה צריך ב' דברים: א' תיקון על העבר, ב' על להבא. ועל העבר הוא טוב יותר מכל הסיגופים, לעסוק בתורה וגמ"ח, ובזה יכופר עונו. ועל להבא, העצה שישים יראת ה' על פניו, שהקב"ה מלא כל הארץ כבודו עומד עליו ורואה מעשיו המגועלים, ואיך לא יבוש מפניו לעבור על רצונו בפניו ממש (משלי טז²⁹⁴).

[כא] הקדושה צריך יגיעה רבה להשיגה, אבל הסט"א הוא להיפך {טז}.

חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע. ואומר, אשרי האיש וגו'. וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה, ילך למקום שאנשיה צדיקים ונוהגים בדרך טובים. ואם היו כל המדינות שהוא יודעם ושומע שמועתן נוהגים בדרך לא טובה כמו זמנינו, או שאינו יכול ללכת למדינה שמנהגותיה טובים מפני הגייסות או מפני החול, ישב לבדו יחידי, כענין שנאמר ישב בדד וידום. ואם היו רעים וחטאים שאין מניחים אותו לישוב במדינה אלא אם כן נתערב עמהן ונוהג במנהגם הרע, יצא למערות ולחוחים ולמדברות, ואל ינהיג עצמו בדרך חטאים, כענין שנאמר מי יתנני במדבר מלון אורחים. מצות עשה להדבק בחכמים ותלמידיהם כדי ללמוד ממעשיהם, כענין שנאמר ובו תדבק, וכי אפשר לאדם להדבק בשכינה. אלא כך אמרו חכמים בפירוש מצוה זו, הדבק בחכמים ותלמידיהם. לפיכך צריך אדם להשתדל שישיא בת תלמיד חכם, וישיא בתו לתלמיד חכם, ולאכול ולשתות עם תלמידי חכמים, ולעשות פרקמטיא לתלמיד חכם, ולהתחבר להן בכל מיני חבור, שנאמר ולדבקה בו. וכן צוו חכמים ואמרו, והוי מתאבק בעפר רגליהם ושותה בצמא את דבריהם.

²⁹⁴ בַּחֲסֵד וְאֵמֶת יִכָּפֵר עוֹן וּבִירָאֵת ה' סוּר מֵרַע. בהגר"א - כאשר האדם רוצה לשוב אל ה' מן רוע מעלליו, צריך ב' דברים: א', תשובה על העבר. ב', לקבל על עצמו על להבא לסור מרע. ואמר שעל לעבר בחסד ואמת יכופר, שהוא גדול וטוב מכל הסיגופים, לעסוק בתורה ובג"ח, כמ"ש בגמרא חסד זו ג"ח, אמת זו תורה, ובזה יכופר עונו. ועל להבא אמר עצה לסור מרע, והיינו שישים יראת ה' נגד פניו שהקב"ה מלא כל הארץ כבודו ועומד עליו ורואה מעשיו המגועלים, ואיך לא יבוש מפניו לעבור על רצונו בפניו ממש, וזהו ביראת ה' סור מרע.

{טז} משלי יא כז²⁹⁵, ה ג²⁹⁶, ט יג²⁹⁷, ב יד²⁹⁸, כז ז²⁹⁹, יג יט³⁰⁰. ביאורו לרבב"ח מאמר הורמיז בר ליליתא, (ו"ש הוי רץ למצוה קלה ובורח מן העבירה), [ועי' בזהר פרשת תרומה דף קכה ע"א בגין דרוחא מסאבא איהו זמין תדיר וכו' ורוח קודשא לאו הכי אלא באגר שלים ובאשתדלותא רב וסגי ובאתתקנותא דגרמיה ובאתדכותא דמשכנא וברעותא דלבא ונפשא ולוואי דיכול למרווח ליה דישוי מדוריה עמיה, ועם כל דא דיהך בארח מישר דלא יסמי וכו' ואי לאו מיד וכו'³⁰¹], וכתב על זה רבינו בביאורו למס' ברכות

- מאיר האבן -

²⁹⁵ שחר טוב יבקש רצון ודרש רעה תבואנו. בהגר"א - ואמר אצל הטוב יבקש ואצל הרעה תבואנה, כי הקדושה צריך יגיעה רבה להמשיך עליו, לכן אמר יבקש. אבל הרעה, כאשר הוא דורש, היא תבואנה תיכף.

²⁹⁶ כי נפת תטפנה שפתי זרה וחקק משמן חקה. בהגר"א - כי נפת גו', לכן צריך לשמור מאוד החכמה והתבונה, כי נופת גו', והם ישמרוך מן האשה זרה. נופת תטפנה, שלדבר מצוה, קודם עשיית המצוה, קשה עליו מאוד לילך אחר המצוה, כי היצר הרע מכביד עליו. ומי שישבר אותו, צריך לילך בפתח צר וקטן, ולסבול היסורין ולהתגבר נגד מניעת היצר הרע, ואח"כ בעת עשייתה, ג"כ אין לו הנאה ממש ממנה בעה"ז, והכל מחמת היצר הרע שמכביד עליו עבטיט. אבל האשה זרה, נפת תטפנה בעת פיתוייה קודם עשיית העבירה, וחלק משמן חכה, בעת שיטעם מן העבירה, הוא חלק משמן לחיך, כמ"ש משחרב בית המקדש, ניטל טעם ביאה וניתן לעוברי עבירה.

²⁹⁷ אשת פסילות המיה פתיות ובל ידעה מה. בהגר"א - אשת כסילות הומיה, כלומר כי היא ג"כ אומרת כמו התורה, אך החילוק, שהיא הומיה תמיד. אבל התורה דברה פעם אחת ברמז ולא מזכיר עוד, אבל היא הומיה תמיד בכל שעה ובכל רגע. ועוד פתיות, שהתורה קשה לקנותה, כמ"ש בזוהר שצריך טהרה וקדושה ופרישות, אבל היא מפתה תמיד, ואיך אפשר שיהיה זה דבר טוב, כי לדבר טוב אין צריך פיתוי.

²⁹⁸ רע רע יאמר הקונה ואזל לו אז יתהלל. בהגר"א - רע רע וגו', בעת שאדם קונה חפץ, מגנה את החפץ. ואח"כ כשהולך לו, אז יתהלל בחפצו ויתפאר. והעניין, בעת שקונין תורה ומצות בעה"ז, רע רע יאמר הקונה, כי יגיעתו רב וצער גדול ע"ז, בעת התגברו על יצרו לעשות, וגם איך למצוא הדבר לעשות איכותה. אבל כשאוזל והולך לבית עולמו, אז יתהלל. ועוד רע וגו', כי בעת שאדם קונה איזה דבר, הוא מגנה את מה שנותנין לו ראשונה, כדי שיתנו לו האחרת יפה הימנה. ואח"כ כשהולך לו יתהלל, במה שבחר, כן העוסק בתורה ובמצות, הכל מעט ורעים בעיניו, בכדי שיתגבר לבחור לעשות טוב יותר, ויאמר רע רע על כל הבא לו ראשונה, כלומר שאין זה כלום ומעט הוא, ולא זהו העבודה אשר בה בחר השי"ת, עד שקובץ ובוחר לעשות טוב הרבה, ואח"כ כשאוזל לבית עולמו אז יתהלל בו.

²⁹⁹ נפש שבעה תבוס נפת ונפש רעבה כל מר מתוק. בהגר"א - נפש וגו' כמ"ש, האומר במאי ניכול לחמא סב מיניה, אבל לנפש רעבה, אפילו כל מר מתוק. והענין, כאשר לא יחפוץ האדם בהגיון התורה, אז אינו טועם המתקנות, ואז תבוס נופת. אך כאשר נפשו רעבה, שמשתוקק ומתאוה לעסוק בתורה, אפילו כל מר מתוק לו, מחמת שיגע בה מאוד וציער א"ע עליה. ועוד נפש שבעה, כאשר ימלא האדם תאות נפשו, אז הוא תבוס נופת, שאינו חפץ בתורה. אבל נפש רעבה, שאינו ממלא תאותו, אלא מסגף עצמו ומרעיב א"ע, כל מר, כל היגיעות והמרירות, יהיה לו מתוק וחביב מאוד, כי יגיע וישיג מתיקת התורה.

³⁰⁰ תאנה נהיה תערב לנפש ותועבת פסילים סור מרע. בהגר"א - נהיה הוא לשון נשבר, והוא מלשון הוה, על הוה וגו', כלומר התאוה כאשר היא נשברת, אח"כ היא תערב לנפש, אף שבשעה שהיה תאותו מתגבר עליו, והוא שובר אותה הוא מצטער, מ"מ אח"כ היא תערב לנפש, ונהנה מזה מאוד. ואמר לשון נהיה, כי כאשר האדם שובר תאותו ורצונו מפני כבוד ה', בכדי לעשות רצונו, הקב"ה עושה רצונו, כמ"ש בטל רצונך מפני רצונו כו', ולכן כתיב נהיה, כלומר כאשר ישבר תאותו תאותו נהיה שהקב"ה יעשה רצונו. ותועבות כסילים סור מרע, אבל הכסילים שאין בהם דעה, לא די שאין שוברים תאותם שהתאוה אינו רע גמור, אלא אפילו הרע גמור לסור מן הרע, הוא תועבה אצלם, וגם לא די שלא תערב להם הסרת הרע, אלא תועבה אצלם.

³⁰¹ ז"ל בשלימות: בספרא דחרשי דאוליף אשמדאי לשלמה מלכא כל מאן דבעי לאשתדלא לאעברא מניה רוח מסאבא ולאכפייא רוחא אחרא ההוא עובדא דבעי לאשתדלא ביה בעי למקני ליה באגר שלים בכל מה דיבעון מניה בין זעיר בין רב בגין דרוח מסאבא איהו אדזמן תדיר במגנא וברינקיניא ואזדבן בלא אגרא ואניס לבני נשא למשרי עליהו ומפתי לון לדיירא עמהון בכמה פתויין בכמה ארחין סטי לון לשוואה דיוריה עמהון.

ורוח קודשא לאו הכי אלא באגר שלים ובאשתדלותא רב סגי ובאתדכאותא דגרמיה ובאתדכאותא דמשכניה וברעותא דלביה ונפשיה ולואי דיכיל למרווח ליה דישוי מדוריה עמיה ועם

פ"ט ד"ה כל המרפה עצמו מד"ת כו'³⁰² וז"ל: ואמר באגר שלים וברעותא דליבא ונפשא כמ"ש ואהבת כו' ובאשתדלותא רב וסגני כמ"ש והיו הדברים כו' ושננתם כו', ובאתקנותא דגרמיה כמ"ש וקשרתם כו', ובאתקנותא דמשכנא כמ"ש שם וכתבתם וכו', והן ד' דברים שצריך כמ"ש אז ראה כו', עכ"ל הזהב. וע"כ נדמה עבודת ה' לעלית ההר, כמ"ש (תהלים כד ג) מי יעלה בהר ה' כו', וכן (תהלים לו ז) צדקתך כהררי אל משפטיך כו'. שלהעליה צריך יגיעה רבה משא"כ בירידה. וע"כ צריך לאט לאט, כמ"ש סי' ג' פ"א, וכן אם אינו משתדל לעלות למעלה, ע"כ ירד למטה כמ"ש סי' ט' פ"ג.

[כב] בדרכי ה' צריך לדרוש אצל החכמים, אבל במלחמת היצר, אין די לו בעצה לבד, רק לעשות תחבולות מעצמו {יז}.

{יז} משלי כ יח³⁰³. ונ"ל בהרחבת ביאור דבריו הקדושים, שהענין הוא כמ"ש סי' טו, שהאדם נכשל בעבירה מפני ב' דברים: הא', שהיצר הרע מראה לו היתרים. והב', שמתגבר עליו. והנה לענין הא', שחשכו עיניו מראות דרך הישר, צריך להתייעץ עם ההולכים לאור החכמה. אבל במה שגם הוא יודע, כי רע ומר דרכו, צריך לעשות תחבולות מעצמו, כל א' וא' לפי טבעו והתגברות יצרו, ע"ל פ"א סעיף ד', ועי' משלי כד ו³⁰⁴, כי במ"ע

כל דא דיהך בארץ מישר דלא יסטי לימינא ולשמאלא ואי לאו מיד אסתלק מניה ואתרחק מניה ולא יכיל למרווח ליה כדבקדמיתא.

תרגום: בספר הכשפים שלמד אשמדאי לשלמה המלך, כל מי שרוצה להשתדל להעביר ממנו רוח הטומאה ולכפות רוח אחרת, אותו המעשה שרוצה להשתדל בו, צריך לקנות אותו בשכר משלם, בכל מה שירצו ממנו, בין קטן בין גדול, משום שרוח הטומאה מזדמנת תמיד בחנם ובריקנות, ונמכרת בלי שכר, ואונסת בני אדם לשרות עליהם, ומפתה אותם לדור עמם בכמה פתוים, בכמה דרכים מסטה אותם לשים דירה עמם.

ורוח הקודש אינה כך, אלא בשכר שלם ובהשתדלות רבה וגדולה, ובטהור עצמו ובטהור משכנו, וברצון לבו ונפשו, והלואי שיכול להרויח אותו, שישים מדורו עמו. ועם כל זה, שילך בדרך ישר, שלא יסטה ימינה ושמאלה, ואם לא, מיד מסתלק ממנו ומתרחק ממנו, ולא יוכל להרויח אותו כבתחלה.

³⁰² א"ר טבי כו' – כמ"ש גם מתרפה במלאכתו וכו' [אח הוא לבעל משחית] וכמ"ש ד' דברים צריכין חיזוק, וכח הוא הנשמה של אדם, כמ"ש בזהר. והיא אתפרשא מיניה, כי צריך חיזוק גדול, וכמ"ש בפ' תרומה אלא באגר שלים ובאשתדלותא רב וסגני, וכן אתתקנותיה דגרמיה ובאתדכותא דמשכניה וברעותא דלביה ונפשיה, ולואי דיכול למרוח ליה דישווי מדוריה עמיה. וכע"ד דיהך באורח מישור כו', וא"ל מיד כו'. ואמר באגר שלים וברעותא דלביה ונפשיה, כמ"ש ואהבת את כו', ואשתדלותיה רב וסגני כמ"ש והיו הדברים כו' ושננתם כו' ואתקנותיה דגרמיה, כמ"ש וקשרתם כו' ובאתדכותא דמשכניה כמ"ש וכתבתם כו', והן ד' דברים שצריך כמ"ש אז ראה כו' וכמ"ש במ"א.

³⁰³ מחשבות בעצה תפון ובתחבולות עשה מלחמה. בהגר"א - מחשבה וגו', המחשבה שנתיעץ בה עם חכמי היועצים תפון, כמ"ש וברוב יועצים היא תקום. ובתחבולות וגו', כלומר שלמלחמה אינו מועיל עצה, אלא צריך תחבולה. וכן הוא בעבודת הבורא איך לילך בדרך ה', צריך להתייעץ עם חכמים וצדיקים ההולכים מכבר בדרך ה', ולא התנגפו באבן הנוגף, והוא היצה"ר. וללחום עם היצה"ר, צריך בעצמו לעשות תחבולות, ואינו מועיל לזה העצה בלבד בלתי התחבולות.

³⁰⁴ כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ותשועה ברב יועץ. בהגר"א - כי בתחבולות וגו' הוא נגד המצות, שהן מ"ע ומל"ת, שלהן צריך מלחמה ללחום ביצרו הרע האורב לו לבטלו ממ"ע, ומסיתו לעבור על מל"ת. ותשועה ברוב יועץ, הם הסודות הצריכין עצה. והן ד' דברים: חכמה ותורה ומצות ומדות. בעוז הוא חכמה, כמ"ש והחכמה תעוז לחכם וגו'. במים עזים נתיבה ברקיע עוזו. והן ד' דרגין, חכמה ודעת בינה ועצה, ועצה הוא ג"כ דעת, אלא שדעת הוא מבפנים ועצה הוא מבחוץ, דהיינו גבר חכם הוא חכמה, ואיש דעת הוא דעת, כי בתחבולות הוא בינה, כמ"ש ונבון תחבולות יקנה ברוב יועץ הוא עצה.

ול"ת צריך ללחום ביצרו, אבל בתיקון המדות צריך לרוב יועצים, ויועץ א' עליהם (ומ"ש שם הסודות, נ"ל שהוא מ"ס וצ"ל במדות) ועי' משלי יא יד³⁰⁵.

- מאיר האבן -

³⁰⁵ אם יהיה אחד על כל אנשי המלחמה, שעל פיו יצאו ועל פיו יבואו, ולא אחרים זולתו, רק א' הוא לבדו אינו טוב, כי שכל אנושי אפשר לטעות, ועולה בשכלו שהוא טוב ובאמת הוא אינו טוב, ואם יהיו הפחתים והסגנים רבים, שלא יצאו ויבואו רק ע"י כולם בפה אחת, זה ג"כ אינו טוב, כי אין דעתן דומה זה לזה, ואין שכל אדם שוה זה לזה. וזה יהיה אומר שעצתו טוב, וזה אומר שעצתו הוא טוב, לכן אינו טוב רק שיהיו רבים שיתיעצו, וזה אומר עצתו וזה אומר עצתו, ואח"כ יהיה מזומן להם עוד א', שהוא יראה כל העצות של כולם, ויברר מכל העצות עצה טובה ונכונה, ועל פיו יבואו ועל פיו יהיה כל המלחמה.

פרק ה' בענין יראה ואהבה וקיום המצות.

[א] אע"פ שהתורה והמצות עצמם אהובים וטובים לפני ה' מאד, כמ"ש (פסחים נ ע"ב) לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה כו', מ"מ שלמות העבודה בדרכי ה' הוא בדחילו ורחימו³⁰⁶, כמ"ש (שם) כתיב עד שמים כו' וכתוב על שמים כו', כאן בעושיין לשמה כו'³⁰⁷. ואמרו (שבת סג ע"א) אורך ימים בימינה וגו' למיימינים בה וכו'³⁰⁸, וכמ"ש (משלי ו כג) כי נר מצוה וגו' ודרך חיים תוכחות מוסר וגו'. ודרכי העבודה והמוסר של כל אחד לא נגלה אלא למשה מפי ה' ית', מפני שזה תלוי בלב, וה' יראה ללבב. וכן בכללם, ע"פ ה' יסעו וגו' (דברים א יג), וכשהיו נביאים בישראל, היה הנביא אומר לכל א' הדרך אשר ילך בה לפי שורש נשמתו ולפי טבע גופו, וכשבטלה הנבואה, היו מודיעים ברוח הקודש. אך כעת, אין לנו רק לקיים התורה והמצות בתכלית השלימות, ובזה יתוקנו גם המחשבות (משלי טז ד³⁰⁹).

[ב] המרבים לעשות מצות ואינם שתולים על פלגי מי התורה והיראה, עליהם נאמר, למה לי רוב זבחיכם (ישעיה א³¹⁰).

[ג] תורה ומצות יש ביד האדם להשיגן, אבל יראה ואהבה פנימית, זה אין ביד האדם, והוא מתת אלהים. אלא כשאדם עושה את שלו, אז ה' לא ימנע טוב להולכים בתמים {א}.

- מאיר האבן -

306 באהבה ויראה

307 ז"ל: רבא רמי כתיב כי גדל עד שמים חסדך וכתוב כי גדל מעל שמים חסדך הא כיצד כאן בעושיין לשמה וכאן בעושיין שלא לשמה וכדבר יהודה דאמר רב יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ומצות אף על פי שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

308 ז"ל: אמר רב יוסף בר חמא אמר רב ששת מאי דכתיב אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד אלא בימינה ארך ימים איכא עושר וכבוד ליכא אלא למיימינין בה אורך ימים איכא וכל שכן עושר וכבוד למשמאילים בה עושר וכבוד איכא אורך ימים ליכא.

309 הובא לעיל הערות 13 40.

310 פסוק יא: למה לי רב זבחיכם יאמר ה' שבעתי עלות אילים וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי. בהגר"א - למה לי רוב זבחיכם וגו'. על דרך מ"ש (ברכות כו ע"א) המתפלל וטעה יתפלל שנית תפלת נדבה, אבל אם אינו יכול לכוין גם תפלת החובה אך למותר. ואמר כאן עולות וחלב ודם, רמז בזה על הלומדים שלא על מנת לעשות נוח לו שלא נברא, והם כנגד מקרא ומשנה וגמרא. דם שהיא עבודה ראשונה כן לימוד המקרא, ולכן אמר אצל דם ג' מינים פרים וכבשים ועתודים, כנגד תורה נביאים וכתובים, וכמו שעולה כליל כן המשנה כל דבר ודבר הוא דיני דינים, וכמו שהחלב אינו אלא מקצת הקרבן והוא הטוב והשמן כן הוא פלפול הגמרא שקלא וטריא עד שמוציא הדין. והנה נמצא הרבה לומדים משנה וגמרא בכדי לקנטר, לכן אמר גבי עולות וחלב שבעתי, אבל מעט העוסקים במקרא לקנטר אמר לא חפצתי, וגם כי הדם בא לרצון אמר לא חפצתי והחלב לשביעה אמר שבעתי.

שם לא - והיה החסון לנערת ופעלו לניצוץ ובערו שניהם יחדו ואין מכבה. בהגר"א - והיה החסון לנעורת וגו'. לפי שבתחלה הוכיחן על ד' ענינים כוללים, על הפשעים והחטאים כמו שאמר פשעו בי גוי חוטא, ב' על שבחרו במצרים ואשור ומאסו בציון כמו שאמר ונותרה בת ציון וגו', ג' על המרבים לעשות מצות ובלתי שתולים על פלגי מי התורה והיראה כמו שאמר למה לי רוב זבחיכם, ד' על המחזיקין ידי עוברי עבירה כמו שאמר שריק סוררים וגו'. לכן כשאמר ואסירה כל בדליך אמר כנגד הפושעים וחטאים ושבר פושעים וחטאים יחדיו, וכנגד הבוחרים במצרים ואשור אמר כי יבושו מאלים אשר בחרתם, וכנגד המצות שאינם שתולים על פלגי כו' אמר כי תהיו כאלה נובלת, וכנגד מחזיקי ידי עוברי עבירה אמר והיה החסון לנעורת.

{א} משלי יט יד³¹¹, עי' ישעיה יא ב³¹², רוח דעת ויראת ה' הוא נשמתא, וזהו מתת אלקים, ועי' ביאורו לר"מ טז ע"ב³¹³, שכתב כי ע"י למוד רזי תורה יגיע ליראה פנימית, וישתדל שלא ע"מ לקבל פרס כו'. [ווי"ש (ירמיה ט כג) השכל וידוע אותי, ר"ל מתחילה השכל, שהוא סודות התורה, כמ"ש תיקו"ז פא ע"ג³¹⁴, ואח"כ וידוע אותי שהוא לשמה. וכן מתחילה (ישעיה מ ו) כל הבשר חציר כו', ע"ש ד"ה לגביה שכינתיה. ווי"ש (ברכת ק"ש) והאר עינינו בתורתך, דקאי על פנימית התורה, ועי"ז, ודבק לבנו כו' ויחד לבנו כו'. וכן מ"ש (תפילת ובא לציון) הוא יפתח לבנו בתורתו וישם בלבנו אהבתו כו']. ווי"ש (אבות פ"ג מכ"א) אם אין חכמה אין יראה, קאי על חכמת הקבלה ויראה פנימית. ומ"ש, אם אין יראה אין חכמה, קאי על יראה חיצונית ופשוטי התורה. וי"ל דדא ודא א' היא, דהשגת רזין גופיה הוא מתת אלקים, כמ"ש (שם פ"ו מ"א) ומגלין לו רזי תורה. (עי' מדרש רות דף יז ע"א וע"ב³¹⁵, ותיקו"ז מ ע"ד ד"ה ואי תימא³¹⁶).

- מאיר האבן -

³¹¹ בַּיֵּת וְהוֹן נְחֻלַת אֲבוֹת וּמֵה' אִשָּׁה מְשַׁלֶּטֶת. בהג"א – ר"מ אומר (אבות פ"ו מ"א) כל העוסק בתורה לשמה כו' נעשה כמעין המתגבר כו' וכתוב פיה פתחה בחכמה ותורת חסד כו', וכי יש תורה כו', והיא השכל וידוע הנ"ל. ואלו הן נגד נ"ר של אדם, אבל דרגא הג', ומה' אשה משכלת, זה אין ביד האדם, כמ"ש והוא, ודרך חיים כו', ליראה ואהבה פנימיות, והוא מתת אלקים, אלא כשאדם עושה שלו, אז ה' לא ימנע טוב בתמים, שהוא תמים בכל, זהו והוא יישר אורחותיך.

³¹² רוח דעת ויראת ה' – הוא נשמתא וזהו מתת אלהים, רוח ה' זו יחידה נשמתא לנשמתא, שלא זכו לה כי אם הנביאים. והם ד' שהם ז', והן ז' עליונים, שתו"מ יחד הם, והם עולין למעלה למעלה עד כ"ע, לכן הם נשמתא, שהם גבוהין מן הכל, ויורדת למטה, אומנא דשריא בגוויהו (מהדורת ישורון חלק ד').

³¹³ עד שילמוד הש"ס ואח"כ ילמוד רזי תורה, שמשם יגיע ליראה פנימית, וישתדל שלא ע"מ לקבל פרס, שאז הוא בדרגא דבן באצילות כידוע, כמ"ש (אבות פ"ג מ"ז) אם אין יראה אין תורה אם אין תורה כו' דהראשונה קאי על יראה החיצונית ופשיטו דאורייתא, והב' על קבלה ויראה פנימית.

³¹⁴ לגבי שכינתא כו' בלא סוכלתנו למנדע בה - ר"ל, ב' דברים א' לעשות בשביל השכינה והוא למנדע בה והשני לעסוק ברזין וזהו השכל וידוע אותי ונגד שני אלו אמר כל הבשר חציר א' וכל חסדו כו' ב' כמו שמפרש והולך.

³¹⁵ והוא בזו"ח פב ע"ג: פתח ואמר נפשי אויתך בלילה אף רוחי בקרבי אשחרך נפשי אויתך תרין קטרין טבין יהיב הקב"ה בבר נש לשמשא בהאי עלמא ואינון נפשא ורוחא נפש לקיומא דגופא במצות דיתער מניה רוח לאיתערא ליה באורייתא ולאנהגא ליה בהאי עלמא ואי זכו נפש במצות ורוח לאתעסקא באורייתא כדן נחתו עליה רבו יתיר מלעילא כפום אורחוי. ובתרין אלין אזיל בר נש בהאי עלמא לשמשא בהו דההוא נפש לא אתקיים בגופא אלא באתערו דרוח דשריא עליה.

כד עייל בר נש לשמשא ולמפלח למאריה באלין תרין איתער עליה מלעילא אתערו קדישא ושריא עליה דבר נש וסחרא ליה מכל סטרין ואיתער ביה בחכמתא עילאה למזכי ולמהוי בהיכלא דמלכא.

וההוא אתערו דשרייתא עליה מאתר עילאה הוא ומאי שמייה נשמה ומיניה יתער לבר נש תשובה ועובדין טבין ואיהו חילא עילאה חילא דתשובה אימא לרוח ורוח בן לה.

ועל נשמתא אית לה מרחמא עילאה ומאי שמה נשמתא לנשמתא ואיהו איקרי אב לרוח מיניה יתער לבר נש יראה ואהבה תורה ומצוה ואינון מאב ואם בן ובת יו"ד אב ה"א אם וא"ו בן ה"א בת ודא יהו"ה מלא.

בדוגמא דאית רוחא ונפשא דימינא דיצר הטוב כך אית רוחא ונפשא דשמאלא דיצר הרע ועל דא אמר ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת הרע את החיים ואת הטוב דקדושה ואת המות ואת הרע דשמאלא דיצר הרע ועל דא רמז ומעץ הדעת טוב ורע מן הטוב אכול ומן הרע לא תאכל ממנו.

ועל ה"א עילאה שהיא נשמתא אם ועל ה"א תתאה שהיא בת איתקרי האי קרא חכמות נשים בנתה ביתה ואולת בידיה תהרסנה דא נפש הבהמית דיצה"ר בידיה תהרסנה הגוף דקודשא דיהיב ליה הקב"ה לשמשא בהאי עלמא ונשמה לאתערא לשמושא דלעילא.

תרגום: פתח ואמר (ישעיה כו) נפשי אויתך בלילה אף רוחי בקרבי אשחרך, נפשי אויתך שני קשרים טובים נתן הקדוש ברוך הוא באדם לשמש בעולם הזה, והם נפש ורוח. הנפש לקיום הגוף במצוות שיתעוררו ממנו, והרוח לעורר אותו בתורה ולהנהיגו בעולם הזה. ואם זכו הנפש במצוות והרוח להתקיים בתורה, אז מורידים עליו גדלות יתרה מלמעלה כפי דרכיו.

[ד] כל רצון ואהבה ודביקות מקבל האדם מלמעלה, אף שתלוי הכל באדם, מ"מ צריך לקבל מלמעלה, רק ההכנה תלוי באדם. והריעותא בא מלמעלה כפי ערך העבודה כו', {ב} וז"ש (ויקרא יא מד) והתקדשתם והייתם קדושים וגו', שלעולם יפנה מחשבתו למעלה בקדושה, וע"י כך ממשיך כח מלמעלה, ומשפיעין לו קדושה מלמעלה כו' {ג}.

{ב} היכלות פקודי דף נג ע"א³¹⁷ וע"י משלי א כג³¹⁸ אביע לכם רוחי כו'.

ובשנים הללו הולך האדם בעולם הזה לשמש בהם, שאותה הנפש לא מתקיימת בגוף אלא בהתעוררות של הרוח ששורה עליו.

כשנכנס אדם לשמש ולעבוד את רבונו בשני אלו, מתעוררת עליו מלמעלה התעוררות קדושה, ושורה על האדם ומקיפה אותו מכל הצדדים, ומתעוררת בו בחכמה עליונה, לזכות ולהיות בהיכל המלך.

ואותה ההתעוררות ששורה עליו, היא ממקום עליון. ומה שמה נשמה, וממנה תתעורר לאדם תשובה ומעשים טובים, והוא כח עליון כח התשובה, האם לרוח, והרוח בן לה.

ועל הנשמה, יש לה אוהב עליון, ומה שמו, נשמה לנשמה. והוא נקרא אב לרוח, ממנו תתעורר לאדם יראה ואהבה, תורה ומצוה. והם מאב ואם בן ובת, יו"ד אב, ה"א אם, וא"ו בן, ה"א בת, וזה יהו"ה מלא.

בדוגמא שיש רוח ונפש של הימין של יצר הטוב, כך יש רוח ונפש של השמאל של יצר הרע. ועל זה אמר (דברים ל) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע, את החיים ואת הטוב של הקדושה, ואת המות ואת הרע של השמאל של יצר הרע, ועל זה רמז, ומעץ הדעת טוב ורע, מן הטוב אכל, ומן הרע לא תאכל ממנו.

ועל הה"א העליונה שהיא הנשמה האם, ועל ה"א התחתונה שהיא הבת, נקרא הפסוק הזה (משלי יד) חכמות נשים בנתה ביתה, ואולת בידיה תהרסנו, זו הנפש הבהמית של יצר הרע בידיה תהרסנו, הגוף של הקודש שנתן לו הקדוש ברוך הוא לשמש בעולם הזה, ונשמה להעיר לשמוש שלמעלה.

³¹⁶ נדצ"ל ו ע"ד: ואי תימא הא כו' - ר"ל, דלעיל אמר דצריך להקדים התורה ליראה, גדולה תורה כו', דתורה קודם ליראה, מלמעלה למטה, דמיניה נפקת, וכאן אמר דיראה ואהבה נפקו מחו"ג דהן קודמים לתורה דהוא ת"ת.

³¹⁷ והוא ביהל אור ח"ב לא ע"ד: היכלא דא נפקי כו' רעיון דרעו כו' ברחימו, ר"ל כל רעותא דרחימותא ואתדבקות שיבא לאדם בא מהיכל הזה, שאף שתלוי הכל באדם, מ"מ צריך לקבל מלמעלה, ההכנה תלוי באדם. אבל הרעוא וכן כ"ד הכל בא מלמעלה כידוע, וכמ"ש כפי שפעו שמקבל מעבודתו, כן וכן העליונים אפילו בספירות, כמ"ש ברע"מ פ' עקב, בסוד הברכה שמקודם צריכים אבהן לקבל שפע מאימא, ואח"כ עולין אליה, בסוד ואל יראו פני ריקם, וכן באדם אחר שמקבל השפע דרועתא, אז מתדבק אח"כ בהיכל הזה, וז"ש וכד עאלין בהאי היכלא כו', ר"ל הרעותא דצלותין, וכל רעו כנ"ל מתדבקים בקב"ה, שהוא שמים דמתקבר בהיכל הזה, כנ"ל.

³¹⁸ בכל דבר שאדם עושה נותנים לו רוח ממרום, והוא המסייע אותו לעשות דברים עוד כאלה. וזה הרוח אינו נח ושקט, עד שעושה עוד דברים כאלה, והוא נהנה מהם. ומזה יש לו נחת רוח, הן בדבר מצוה או בדבר עבירה, וזהו (אבות פ"ד מ"ב) עבירה גוררת עבירה ומצוה גוררת מצוה. וכל דבר עבירה שהיא גדולה, גם הרוח הבא ממנה היא גדולה, ומתאוה יותר לעבירה עוד. וכן בדבר מצוה גדולה, בא רוח ממקום קדוש מאוד, ומתאוה מאוד למצוה, ונהנה מאוד מחמת זה ממצות. וידוע שמצוה הגדולה מכל המצות, היא לימוד התורה, ולהיפוך דברים בטלים ולצנות, שזהו היפוך התורה. ולכן יש הנאה מדברים בטלים ולצנות יותר מכל העבירות, אף שאין בזה עוה"ז, אך מחמת שהרוח הטומאה גדולה עד מאד, והיא כמעין הנובע, היפך התורה, שהיא כמעין הנובע. לזה אומר הלא אין בזה עוה"ז כלל, רק ההנאה הוא מחמת שהוא היפוך התורה, והיא עבירה גדולה, והרוח נובע. הנה אביעה לכם רוחי, ואז יהיה לכם על ידי רוח"ק, ההנאה גדולה כמעין הנובע, ובודאי יהיה הנאה יותר גדולה מזה, כי התורה כנגד כולם, והנאת רוח"ק גדולה מרוח הטומאה, מפני שזהו הנאה אמיתית.

{ג} ספר"צ דף ס ע"א³¹⁹ וועי' יומא לט ע"א³²⁰ ובס' מסילת ישרים פרק כו³²¹ כתב רבינו בליקוט ריש תיקו"ז ע"ד³²², דהראשונים בכל מקום קיבוצם להשראת שכינה, לא רצו שיהיה בבית, שהוא מעשה ידי אדם, שמא היה בו מעשה אחד שלא בכוונה קדושה, וע"כ הסתופפו בין האלנות תחת מעשה ה', משום דאין השכינה שורה אלא על פועל צדק, וכמ"ש ב"מ (פה ע"ב) בר' חייא דשדינא כתנא כו'³²³, ראה שיהיה מתחילה ועד סוף בפועל צדק, עכ"ד. ועי' סיפורנו ריש פ' פקודי³²⁴. ושמעתי שהגר"ח מוואלאזין היה אומר

- מאיר האבן -

³¹⁹ הנה כל מ"ן הוא ברדיפו, דרדיף לגבי עילאה מניה, ולפי שהוא שורש המלכים של ב"ן לכן כל הענפים נמשכין אחר השורש, ולפי שמ"ס הוא מהמלכים ונמשך למעלה נמשך הכל אחריה, ואורא שרשו מלמעלה, מרדל"א שהוא א"ס, נהיר במ"ס, ונמשך האור מלמעלה כמו שהוא מאיר בתחתון כן כל העליונים למעלה.

³²⁰ תנו רבנן (אל) תטמאו בהם ונטמתם בם, אדם מטמא עצמו מעט מטמאין אותו הרבה. מלמטה, מטמאין אותו מלמעלה. בעולם הזה, מטמאין אותו לעולם הבא. תנו רבנן והתקדשתם והייתם קדושים, אדם מקדש עצמו מעט מקדשין אותו הרבה מלמטה מקדשין. אותו מלמעלה בעולם הזה מקדשין אותו לעולם הבא.

³²¹ ענין הקדושה כפול הוא, דהיינו: תחלתו עבודה וסופו גמול, תחלתו השתדלות וסופו מתנה. והיינו: שתחלתו הוא מה שהאדם מקדש עצמו, וסופו מה שמקדשים אותו, והוא מה שאמרו זכרונם לברכה (יומא לט ע"א) אדם מקדש עצמו מעט - מקדשים אותו הרבה. מלמטה מקדשים אותו מלמעלה.

³²² לשון האד"ר קכז ע"ב: ועאלו בחקלא ביני אילני ויתבו [נכנסו בפרדס בין האילנות וישבו]. בהגר"א - כי אין השכינה שורה אלא על פועל צדק, וכמ"ש בפ' תזריע (נ ע"א) וכן ר' חייא בפ' הפועלים (ב"מ פה ע"ב) דשדי כתנא כו' ראה שיהיה מתחילה ועד סוף לשם שמים, לכן בכל מקום קבוצם להשראת שכינה לא רצו להיות בבית מעשי ידי אדם שמא הי' בו מעשה אחד שלא בכוונה קדושה, והסתופפו תחת מעשה ה'.

³²³ ז"ל: אמר ליה רבי חייא לרבי חנינא בהדי דידי קא מיניצית דעבדי לתורה דלא תשתכח מישראל. מאי עבידנא, אזלינא ושדינא כיתנא, וגדילנא נישבי, וציידנא טבי, ומאכילנא בשרייהו ליתמי, ואריכנא מגילתא, וכתבנא חמשה חומשי, וסליקנא למתא ומקרינא חמשה ינוקי בחמשה חומשי, ומתנינא שיתא ינוקי שיתא סדרי, ואמרנא להו עד דהדרנא, ואתינא אקרו אהדדי ואתנו אהדדי, ועבדי לה לתורה דלא תשתכח מישראל, היינו דאמר רבי כמה גדולים מעשי חייא.

תרגום: אמר ליה רבי חייא לרבי חנינא וכי את רב איתי, שעשיתי שלא תשתכח תורה מישראל, מה אני עשיתי? הלכתי וזרעתי פשתן וקלעתי רשתות, ובו צדתי צבאים ואכיל את בשרם ליתומים ותקנתי מגילות קלף וכתבתי עליהם חמשה חומשי תורה ועליתי לעיר, ולימדתי חמישה תינוקות בחמשה חומשי תורה ולימדתי שש ילדים ששה סדרי משנה ואמרת להם עד שאחזור שוב לכאן שכל אחד ילמד את חבירו החומש שלימדתי אותו וכן במשנה ועשיתי תורה שלא תשתכח מישראל.

³²⁴ שמות לח כא: אלה פקודי המשכן. כל אחד מחלקי המשכן הכתובים למעלה, הם אותם הפקודים שנאמר עליהם, ובשמות תפקדו את כלי משמרת משאם ביד איתמר. וזה, כי כל אחד מהם היה ראוי להיות נחשב ולהקרא בשם באשר הוא זה הפרטי, לא בלבד באשר הוא מזה המין, וכל שכן שצדק זה על כל אחד מכלי הקדש אשר במשא בני קהת. ולזה לא נפסדו, כאמרם ז"ל שמא תאמר אבד סברם ובטל סכוין, תלמוד לומר עצי שטים עומדים שעומדים לעד ולעולמי עולמים וגם כן לא נפל דבר להם ביד האויבים, על הפך מה שקרה למקדש שלמה וכליו כמבואר בחרבן בית ראשון על ידי נבוזראדן, שלא נזכר שם דבר מעניני משכן משה רבנו ע"ה: משכן העדות. ספר מעלות זה המשכן שבשבילם היה ראוי להיות נצחי ושלא ליפול ביד אויבים. ראשונה, שהיה משכן העדות, שהיו בו לוחות העדות. ב', אשר פקד על פי משה. ג', שהיתה עבודת הלויים ביד איתמר, כי אמנם משמרת כל חלקי המשכן ביד איתמר היתה. ד', ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה, שהיו ראשי אומני מלאכת המשכן וכליו, מיוחסים וצדיקים שבדור, ובכן שרתה שכינה במעשי ידיהם ולא נפל ביד אויבים. אבל מקדש שלמה שהיו עובדי המלאכה בו מצור, אף על פי ששרתה בו שכינה נפסדו חלקיו, והוצרך לחזק את בדי הבית ונפל בסוף הכל ביד אויבים. אבל בית שני שלא היה בו גם אחד מכל אלה התנאים לא שרתה בו שכינה ונפל ביד אויבים, כי אמנם בית שני לא היה משכן העדות, שלא היו בו לוחות העדות, ולא פוקד כי אם על פי כורש ולא היו שם בני לוי, כמו שהעיד עזרא באמרו ואבינה בעם ובכהנים, ומבני לוי לא מצאתי שם ומן המתעסקים בבנינו היו צידונים וצורים, כמבואר בספר עזרא.

שהלומדים בספרים שנדפסו בדפוס אדם שאינו הגון, אין להם הצלחה בלימודם, ועי' בס' חסידים סי' תש"ע³²⁵, ועי' גימין (מה ע"ב) ס"ת שכתבו מין ישרף כו'.

[ה] יראת העונש מביאה לידי חכמה, וחכמה מביאה לידי יראת הרוממות {ד}.

{ד} משלי טו לג³²⁶, (ועי' ביאורו לר"מ טז ע"ב³²⁷ והובא לעיל בהערה א' פרק זה) וז"ש אם אין יראה אין חכמה, היינו יראת העונש. ואם אין חכמה אין יראה, היינו יראת הרוממות. ועי' משלי ב ה³²⁸, ט³²⁹, שפירש שם באופנים אחרים.

[ו] כמו שעיקר האילן הוא הפרי, כן לא המדרש עיקר אלא המעשה (תיקו"ז צט ע"ד³³⁰ קט ע"א³³¹), ואין נקרא צדיק אלא במעשה המצות, ועליו העולם עומד (ביאורו לאגדות ב"ק ו ע"א³³²).

[ז] מי שיש לו מדות טובות ואינו עושה מצות, הוא כנזם זהב באף חזיר שמטנף אותו באשפה, כי כאשר מעשיו רעים, אז הוא מהפך גם המדות והתורה להרע (משלי יא כב³³³).

- מאיר האבן -

³²⁵ צריך אדם שהוא ירא שמים כשמתפלל, לא יעמוד ולא ישב בתפילה אצל אדם רשע, מפני שכשעומד אצל אדם רשע בתפילה יהרהר הרהורים רעים, ושכינה מתרחקת ממנו, וכתב (ירמי' יב ב) קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם, וכתב (תהלים כו ד) ועם נעלמים לא אבוא, שהקב"ה מעלים עיניו מהם, שנאמר (ישעי' א טו) ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכס גם כי תרבו תפלה אינני שומע, וכתב (ירמי' טו יז) לא ישבתי בסוד משחקים ואעלוז, אוי לרשע אוי לשכיננו.
³²⁶ כמ"ש אם אין חכמה אין יראה, אם אין יראה אין חכמה. יראת העונש מביאה לידי חכמה, וחכמה מביאה לידי יראה הרוממות, וזהו יראת ה' מוסר, זהו יראת העונש מביאה לידי חכמה.
³²⁷ עי' לעיל הערה 313.

³²⁸ וזהו אם אין יראה אין חכמה ואם אין חכמה, אף שיהיה לו יראה אינו כלום, כי יראה ל"ל מגרמה כלום, והוא (בראשית לז) והבור רק אין בו מים, ואין בור ירא חטא, כי היראה אינו רק אוצר להחכמה, כמ"ש (ישעיה לג) יראת ה' היא אוצרו.

³²⁹ תחלת חכמה יראת ה' ודעת קדשים בינה. בהגר"א - תחילת חכמה יראת ה', כלומר התחלת החכמה היא היראה, וכמ"ש אם אין יראה אין חכמה, ואם אין חכמה אין יראה. והקשו, איזה מהן קודם. והענין כי במחשבה הוא התכלית תחילה, ואחר כן החכמה האין לעשות. והיראה הוא התכלית. ולכן במחשבה הוא היראה תחילה, ואם אין יראה אין חכמה, ובמעשה הוא חכמה תחילה, וזהו אם אין חכמה אין יראה. וי"ד בתחילתה וי"ד בסופה וכמ"ש בזוהר, וז"ש בתחילה עלה במחשבה להבראות שנים ולבסוף לא ברא אלא א'. וכי ח"ו יש שינוי, אלא שמה שברא הקב"ה את האשה להיות לו לעזר, וכי מה תועלת בה כשהן גוף אחד, ועיקר התכלית היה שיהיו שנים. אך מה שברא הקב"ה תחילה אחד, כדי שיהא אהבה ואחוה ביניהם יותר מאחיו, ושאר קרוביו שיהיו גוף אחד ממש. וזהו מתחילה דהיינו במחשבה עלה תחילה להבראות שנים, שכן הוא התכלית, ואח"כ ברא תחילה אחד במעשה. וכן הוא בכ"מ שאמרו בתחילה עלה במחשבה, וז"ש כאן תחילת חכמה פירש במחשבה הוא התחלת החכמה היא היראה.

³³⁰ ואע"ג דמתרבי כו' - ר"ל, כמ"ש במטותא מינייכו לא תירתו כו', ואמרו ווי למאן דל"ל דרתא ותרעא לדרתא עביד, דעיקר הוא על נביעו דעביד פירות שאינו עץ סרק. וז"ש רק עץ כו', ואמר זה להקדמה על מ"ש בתיקון נ"ג, ועוד ויצמח כו' בפקודין דאורייתא, וכמו שהמשילו על המעין דאשקי לאילנין טו"ר וכמ"ש זכה כו'.

³³¹ ד"ה ולא למגנא אוקמוה - דמדרש הוא אילנא ומעשה הוא הפרי, והכל אחר הפרי, דהוא דוגמת הלבושא ומלגאו כנ"ל. וע"ל סתנ"ב ואע"ג דמתרבי אילנא כו', ובג"ד אמרו מ"מ דלית מדרשא כו'.

³³² עשיה בצדיק, שאין נקרא צדיק אלא במעשה, וזהו עמוד שהעולם עומד עליו, וצדיק יסוד עולם.
³³³ הובא לעיל הערה 7.

[ח] בכל מעשה צריך ג' דברים, כגון בגידולי קרקע, צריך זריעה ותפלה למטר ולנכש העשבים הרעים. וכן במעשים טובים, צריך למעשה וזריזות ועקירת המחשבות הפסולות ממנה ותפילה למקום, {ה} כמ"ש דוד (תהלים קיט ה) אחלי יכוננו דרכי וגו', ועוד בהרבה מקומות. וכן תשובה ותפלה וצדקה (צדקה נגד הזריעה, כמ"ש (הושע י יב) זרעו לכם לצדקה, ותשובה נגד הניכוש).

{ה} ביאורו לאגדות ברכות נד, על מאמר ג' דברים המאריך בהם מאריכין לו ימיו ושנותיו³³⁴. המאריך בתפלתו ובשלחנו ובבית הכסא כו' (והוא בג' עלמין כו'), וכן באדם התפלה בחלק העליון בפה, ובזה גדר האדם מדבר, להתפלל לפני קונו, דרגא ב' האכילה בזה הוא כבהמה, ג' לזבל. והוא רזא דתיבה, תחתיים שניים ושלישים תעשיה (בראשית ו טז), נגד ג' עלמין דידה, כידוע עליונים לאדם וכו', והן ג' הצריך לכל מעשה וכו' (כמ"ש בפנים). וכן נצרך אברהם באור כשדים, ונפק העופרת לבד (לבר) ותיקן תפלה והאכיל רעבים, וכמ"ש כאן (ברכות נה ע"א) דילמא אתי עניא כו'. וכן לא אתקשר במהימנותא, ואתבשר ביצחק עד שירד בגלות ולמצרים ונצרך, ואח"כ התפלל (בראשית טו ב) ה' אלקים מה תתן לי כו', וכשהאכיל למלאכים אז נתבשר. ובג' מקומות אלו נתבשר, אבל כאן היתה הפקודה. וכן כל האבהן כו'. וכן המה בפסוק (שמות כג כה) ועבדתם את ה' אלהיכם זו ק"ש ותפלה, וברך את לחמך ואת מימך (שם) (זהו אריכת השלחן). ואח"כ והסרותי מחלה מקרבך (שם), מקרבך דייקא, כמ"ש (ישעיה נא יד) מהר צועה להפתח כו', ואמרו (ב"מ קז ע"ב) מאי מחלה, דא צואה, דאמר מר צואת החוטם וצואת האוזן רובן קשה כו', ר"ל גם אלו, אבל עיקר של בטן, כמ"ש בסוף סוטה (מב ע"ב), שאמר האי מאן דנפיש זיבליה, חולה מעיים הוא, למאי נפקא מינה כו', עכ"ל בקיצור. וכן לפי הרמז, כמ"ש בביאורו לאגדות ב"ק פ"ה³³⁵, דפסוק זה וברך את לחמך מרמז על תורה, לחמך ומימך זו הלכות ואגדות. ואמר וברך, כמ"ש (ברכות לב ע"ב) מתוך שחסידיהם הם (שמאריכים בתפלה) תורתן משתמרת כו'. וז"ש וברך את לחמך כו', והסירותי מחלה, הן ב' יצרין של צינה וחמה, שמהם באה החימום על לא תעשה וצינה למצות עשה כו', שלכן אדם נידון בגיהנם ו' חדשים באש ו' בשלג³³⁶.

[ט] מניעת קיום מצות עשה הוא מרובה ממה שאדם עובר על מצות לא תעשה, כמ"ש חז"ל ישב אדם ובטל ממצות עשה עובר עליה בכל רגע, אבל בלא תעשה אינו אלא בשעת מעשה {ו}.

- מאיר האבן -

³³⁴ [ז"ל הגמרא נד ע"ב: אמר רב יהודה שלשה דברים [המאריך בהן] מאריכין ימיו ושנותיו של אדם המאריך בתפלתו והמאריך על שלחנו והמאריך בבית הכסא.] וכן באדם התפלה בחלק העליון בפה, ובזה הוא גדר האדם מדבר להתפלל לפני קונו. דרגא ב', האכילה, בזה הוא כבהמה. ג', לזבל. והוא רזא דתיבה, תחתיים שניים ושלישים תעשה כו', והן ג' הצריך לכל מעשה, כגון זריעה שהוא כמו המאכל לאדם, והתפלה למטר, והניכוש אחר הצמיחה. וכן במעשים הטובים, צריך למעשה וזריזות, ועקירת המחשבות הפסולות ממנה, ותפילה למקום כמ"ש דוד אחלי יכוננו דרכי והרבה מקומו כן תשובה ותפילה וצדקה.

³³⁵ ד"ה שיתין תכלי: וז"ש ועבדתם את ה' אלהיכם זו ק"ש ותפלה, וברך את לחמך ואת מימך זו הלכות ואגדות. ואמר וברך כמ"ש בחסידיהם הראשונים, מתוך שחסידיהם היו תורתן משתמרת כו', וזהו וברך את כו'. ואמר ועבדתם את ה' אלהיכם זו ק"ש ותפילה וכידוע שאלו ב' השמות הן דרגין דק"ש ותפילה.

³³⁶ עי' לקמן הערה 409.

{ו} ישעיה ה יח³³⁷, משלי ה כב³³⁸, כתב בס' ראשית חכמה פרשת המצות³³⁹, (וכד' האלה כתב החרדים³⁴⁰ והשל"ה מס' יומא בשם ספר שושן סודות³⁴¹) לפי שפירשה התורה

- מאיר האבן -

³³⁷ אמרו חז"ל (רמב"ם מילה פ"א ה"ב) ישב אדם ובטל ממצות עשה עובר עליה בכל עת ובכל שעה, והוא מרבה לחטוא, וזה שאמר "כעבות עגלה", אבל עבר לא תעשה אינו אלא עון אחת לשעה שעשה.

³³⁸ עוונותיו ילפדנו את הרשע ובחבלי חטאתו יתמך. בהגר"א - עונותיו ילכדנו את הרשע, הוא כמ"ש למעלה, דאעשה לא מענשינו, אך בעידנא ריתחא מענשינו גם אעשה. והיינו כאשר יש בו עבירות ל"ת, ומענשינו לו אעבירות, אזי מענשינו לו גם אעשה. וזהו עונותיו, שהוא ל"ת, ילכדו את הרשע לגיהנם. ואח"כ בחבלי חטאתו יתמך, שחטא הוא עשה, כמ"ש למעלה, לשון חסרון, וע"י חטא הוא נתמך לבלתי יצא מן הגיהנם.

³³⁹ הקדמה: לפי שפירשה התורה עונש מצות לא תעשה, לפי כל אחת ואחת כפי ענינה, מהן במלקות ומהם בכרת ומהן במיתה בידי שמים ומיתת בית דין, ולא פירשה עונש ביטול מצות עשה אלא פסח ומילה בלבד שהם בכרת. על כן טעו מקצת בני אדם, ונבערו ואת י" לא דרשו, ורפו ידיהם להחזיק במצות, כי חשבו שהמבטל מצות עשה לא יקרהו עון, רק אם עשה מצוה תכתב בספר זכיותיו, ואם נתרשל ונתבטל לא הרויח ולא הפסיד. וגרם להם זה ליקל בפניהם ביטול המצות, ומי שנזדמן לו עשיית מצוה בלי יגיעה וטורח יעשנה, ואם יקשה בעיניו עשייתה בין מטורח גופו בין מצד חסרון כיסו, מתעצל ונמנע מלעשותה, ואינו מחשב הפסד מצוה בגופו או בממונו כנגד שכרה. לכן ראוי להוכיח ביטול סברא זו מן המושכל ומן הכתוב ומן הקבלה, כי הפסד שכר מצות עשה קשה מעונש העובר על לא תעשה.

מן המושכל ומן הכתוב יתבאר כי יותר ראוי מן ליענש מבטול מצות עשה מן העובר על לא תעשה. המבטל מצות עשה היא סבת התרשלותו ועצלותו בה מצד פריקת עול, מזלזולו וקלותו בעבודת בוראו. אבל העובר על לא תעשה, גרמה לו התגברות יצרו עליו, והנאתו בעבירה, ואם ישוב האדם מהם, והתודה לאל, ויבקש ממנו מחילה וסליחה, יסלח לו, וחוזר כאילו לא חטא. אבל בטול מצות עשה, היא הפסד שאין לו חלף, וחסרון שאינו מתמלא, ואבדה שאין לה השבה לעולם. לפיכך חסידים הראשונים היו סובלין הרבה עמל וחסרון כיס, כדי שלא יגרע להם כלום מן השכר הגנוז להם לעולם הבא, בזכות המעשים בעולם הזה.

³⁴⁰ בסוף ההקדמה, תנאים לקיום המצוות: סוד נעלם מרוב אנשי זמנינו. ידוע כי תר"ג מצות, הן רמ"ח עשה ושס"ה לא תעשה, וכל מצות לא תעשה עונשם מפורש, מהן בכרת מהן מיתה בידי שמים מהן בארבע מיתות בית דין, וכן שאר העונשים. אמנם מצות עשה עונשם לא נתפרש בתורה. וזה הדבר נפלא, אדון אחד אמרן, למה יענש על לא תעשה ולא יענש על עשה, והלא עבר על גזרתו וציוויו בזה כמו בזה. ולא די בזה, אלא שאמרו יבא עשה וידחה את לא תעשה. ולבאר אלה הדברים נאריך, כי עת לקצר ועת להאריך.

אמר המחבר, לבאר סוד זה אי אפשר מבלי שנקדים הקדמות אשר עליהן תבנה ותכונן יישוב הקושיא הלזו, וזה כבר נתבאר בכמה מקומות מן הגמרא ששכר מצוה בהאי עלמא ליכא, כדגרסינן בחולין (קמב ע"א) ובקדושין (לט ע"ב) תניא רבי יעקב אומר אין לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה שמתן שכרה בצדה שאין תחיית המתים תלויה בה, בכבוד אב ואם כתיב למען יאריכון ימך ולמען ייטב לך, ובשלוח הקן כתיב למען ייטב לך והארכת ימים, ואמרינן התם למען ייטב לך לעולם שכולו טוב ולמען יאריכון ימך לעולם שכלו ארוך. ותו גרסינן בפרק קמא דעבודה זרה (ג ע"א) אמר רבי יהושע בן לוי מאי דכתיב אשר אנכי מצוך היום לעשותם, היום לעשותם ולמחר ליתן שכרן. ותו גרסינן בפרק כסוי הדם (חולין פו ע"א) בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת כל העולם כלו ניזון בזכות חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת, ותו גרסינן בפרק קמא דתעניות (יא ע"א) אל אמונה ואין עול כשם שהקב"ה משלם שכר לצדיקים על מצוה שעושים בעולם הזה לעולם הבא, כך משלם שכר לרשעים על מצוה קלה שעושים בעולם הזה. ואין עול, כשם שהקב"ה נפרע מן הרשעים על עבירה שעושים בעולם הזה לעולם הבא, כך נפרע מן הצדיקים על עבירה שעושים בעולם הזה לעולם הזה כדי לזכותם לעולם הבא.

תו גרסינן בפרק המקבל (ב"מ קז ע"ב) אשכחיה רבה בר אבוה לאליהו דקאי בבית הקברות של גוים וכו' עד ולא כהן הוא, מר מאי טעמא קאי בבית הקברות. אמר ליה, ולא מתני סדר טהרות, דתני רבי שמעון בן יוחאי קברי גוים אין מטמאין וכו', אמר ליה בארבעה לא מצינא בשיתא מצינא, אמר ליה אמאי, אמר ליה דחיקא ליה מילתא טובא, דבריה עייליה לגן עדן, אמר ליה פשוט גלימך ספא שקול מהני טרפי, ספא שקל, כי הוה קא נפיק ואזיל שמע דקאמרי מאן קדים ואכיל עלמא כרבה בר אבוה, נפיץ שדינהו. נמצאת למד מכל אלה, ששכר מצות בהאי עלמא ליכא.

וכן יש בידינו, שכל תר"ג מצות יש דוגמתן בעשר ספירות, וכל מצוות עשה שיעשה האדם בעולם הזה, הוא מחזיק לענין הרומז אליו, ונעשה עליו מליץ טוב. ואוי לנפש הנוסע לאותו העולם

עונש מצות לא תעשה כל אחת כפי ענינה, מהן במלקות, ומהם בכרת כו', ולא פירשה עונש ביטול מצות עשה אלא פסח ומילה בלבד, שהם בכרת. על כן טעו מקצת בני אדם

ולא יהיה בידו מצוות מעשיות, כי לא יהיה לו מקום להאחז במרכבה העליונה, ומי יגן עליו בעולם הזה מן הפורעניות ובעולם הבא מעונש הלאוין.

הנה המבטל מצות עשה עונשו עצום, והראיה מהא דגרסינן בעירובין (יט ע"א) ובשילהי חגיגה (כז ע"א) פושעי ישראל אין אור של גהנום שולט בהם, קל וחומר ממזבח הזהב, ומה מזבח הזהב שאין עליו אלא כעובי דינר זהב, היה באש הרבה כמה שנים ואין האור שולט בו, פושעי ישראל שמלאים מצות כרמון על אחת כמה וכמה. הנך רואה שמצות מעשיות מגינות מדינה של גיהנם.

ואחרי ההקדמות האלה נבוא להתיר הספק הגדול אשר נסתפקנו, למה לא נתפרשו עונשי מבטלי מצות עשה, וזה דע, כי אין כל עונשי גיהנם כדאי אצל השכר המזומן על מצות עשה לעולם הבא, כי טוב לו לאדם לקבל כל עונשי גיהנם ובלבד שלא יפסיד שכרו לעולם הבא, והראיה העצומה שאם לא היה עון בטול מצות עשה חמור מן דין עונש לא תעשה למה אתי עשה ודחי את לא תעשה, וכי דבר שאין עונש בביטול עשיתו יהיה חמור לדחות דבר שיש בו עונש בעשייתו, אלא על כרחך אין הדבר כן. ועוד ראיה, באומרו (אבות פ"ד מ"ג) תורה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות, גילה לנו הסוד כי הם מגן לכל עונשי לא תעשה. ועוד ראיה, שפרקליט אחד של מצות עשה, דוחה כמה קטרוגים של לא תעשה, שנאמר אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף (שבת לב ע"א), ובכלל דע, כי לא יכול הפה להוציא עונש מבטל מצות עשה, לכן לא נכתב עונשו, והוא דומיא דעולם הבא עין לא ראתה וגו' ודע זה.

עוד נביא לך ראיה אחת ומאמר אחד המורה ממנו גודל מעלת השכר [ועונש] בטול מצות עשה, וזה, שהפושע בגופו לבטל מצות עשה ענשו חמור יותר מן העוברין על לא תעשה, שאם עבר אדם על לא תעשה וכששקלו זכויותיו ועונותיו והם שוים אלו כנגד אלו, על זה נאמר רב חסד מטה כלפי חסד, אבל אם בכלל מחצה עונותיו עון בטול עשה והוא מכלל פושעי ישראל בגופן כגון קרקפתא דלא מנח תפילין מעולם, אפילו שזכויותיו ועונותיו שקולים זה כנגד זה, אין בזה רב חסד מטה כלפי חסד, ואי אפשר לו שלא ירד לגיהנם כדאיתא בראש השנה (יז ע"א), ראה והפלא על כח מצות עשה ומעלתה שהפסידה ממנו רב חסד.

אמר המחבר לא אחריש בדין מצוות עשה וכן ערכן. גרסינן בכתובות (פו ע"א) אמר רב כהנא לרב פפא לדידך דאמרת פריעת בעל חוב מצוה, אי אמר לא ניחא לי למעבד מצוה מאי, אמר ליה תניתוה, במה דברים אמורים במצות לא תעשה. אבל במצות עשה כגון שאומרים לו טול לולב ואינו נוטל, עשה סוכה ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו. והני מילי במצות עשה שאין מתן שכרה בצדה, אבל אם מתן שכרה בצדה אין מכין אותו כדגרסינן פרק כל הבשר (חולין קי ע"ב) תניא כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין בית דין של מטה מזהירין עליה. הנה לך עונשה מבואר, עונש חמור בלי חמלה.

פרק דרך חיים תוכחת מוסר (כו): ואחרי ההקדמות האלה נבוא להתיר הספק הגדול שנסתפקנו, למה לא נתפרשו עונשי מבטל מצות עשה. וזה דע, כי אין כל עונשי גיהנם כדאי אצל השכר המזומן על מצוות עשה לעולם הבא, כי טוב לו לקבל כל עונשי דינים ובלבד שלא יפסיד שכרו לעולם הבא. והראיה העצומה - שאם לא, היה עון ביטול מצות עשה חמור מן דין עונש לא תעשה, למה אתי עשה ודחי את לא תעשה, וכי דבר שאין עונש בביטול עשיתו יהיה חמור לדחות דבר שיש בו עונש בעשייתו, אלא על כרחך אין הדבר כן. ועוד ראיה באומרו (אבות פ"ד מ"א), תשובה ומעשים טובים כתריס לפני הפורענות, גלה לנו הסוד כי הם מגן לכל עונשי לא תעשה. ועוד ראיה שפרקליט אחד של מצוות עשה דוחה כמה קטיגורים של לא תעשה, שנאמר (איוב לג כג), אם יש עליו מלאך מליץ אחד מני אלף. ובכלל דע כי לא יכול הפה להוציא עונש מבטל מצות עשה, לכן לא נכתב עונשו, והוא דומיא דעולם הבא עין לא ראתה וגו', ודע זה.

(אות כז): עוד נביא לך ראיה אחד ומאמר אחד המורה ממנו גודל מעלת השכר, וביטול מצות עשה. וזה שהפושע בגופו לבטל מצות עשה עונשו חמור יותר מן העברין על לא תעשה. שאם עבר אדם על לא תעשה, וכששקלו זכויותיו ועונותיו להם שוים אלו כנגד אלו, על זה אמר, רב חסד מטה כלפי חסד. אבל אם בכלל מחצה עונותיו עון ביטול מצות עשה, והוא מכלל פושעי ישראל בגופן, כגון קרקפתא דלא מנח תפילין מעולם, אפילו שזכויותיו ועונותיו שקולים זה כנגד זה, אין בזה רב חסד מטה כלפי חסד, ואי אפשר לו שלא ירד לגיהנם, כדאיתא בפרק קמא דראש השנה (יז ע"א). ראה והפלא על כח מצות עשה ומעלתה שהפסידה ממנו מדת רב חסד.

(כח): אמר המחבר, לא אחריש בדין מצות עשה וכן ערכם. גרסינן בכתובות פרק הכותב (פו ע"א), אמר רב כהנא לרב פפא, לדידך דאמרת פריעת בעל חוב מצוה, אי אמר לא ניחא לי למיעבד מצוה מאי. אמר ליה תניתוה, במה דברים אמורים במצות לא תעשה, אבל במצות עשה, כגון שאומרים לו טול לולב ואינו נוטל, עשה סוכה ואינו עושה, מכין אותו עד שתצא נפשו. והכי נמי במצות עשה שאין מתן שכרה בצדה, אבל אם מתן שכר בצדה אין מכין אותו, כדגרסינן בפרק כל הבשר תניא, כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה אין בית דין שלמטה מזהירים עליה. הנה לך עונשם מבואר עונש חמור בלי חמלה.

ונבערו, ואת ה' לא דרשו, ורפו ידיהם להחזיק במצות, כי חשבו שהמבטל מצות עשה לא יקרהו עון, רק אם עשה מצוה תכתב בספר זכיותיו, ואם נתרשל ונתבטל לא הרויח ולא הפסיד, וגרם להם זה להקל בפניהם ביטול המצות. ומי שנודמן לו עשיית מצוה בלי יגיעה וטורח, יעשנה, ואם יקשה בעיניו עשייתה, בין מטרחת גופו בין מצד חסרון כיסו, מתעצל ונמנע מלעשותה, ואינו מחשב הפסד מצוה בגופו או בממונו כנגד שכרה. לכן ראו להוכיח ביטול סברא זו מן המושכל ומן הכתוב ומן הקבלה, כי הפסד שכר מצות עשה קשה מעונש העובר על לא תעשה כו'. כי המבטל מצות עשה היא סבת התרשלותו ועצלותו בה מצד פריקת עול ומזלזולו וקלותו בעבודת הבורא כו'. וענין בטול מצות עשה, הוא הפסד שאין לו חלף וחסרון שאין מתמלא, ואבידה שאין לה השבה לעולם. ונגם אם יעשה האדם תשובה גמורה מיראת ה' ופחד עונשו, וגם יענה בצום נפשו, וישלים חוק התשובה בכל תנאיה, הנה ארו"ל (יומא פו ע"ב) כי תשובה מיראה עונות נעשים לו כשגנות, ולא יועיל רק להקל העונש, אבל לא יהיה לו שכר כאילו עשה בפועל. והפסד שכר המצוה הוא חסרון אשר לא יוכל להמנות. דבר זה שמעתי מגדול אחד, לפיכך חסידים הראשונים היו סובלין הרבה עמל וחסרון כיס כדי שלא יגרע להם כלום מן השכר הגנוז לעוה"ב בזכות מעשים בעוה"ז כו'. ועוד, כי העבירה אינה נודעת בעובר השם יתברך, כשישב בטל ונזהר מן העבירות. אבל העבודה נודעת כשרואים אותו עוסק במצות, וע"ז נאמר (מלאכי ג יח) ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו. ומדברי קבלה יתבאר זה הענין, והגמרא מלא ממנו והראיות ברורות יוכיחו כו'. ויסוד גדול מיסודי האמונה, שיאמין האדם שמוטב לו שיבקש עונש חמור בעוה"ז או בגיהנם, ממה שיפסיד כלום משכר העוה"ב. וראיה מאלישע (אחר), דאמר עליו ר"מ (חגיגה פו ע"ב) מתי אמות ואעלה עשן מקברו, וכי יעלה על הדעת שר"מ רצה להעניש את רבו. וכ' עוד השל"ה בשם ספר שושן סודות, וז"ל: ובכלל דע כי לא יכול הפה להוציא עונש מ"ע לכן לא נכתב עונשו, והוא דומה לעוה"ב עין לא ראתה כו' ודע זה עכ"ל. ובמדרש רבה פרשת משפטים (פ"ל ס"י כד) ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה (ישעיה סד) וכי מעולם לא שמעו אלא אין העולם יכול לשמוע מהו מתן שכרן של מצות, עכ"ל המדרש. וכתב הרמב"ם ז"ל בפ"י המשנה (מכות פ"ג מט"ז), כי מעיקרי האמונה שכל העושה מצוה אחת כל ימיו מתרי"ג מצות כתקנה וכמאמרה לשמה מאהבה מבלי שישתתף בה כונה לדבר אחר, כגון להתפאר בה או לבקש שכר עליה, זוכה בשבילה לחיי עוה"ב. וכתב על זה בראשית חכמה שם, שער א³⁴² ולא תתכן זכות זו אלא למי שקובע לעצמו מצוה אחת ולא עבר עליה מימיו, כגון מי שקבל על עצמו שלא יבטל תפילה במזיד לעולם, או שלא בא לידו פרוטה מגזל וכו'. והלשון הזה הוא לקוח מס' האמונות והדעות לר"ם גאון ז"ל שכ' שם ג"כ בנ"ל³⁴³.

- מאיר האבן -

³⁴² פרק המצות – הקדמה: וגרסינן בסנהדרין, כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר ועמך כלם צדיקים וגו', ולא תתכן זכות זו אלא למי שקובע לעצמו מצוה אחת ולא עבר עליה מימיו ושאר מצות פעמים עושה אותם פעמים עובר אבל באותה מצוה לא נתרשל כלל מעולם כגון מי שקבל על עצמו שלא יבטל תפלה בזמנה במזיד לעולם או שלא יבא לידו פרוטה מגזל או שלא יבא לידי ביאה אסורה וכיוצא בו. וגרסינן בפרק קמא דקדושין כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין ימיו ונוחל את הארץ וגומר ומפרש בגמרא כגון שייחד לו מצוה אחת לעשותה אבל מי שלא הניח מצוה שלא עבר עליה, עליו הכתוב אומר (בראשית כו ה), ארור אשר לא יקים וגו'.

³⁴³ מאמר חמישי - אות ד: אבל הנשמע, הוא מי שייחד לעצמו מצוה אחת שאינו עובר עליה כל ימיו, ואף על פי שיש שאינו מדקדק בזולתה, ואף קורה שעובר, הרי בזו אינו מתרשל בה כלל, כגון שקבע לעצמו שלא יבטל אף תפלה או שלא יבטל מכבוד ההורים, או שנזהר מאד בממון אחרים, או שלא לשקר, וכל הדומה לכך, וכמו שנאמר במסורת כל העושה מצוה אחת מטיבין לו

פרקו בענין גידול ותנוך הבנים ועניני תוכחה.

[א] מאד צריך אדם להשגיח על בניו שילכו בדרכי ה', כי ח"ו בקלקול בנים יענשו אב ואם מאד. ואף אם האב צדיק, אם יש לו בן רשע, אז נוטלין אותו מגן עדן לגיהנם למען יראה ביסורי בנו. אבל כשמייסר את בנו ומדריכו, אז פודה הבן את אביו מגיהנם, וגם מביאו לג"ע {א}.

{א} משלי כט יז³⁴⁴. כתוב בשל"ה שער אותיות מאמר ד"א וז"ל: עיקר ויסוד גידול בנים, התורה אמרה (דברים יא יט), ולמדתם את בניכם, כי זהו התכלית של פריה ורביה, להיות לו בנים ובני בנים עד עולם עוסקים בתורה ומצות. וידוע כי אדם עיר פרא יולד (איוב יא יב), ויצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח כא), על כן צריך להרגילו ולהנכו במדות ישרות מעת שיוכל לדבר, וכמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (סוכה מב ע"א), תינוק היודע לדבר אביו מלמדו שמע ישראל כו', תורה צוה [לנו משה כו' ועניינים כאלה. ואמר הפסוק (משלי כב ו) חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנו]. האב והאם לא ימנעו מוסר תכף מימי נערותו, ולהוסיף תמיד דבר יום ביומו כפי אשר יוכל שאת כפי הבנתו, ולא ימנעו ממנו שבט מוסר, כמו שנאמר (משלי יג כד) חושך שבטו שונא בנו [ואוהבו שחרו מוסר]. וכל המדות הרעות שראוי לאדם השלם להתרחק מהם, כגון השבועות והקללות והכעס ואכזריות והנאוה והעזות והקנאה והשנאה והתאוה ורכילות וליצנות ולשון הרע ודברי המותר וכיוצא בהם אלף אלפים, וכן המדות הטובות שראוי לאדם השלם להתדבק בהם, והיינו היפך ממדות הנ"ל, והמורא והבושה והשתיקה ואלף אלפים כיוצא בהם, ועל כולם ידיעת השם יתברך כפי כחו, ולהיות תמיד דברי קדושה יוצאים מפיו, והרבה כאלו בכל שאר המדות צריך למסור גופו שיעשה אותו קנין בנפשו, ויוכיחנו תמיד בכל יום ויום, הוכח יוכיח אפילו מאה פעמים דבר יום ביומו, ולא ינוח ולא י שקוט עד שיהיו נקנים בנפשו.

ויתחיל בו מבן ב' וג' שנים להדריכו בכל, ויתחיל להדריכו בקטנותו מצד ב' טעמים: הא', כי אמרו חז"ל (שבת קנב ע"א) ינקותא כלילא דורדא, כל מה שקנה בנפשו בילדותו נשאר כן בטבע קיים כל ימיו, וז"ש חנוך לנער ע"פ דרכו, בעודו נער קטן, ינהיגו במדות טובות, ואז גם כי יזקין לא יסור ממנה. הב', כי כשמתחיל האב להוכיח את בנו בשבט מוסר ובמורא גדול בעוד הנער קטן, שיהיה לו עמו תוכחת מגולה ואהבה מסותרת, אז יהיה לעולם מורגל במורא האב להיות ירא וחרד כי ישמע לאביו גם כי יזקין. אבל אם בנערותו הראה לו אביו חבה יתירה, ולא עצבו אביו ח"ו, אז אח"כ כשנתגדל מסיר אזנו לשמוע לאביו ולאמו משמוע בקולם. והמשילו דבר זה לנטיעה, בעוד שהיא ילדה, יוכל האדם לנטותה ולישרה כפי רצונו, אבל אם נתגדל האילן בעקמימות, אי אפשר לישרו אח"כ, כן משפט הנער. וע"ז אמר דהמע"ה (תהלים קמד יב) אשר בנינו כנטיעים מגודלים בנעוריהם כו', וע"ז רמזו חכמי המשנה (אבות פ"ג מ"י) באזהרת שינה של שחרית, ופשוטו אמת, אבל גם זה אמת, שיהיה האב נוהר שלא ישן השחרות, כלומר הינקות, וכן כל אחד ואחד ירגיל עצמו בילדותו ויתעורר בהתעוררות רב.

והנשים מצוות על תוכחת בניהם כמו האב, ויותר מהם, מטעם שהן פנויות ומצויות יותר בבית. ואמרו (ברכות יז ע"א) הני נשי במאי זכיין באקרויי בנייהו לבי כנישתא, ויען כי טבע הנשים רכות, ע"כ החיוב מוטל על הנשים ללבוש כלי גבר, ר"ל להיות לאביר לב

ומארכיין את ימיו ונוחל את הארץ דפירשוהו כגון שיחד לו מצוה לעשותה כגון כבוד אב ואם. אבל מי שלא השאיר אף מצוה שלא עבר עליה אי פעם אינו נקרא נשמע.

³⁴⁴ יסר בְּנֵךְ וַיְנַיֵחֶךָ וַיִּתֵּן מַעֲדָנִים לְנַפְשֶׁךָ. בהגר"א - יסר וגו', כי אפילו צדיק, אם לו בן רשע, אזי נוטלין אותו מג"ע לגיהנם למען יראה יסורי בנו, וזהו יסר בנך ויניחך במקומך וגם הוא יתן וגו'.

ולהוכיח בשבט מוסר, ולהכות אותו בטוב גם כי יזעק וישוע, לבלתי שמוע עד שיסור מדרך הרע. ודרך רמז אני אומר (איכה ד י) ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהן וכו'.

כלל גדול יהיה לאב המייסר את בנו, שיהיה בטוב ושיהא הבן הולך בדרך הישר אפי' בסתר, יראה בכל כחו להדריכו במדת האמת, כמ"ש (ירמיה ט ד³⁴⁵) למדו לשונם לדבר אמת, ויגדיל עונש השקר אפי' בשיחה בטלה, ויפאר לו שכר הגדול לאומר אמת. ויטיל מורא גדול עליו אם יצא מפיו דבר שקר, ויתרה בו התראות גדולות. נמצא כשיהיה מדה זו של אמת תקועה בלב הבן, אז יקיים הבן כל מצות אביו, כי יראה שישאלנו עשית כך וכך, וישיב לו מפני היראה, אמת כי ירא הוא אולי יאחו, ונמצא בדאי ועונשו מרובה, ומכה שמוכרת לומר אמת יהיה לעולם סור מרע ועושה טוב, עכ"ל הזהב.

[ב] מי שמונע מלייסר ולהכות את בנו ע"ד שראוי ליסרו ומחפה עליו, הרי זה שונא את בנו, כי לסוף יצא לתרבות רעה. אבל מי שאוהב את בנו, לא די שמייסר אותו על הראוי לו, אלא שדורש עליו, פן עשה נדנוד קל ומייסר עליו, ולכן אמרו (מכות ח ע"ב) אפילו גמיר נמי מצוה מה שמכה אותו, והיינו שלא יהיה בו נדנוד רע כלל, {ב} וכל מי שאהבתו גדולה יותר תוכחתו מרובה.

{ב} כמ"ש בעקדה משל לאשה שרואה במראה כשהיא מתקשטת ומרחצת טינופיה, היא בוררת מראה היותר יפה, שמראה את כתמיה הדקין לגדולים. והיינו מפני שרוצה להסיר את כתמיה הדקים מאוד, בכדי שתהא נראית יותר יפה. כן האוהבו יותר דורש יותר על אולתו אשר עשה, ומייסר אותו ע"ז, בכדי שלא יעשה עוד אף הדבר הקטן (משלי יג כד)³⁴⁶.

[ג] גם את הבנות צריך להדריך תמיד, שלא יצא מפיהם קללה ושבועות וכזב ומחלוקת לשון הרע ורכילות ושמירת כל המצות, ואם לא ישמעו, צריך להכות אותם ושלא לרחם עליהם כלל, וגם צריך להדריכם אשר בשבת קודש ובעתות הפנאי, יהיו עוסקות בספרי מוסר (עלים לתרופה³⁴⁷).

- מאיר האבן -

³⁴⁵ לשון הפסוק: וְאִישׁ בְּרָעָהוּ יִהְיֶה לְוָאֵת לֹא יִדְבְּרוּ לְמַדּוֹ לְשׁוֹנֵם דְּבַר שֶׁקֶר הַעֲוֶה נִלְאוּ.
³⁴⁶ חוֹשֶׁךְ שְׁבִטוֹ שׁוֹנֵא בְּנוֹ וְאֶהְבוּ שְׁחָרוּ מוֹסֵר. בהגר"א - חושך שבטו שונא בנו, מי שמונע את שבטו הראוי להכותו בשבט, ומחפה עליו ואינו מייסר אותו בשבטו, הוא שונא בנו, כי לסוף יצא לתרבות רעה. ולכן אמר, חושך שבטו, כלומר הראוי לו. ואוהבו שחרו מוסר, כלומר אבל מי שאוהב את בנו, לא שמייסר אותו על הראוי לו, אלא שחרו מוסר, שדורש עליו פן עשה נדנוד קל ומייסר עליו ע"ז, כמ"ש בעל העקדה משל לאשה שרואה במראה, כשהיא מתקשטת ומרחצת טינופיה, היא בוררת מראה היותר יפה שמראה את כתמיה הדקין לגדולים, והיינו מפני שרוצה להסיר אף כתמיה הדקים מאוד, בכדי שתהא נראית יותר יפה. כן האוהבו יותר, דורש יותר על אולתו אשר עשה, ומייסר אותו ע"ז, בכדי שלא יעשה עוד אף הדבר הקטן. ולכן אמרו במסכת מכות, אפילו גמיר נמי מצוה קא עביד מר שמכה אותו, והיינו שלא יהיה בו נדנוד רע כלל.

³⁴⁷ וגם באתי לבקש מאתך מאד מאד בבקשה גדולה ועצומה ושטוחה, שתדריך את בנותיך מאד שלא יצא מפיהם קללה ושבועה וכזב ומחלוקת, רק הכל בשלום, באהבה ובחבה ונחת. והנה יש לי כמה ספרי מוסר עם לשון אשכנז, יקראוהו תמיד, וכל שכן בשבת קדש קדשים לא יתעסקו אלא בספרי מוסר. והנה תדריכם תמיד בספרי מוסר. ועל קללה ושבועה וכזב, תכה אותם ולא תרחם עליהם כלל, כי חס ושלום בקלקול הבנים יענשו אב ואם מאד. ואף אם תדריכם תמיד במוסר ולא יקבלום, אוי לאותה בושה והצער והבזיון בעולם הבא, "את אביה היא מחללת" (ויקרא כא).

[ד] כשמכה את בנו, לא יכה אותו מכת אויב דרך כעס על העבר, רק כוונת ההכאה תהיה להצילהו מן העתיד, ולא יעול עוד דרכיו. ולכן אל יכה אותו הרבה בפעם אחת, רק מעט מעט לפי דרכו ולפי הנאות לו, וכשרואה שרבה חמתו עליו, לא יכה אותו כלל בעת ההיא (משלי יט יח³⁴⁸ ויט³⁴⁹).

[ה] צריך להוכיח את הבנים הרבה בדברים רכים בדברי מוסר המתישבים על הלב, והעיקר בחינוך והרגל והדיבור והמדות, צריך הרגל רב, וההרגל על כל דבר שלטון וכל ההתחלות קשות, ואח"כ ואוזל לו, אז יתהלל (פי' כשהולך לבית עולמו, אז יתהלל, אף כי מתחילה יגיעתו רבה וצער גדול, משלי כ ד³⁵⁰) כי הרשע בעצמו יודע שרע ומר דרכו, אך שקשה לו לפרוש, ע"כ העיקר בחינוך מקטנותו, וקליפת האגוז ירוקה נוחה להסיר (עלים לתרופה³⁵¹).

[ו] מה שהאדם מדקדק בלימודו, מועיל לתיקון המדות והמעשים טובים, וכ"ש אם האדם מקדים ללמוד בילדותו, א"כ אין יצר הרע שולט בו אח"כ, וע"ז אמרו (כתובות נ ע"א) חביריו רציין אחריו ואין מגיעין אותו. {ג} וצריך לחנכם בילדותם ללמוד לשם שמים, ואל ישגיח על האומרים כי הנער אין צריך לזה ח"ו, אדרבה חנוך לנער על פי דרכו גם כו' (משלי כב ו) ועיקר הכל הוא (עלים לתרופה³⁵²).

- מאיר האבן -

³⁴⁸ יסר בנך פי יש תקנה ואל המיתו אל תשא נפשך. בהגר"א - יסר וגו', הכה בנך ויסרהו, באשר אתה רואה שיש תקנה, בזה שתייסרהו, שייטיב דרכיו, ואל המיתו אל קול המייתו, שהומה וצועק אל תשא, כלומר אל תט אזניך לזה, ועוד ואל המיתו כלומר אבל אל תמיתהו אלא תכהו מעט.

³⁴⁹ גרל [גדל] חמה נשא ענש פי אם תציל ועוד תוסף. בהגר"א - גדל חמה וגו', ואם תראה כי רבה חמתך עליו, ולא תוכל להכותו מעט, כי אם שתעיר כל חמתך עליו, לכן נשוא עונש מחול לו מכל וכל, כי פן תמיתהו בהכותך אותו, כי אם וגו', כלומר שהכאתך לו, לא תהיה אלא להצילהו מהעתיד, ובל יעול עוד דרכיו. אבל לא על העבר, ולכן אל תרבה להכותו להמית. ועוד תוסיף ואח"כ תוסיף עוד להכותו מעט מעט ותדריכהו כן בנתיב האמת וכשרון המעשה, אך לא הרבה בפעם א' אלא מעט מעט לפי דרכו תדריכהו.

³⁵⁰ הובא לעיל הערה 133.

³⁵¹ הובא לעיל הערה 347.

³⁵² ובספרים שלי יש "משלי" עם לשון אשכנז, למען השם שיקראו בכל יום. והוא יותר טוב מכל ספרי מוסר. וגם ספר "קהלת" יקראו תמיד לפניך, כי שם מהביל עניני העולם הזה, ושאר ספרים. אבל חס ושלום לא תהיה התכלית הקריאה לבד, כי בזה אין מתפעל האדם, גם כמה בני אדם קורין מספרי מוסר ואינם מתפעלים, והוא בשביל הנזכר למעלה. ועוד בשביל יציאתם בלא הבנה, (נוסח אחר - בין הבריות), כי זה מאבד את הכל. והמשל, הזורע בלא חרישה, שיחטוף הרוח וישביע עופות כו', והוא בשביל שאין יכול לחסום עצמו ולגדור, והוא כזורע בלא גדר ואוכלין החזירים וירמסון. ויש שזורע על האבן, והוא לב האבן שאינו נכנס בו כלל, וצריך להכות את האבן עד שיתפוצץ. לכן כתבתי לך שתכה את בנינו אם לא ישמעו לך, ו"חנוך לנער על פי דרכו" (משלי כב). ועקר בחנוך. וגם את חתני אני מזהיר מכל זה, שיקרא לפניו מהנזכר למעלה, ושיהא למודו לשם שמים, ולמען השם יחנך עצמו בזה. ואל ישגיח על האומרים, כי הנער אין צריך לזה חס ושלום, אדרבה "חנוך לנער וגו'". קליפת האגוז ירוקה, נוחה להסיר כו'. ועקר הכל הוא, כי בזה זוכה אל הכל, כמו שאמרו חז"ל (אבות פרק ו), "רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה כו' ולא עוד כו'". ותלמוד מסכת אבות ובפרט בפרקי אבות דרבי נתן, ומסכת דרך ארץ קדמה לתורה, ותכבד לחמותך, לחמותך הזקנה תכבד מאד. ואם כל אדם תתנהג בדרך ארץ, בנחת ובכבוד.

[ג] וע"ז רמזו ז"ל בב"ק (צב ע"ב) שיתין רהיטי רהוט ולא מטו לגברא דמצפרא כריך. ואמר (ב"מ קז ע"ב) השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצינה, שלא יקדימו אותו הב' יצרים, העצלות והחמה, למ"ע ול"ת, ביאורו לאגדות בב"ק (צב ע"ב) ד"ה שיתין תכלי.³⁵³

[ז] לעולם יראה אדם להוכיח את חבריו על דבר {ד} שעושה לא טוב, כי אם ישמע לו וייטיב את מעשיו, אז כל המצות שיעשה הם על ידו, ויטול שכר כמו העושה בעצמו. ואם לא ישמע לו, אז נוטל את הטוב ממנו, שע"ז נאמר (חגיגה טו ע"א) זכה נוטל חלקו וחלק חברו בג"ע, והרשע נוטל חלקו בגיהנם (משלי יב יד³⁵⁴) {ה}.

[ד] ובמשלי ט ו³⁵⁵, כתב (משלי ט ו) עזבו פתאים וחיו, אפילו להוכיח אותם שילכו בדרך הישר, כי פן יטו אותך להיות כמותן, וכן בפסוק יב³⁵⁶, כתב שיהא הולך לבדו ולא בדרך רשעים, אפילו להוכיח אותם, וצריך לדעת למי יוכיח ולמי לא.

[ה] כתב רבינו בביאורו על אגדות בב"ק פרק ח' (צב ע"ב) ד"ה קרית לחברך כו³⁵⁷, בשם הזוהר, דפעם ראשון צריך להוכיח את החוטא בסתר, וב' בפני קרוביו, וג' בשוק, ובד' הנח לו. והוא מהזוהר פ' קדושים והובא בראשית חכמה פרק ה' משער הענוה, וכתב

- מאיר האבן -

³⁵³ ז"ל הגמ': אמרי אינשי שיתין רהוטי רהוט ולא מטו לגברא דמצפרא כרך דכתיב לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש [תרגום: ששים רצים ירוצו ולא ישיגו איש שאוכל את פתו מוקדם בבוקר שנאמר לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש]. בהגר"א - ר"ל למי שלמד בילדותו, כמ"ש הילדות והשחרות, וכמ"ש (אבות פ"ד מ"כ) הלומד ילד למה"ד כו' הלומד זקן כו' [אלישע בן אבויה אומר, הלומד ילד למה הוא דומה, לדיו כתובה על ניר חדש. והלומד זקן למה הוא דומה, לדיו כתובה על ניר מחוק]. ואמר ס' רהוטי, כי בן חמש למקרא ועשרה למשנה וט"ו לגמרא, והלומד בעת השנוי אפילו כל שתין כו' לא יוכלו להשיגו. וכן אמרו בכתובות (נ ע"א) המכניס בנו פחות מבן שש, חבריו רצין ואין מגיעין אותו. ואמר (ב"ק שם) השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחורף מפני הצינה, שלא יקדימו אותו, השני יצרין העצלות והחיתום כנ"ל כידוע, שכשדם לומד תורה בילדותו, אז אין יצר הרע שולט בו אח"כ, כמ"ש חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנו, ומפנק מנוער עבדו אחריתו יהיה מנון.

³⁵⁴ מפרי פי איש ישבע טוב וגמול ידי אדם ישוב [ישיב] לו. בהגר"א - לעולם יראה אדם להוכיח את חבריו על דבר שעושה לא טוב, כי אם ישמע לו ויטיב את מעשיו, אז כל המצות שיעשה הם על ידו, ויטול שכר כמו העושה בעצמו. ואם לא ישמע לו, אזי יטול את הטוב ממנו, כמ"ש האריז"ל* והוא בסוד (חגיגה טו ע"א) זכה נוטל חלקו וחלק חברו בג"ע, והרשע נוטל חלקו בגיהנם. וזהו מפרי פי איש, כלומר מן הפרי של פיו של האיש. והיינו מן מה שמוכיח, אע"פ שאין שומע לו הוא ישבע טוב, כי נוטל הטוב ממנו. ואם ישמע לו, אז כל הגמול של ידי אדם, כלומר כל מעשיו הטובים שעושה אותו האדם ע"י ישיב לו, כי נחשב עליו כמו שהוא העושה, ונוטל ג"כ אותו הגמול.

*שער הגלגולים - הקדמה כ: והנה לסבה זו החמירו בס"ה, שצריך האדם למרדף בתר חייביא, ולמזכה להו כמאן דרדיף בתר חיייו וכו', והענין הוא, כי ברדוף הצדיק אחר הרשע לזכותו, אולי הרשע הוא יש בו אותם נצוצות טובות שנאבדו ממך, ונצוצותיו הרעות נתנו לך, וע"י שתתחברו יחד בחשק ואהבה, אז הטוב שבו יוסר ממנו ויותנו בך, ואז אתה נשלם בכל הטוב, והוא נשלם בכל הרע. וז"ס צדיק נוטל חלקו וחלק חברו בג"ע, רשע נוטל חלקו וחלק חברו בגיהנם.

³⁵⁵ עזבו פתאים וחיו ואשרו בדרך בינה. בהגר"א - עזבו פתאים וחיו גו', תעזבו את הפתאים, אפילו להוכיח אותם שילכו בדרך הישר, כי פן יטו אותך להיות כמותן. ואשרו בדרך בינה, אלא תרגיל עצמך לילך בדרך ת"ח ולהתאבק בעפר רגליהם.

³⁵⁶ אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא. בהגר"א - כלומר שהתורה אמרה לו שיהא הולך לבדו ולא בדרך הרשעים, אפילו להוכיח אותם, ויהיה יושב בפרישות תמיד. וזהו אם חכמת, כלומר אם תשב לבדך ותלמוד לך, יהיה הלימוד ושכרה. ואם ישבת בין בני אדם ולצת לבדך תשא, אפילו מה שהם מתלוצצים, אתה לבדך תשא עוונם, וזהו לבדך תשא.

³⁵⁷ הוא מ"ש בזהר ע"פ הוכח שפעם א' צריך להוכיחו בסתר, ובשני בפני קרוביו, ובג' בשוק, וברביעית הנח לו, כמ"ש (עמוס א ג) על ארבע לא אשיבנו.

הזהר עוד שם, ותו תוכיח אי הוא בר נש דיכסיף לא יימא ליה ולא יוכיח ליה אפילו בסתרא, אלא יימא קמיה כמאן דמשתעי במלין אחרנין, ובגו אינון מלין ידכר מאן דעבד ההוא חובא הוא כך וכך, בגין דאיהו ידע בגרמיה וישתבק מההוא חובא, עכ"ל הזהר.

[ח] נמצאים ב' מיני מוכיחים: א', שמוכיח בדברים קשים ומבזה אותם, וע"כ אין דבריו מתקבלים. אבל החכם בא בדברים טובים וניחומים ומקרבן לתורה, כמ"ש באהרן³⁵⁸. ואע"פ כן הרשעים אינם נכנעים אלא לפי שעה {ו} (משלי י כ³⁵⁹). וכן יש שמוכיח בדברים קשים ואינו אומר איך לתקן המעוות, אבל החכם מורה דרך איך לתקן ולרפאות חולי הנפש, וז"ש יש בוטה כמדקרת חרב ולשון חכמים מרפא (משלי יב יח³⁶⁰).
 {ו} והיינו מפני שלבם רך ונוח לחזור לסורו, וז"ש (תענית ד ע"א) כל ת"ח שאינו קשה כברזל וכו'³⁶¹, כי הברזל אחר שנעשה בו נקב, אינו נסתם בו, משלי שם.

- מאיר האבן -

³⁵⁸ עי' אבות פ"א מ"ב: הלל אומר, הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה.

³⁵⁹ קָסָף נִבְחַר לְשׁוֹן צְדִיק לֵב רְשָׁעִים כְּמַעֵט. בהגר"א - במוכיחים הן ב', כמ"ש תמה אני אם יש בדור הזה שיודע להוכיח, מפני שמוכיח בדברים קשים ומבזה. ואומר, מפני מה אתה עושה כך, ומחרף אותו, ועי"ז אינו מקבל ממנו. אך הצדיק שיודע להוכיח, בא בדברים טובים וניחומים, ומקרב אותו לתורה, בכדי שישמע אליו, והכל נכספין אליו כמו אהרן, שהיה אוהב שלום ורודף שלום ומקרבן לתורה. וזהו כסף נבחר, כמו הכסף הטוב שהכל בוחרין אותו, כן הלשון של הצדיק המוכיח, שכולם מקבלין ממנו, ונוח הוא לבריות. ולב רשעים כמעט, ואלו שאינן חוזרין בתשובה, אף ששמעו דברי הצדיק, אינו מחמת חסרון של דברי הצדיק ח"ו, אך הוא מחמת שלבן של הרשעים הוא רך, ואינו נכנע מדרכיו אלא לשעה מועטת, ואח"כ חוזר להיות כבראשונה. וזהו כל ת"ח שאינו קשה כברזל אינו ת"ח, כי הברזל קשה לעשות בו נקב, אך אם עשו בו נקב, אינו נסתם הנקב, מפני שהוא נעשה בדבר קשה. משא"כ אם נעשה נקב בדבר רך, תיכף אח"כ הנקב נסתם וחוזר להיות כבתחילה, וזהו מעלת ישראל (שמות לג ג) כי עם קשה עורף הוא, וזהו שלב רשעים אינו אלא לשעה מועטת, ולכן אח"כ הם כבראשונה, ולא מחמת גרעון הצדיק ח"ו.

³⁶⁰ יֵשׁ בּוֹטָה כְּמִדְקָרוֹת חָרֵב וְלִשׁוֹן חֲכָמִים מְרַפָּא. בהגר"א - יש בוטה כמדקרות חרב, כמ"ש (תהלים נז ה) לשונם חרב חדה. ולשון חכמים מרפא, שהתורה רפואה ללשון הרע, כמ"ש (ברכות לב ע"ב) מאי תקנתיה, יעסוק בתורה, וכמ"ש (משלי טו ד) מרפא לשון עץ חיים. ועוד יש בוטה, שב' עניני מוכיחים הן, א' שמוכיח לעם, ואומר להם דברים קשים מאוד, ואינו אומר להם איך להתנהג ולתקן העיות. והב', הם שמורין דרך לעם איך לתקן ולרפאות מה שעיוותו, וזהו יש מוכיחים שבוטים כמדקרות חרב, שמוכיחים על החטאים שעשו, אבל הוא כמדקרות חרב שאין לו רפואה. אבל לשון חכמים מרפא, שהחכמים אינן אומרין רק מה שנצרך להרפואה, בכדי שירפאו כמו שמצינו באבות.

³⁶¹ אינו ת"ח.

פרק ז בענין דברים בטלים והפכם שהוא שקידת התורה והפרש שבין עסק התורה לשאר מצות.

[א] ע"י שמירת הפה משתמר הנפש מכל חטא, אבל המרחיב שפתיו, אע"פ שיש לו נפש טובה ועושה מצות הרבה וכמה גדרים, יהיה לו מחיתה לכל ע"י פיו, וכל תשוקתו לדבר מצוה מתבטל ע"י זאת {א}. ועד יום מותו, צריך האדם להתיסר, ולא בתעניתים וסיגופים, רק ברסן פיו ובתאותו, וזהו התשובה, וזה כל פרי העולם הבא, כמ"ש (משלי ו כג) כי נר מצוה וגו', אבל דרך חיים תוכחת מוסר. וזהו יותר מכל התעניתים וסיגופים שבעולם, וכל רגע ורגע שאדם חוסם פיו, זוכה בשבילו לאור הגנוז שאין מלאך ובריה יכולים לשער {ב}.

{א} משלי יג³⁶².

{ב} עלים לתרופה³⁶³.

[ב] כל העולם כולו תלוי בב' דברים {ג}, בעשיה ודיבור, אומר ועושה, וכמ"ש (בראשית א ו) ויאמר אלהים יהי רקיע כו' ויעש אלקים כו'. וכן בכולם וכן בתורה {ד}, וכן הוא באדם, שמכל דיבור של אדם, נוצר יצירה א' {ה}. וכן מכל מעשה האדם, {ו} וכן הוא בכל דבר, כידוע. ולכן ניתן התורה לאדם לתקן בדיבור, והמצות במעשה {ז}.

{ג} וכ"כ תיקו"ז קיא ע"ב³⁶⁴ וקמג ע"ד³⁶⁵.

- מאיר האבן -

³⁶² נצ"ר פיו שמר נפשו פשיק שפתינו מחתה לו. בהגר"א - נוצר פיו שומר נפשו, כיון שהנפש בוגדים יאכל החמס אשר בפיהן, לכן הנוצר פיו שומר נפשו. ועוד שהפיו הוא השמירה לכל הנפש, ולכן אמרו המקובלים, כאשר האדם בכעס, ילך ממנו הנפש הטוב. וז"ש שמור פיך מכל חטא, ועי"ז תתקדש וטהר עצמך מכל עון. ופושק שפתיו מחיתה לו, אבל מי שמרחיב שפתיו, אע"פ שיש לו נפש טוב ועושה מצות הרבה וכמה גדרים, הפיו יהיה לו מחיתה לכל.

³⁶³ ועד יום מותו צריך האדם להתיסר, ולא בתעניתים וסיגופים רק ברסן פיו ובתאותו, וזהו התשובה, וזה כל פרי העולם הבא, כמו שכתוב (משלי ו כג) "כי נר מצוה וגו'" אבל "ודרך חיים תוכחות מוסר", וזהו יותר מכל התעניתים וסיגופים בעולם. וכל רגע ורגע שהאדם חוסם פיו זוכה בשבילו לאור הגנוז שאין מלאך ובריה יכולים לשער (מדרש). ואומר הכתוב (תהלים לד יג) "מי האיש החפץ חיים אוהב ימים וגו'" [נצור לשונך מרע ושפתך מדבר מרמה], ובזה יכפר לו כל עון ונצול משאול תחתית, כמו שכתוב (משלי כא כג) "שומר פיו (מאכילה ושתייה יתרה) ולשונו (מדברים בטלים) שומר מצרות נפשו". "מות וחיים ביד הלשון" (שם יח). אוי למי שממית עצמו בשביל דבור אחד. "ומה יתרון לבעל הלשון" (קהלת י יא). ולכל יש רפואה חוץ כו'. והעקר שלא תדבר בשום אדם בשבחו וכל שכן בגנותו, כי מה לו לאדם בדבר זרות. "שוחה עמקה פי זרות, זעום ה' יפול שם" (משלי כב יד).

³⁶⁴ נדצ"ל קיט ע"ב: ובגין דא יש הבל אשר נעשה על הארץ אמרו ליה חבריא רבי אימא לן שום רמיזא בהאי קרא דלא אתכסיא חכמתא דא מן חבריא אמר לון רבנן בודאי רזא עלאה אית תמן אבל אימא לכו ברמיזא שבע הבלים אינון וזכאה מאן דלא נטיל לאגרייהו בהאי עלמא ואינון דכלילן בבת שבע ואינון בהאי קרא הבל חד הבלים תרין הא תלת הבלים תלת הרי שית הכל הבל הא שבע ולקבליהו שבע שמהן אבגית"ץ וכו' אלו שבע הבלים אינון כפולים לקבל שבע שרגין דמנרתא כפולים דאתמר בהון שבעה ושבעה מוצקות (ואינון שבע הויות דאתמר בהון באמירה יהי אור (בראשית א ג) והוי מיד ולבושין דאינון שבע הויות אינון שבע שמהן אבגית"ץ וחברוי הבל איהו להב הבלים להבים ועלייהו אתמר קול ה' חוצב להבות אש ומאן דידיע באלין הבלים כד אפיק לון מפומוי ומלביה ידע לכוונא בשכינתא עלאה דכל הבלים מינה תליין ומתלבשין בשכינתא תתאה דכליל שבע שמהן אבגית"ץ וחברוי דאינון אתוון דבהון אתבריא שמיא וארעא דאלין תליין באמירה ואלין בעשיה ברזא דאומר ועושה מיד ואלין שבע הבלים אינון כפולים לקבל שבע שרגין דמנרתא כפולים דאתמר בהו שבעה ושבעה מוצקות לנרות וגו' אלין באמירה ואלין בעשיה) ואינון "ה י"ד ה"א ו"ה וא"ו ה"א אלין אינון שבעה ושבעה מוצקות.

{ד} ר"ל שנתנה ג"כ בדיבור ובמעשה, כמ"ש (שמות כ א) וידבר אלקים את כל הדברים האלה וגו', וכתוב (שם לב טז) והלוחות מעשה אלקים המה וגו', ע"י ספר יצירה פ"ה מ"ב טז ע"ב³⁶⁶.

(זכאה עמא דידעין לסלקא צלותין באמירה ועובדא ועליה אתמר (ישעיה נא) ואשים דברי בפיך וכו' והא אוקמוה אל תקרי עמי אלא עמי בשותפו כמה דאתמר ביה (תהלים לג) בדבר ה' שמים נעשו כו' הכי את בשותפו עמי דבמלולך אתעבידו שמיא וארעא. תרגום: ולכן יש הבל אשר נעשה על הארץ, אמרו לו החברים, רבי אמור לנו, שום רמז, בפסוק הזה שלא התכסתה החכמה הזו מן החכמים. אמר להם חכמים. אמר להם חכמים, בודאי שסוד עליון יש שם, אבל אמור לכם ברמז, שבעה הבלים הם, ואשרי מי שלא נוטל את שכרם בעולם הזה, והם שכלולים בבת שבע, והם בפסוק הזה, הבל אחד, הבלים שנים, הבל הבלים שלשה, הרי ששה, הכל הבל, הרי שבעה. וכנגדם שבעה שמות אבגית"ץ, אלו שבעת ההבלים הם כפולים, כנגד שבעת הנרות של המנורה כפולים, שנאמר בהם שבעה שבעה מוצקות. (והם) שבע הוי"ת שנאמר בהן באמירה, יהי אור, והיה מיד. והלבושים של אותם שבע הוי"ת, הם שבעה שמות אבגית"ץ. וחבריו הבל, הוא להב, הבלים להבים, ועליהם נאמר קול יהוה חוצב להבות אש. ומי שמכיר את ההבלים הללו, כשמוציא אותם מפיו ומלבו, יודע לכוון בשכינה העליונה, שכל ההבלים יוצאים ממנה ומתלבשים בשכינה התחתונה שכוללת שבעה שמות אבגית"ץ וחבריו, שהם האותיות שבהן נבראו שמים וארץ. שאלו תלויים באמירה, ואלו בעשיה, בסוד של אמור ועושה מיד. ושבעת ההבלים הללו הם כפולים כנגד שבעה נרות המנורה כפולים, שנאמר בהם, שבעה ושבעה מוצקות לנרות וגו' (אלו באמירה ואלו בעשיה והם י"ה יו"ד ה"א ה"ה ו"ה וא"ו ה"א אלו הם שבעה ושבעה מוצקות). (אשרי העם שיודעם להעלות תפלות באמירה ובמעשה, ועליו נאמר ואשים דברי בפיך וכו'. והרי פרשוה, אל תקרי עמי, אלא עמי, בשותפות, כמו שנאמר בו, בדבר יהוה שמים נעשו כו', כך אתה בשותפות עמי שבדבוריך נעשו שמים וארץ.

בהג"א, ד"ה ידע לכוונא כו' ומתלבשין כו', וז"ש מפומוי ומלבא, שהן שכינתא תתאה ועילאה, כמ"ש ריש תיקון כ"ב, ומשכינתא עלאה תליין כל ז' הבלים, ובשכינתא תתאה כלהו כלילין. ועל סז ע"א, וכנ"ל, ואמר דכלילא שבע כו' - ר"ל, שכינתא תתאה, אבל שכינתא עילאה היא ז' היות הנ"ל, וז"ש דאלין תליין באמירה, ר"ל היות דשכינתא עילאה, ואלין שם מ"ב דשכינתא תתאה, ולכן הן דעובדא דבראשית, ר"ל דעשיה. ואמר ברזא דאומר ועושה מיד, דכל מע"ב הוא באומר ועושה, ויאמר אלקים יהי, והוא היות באמירה, ויעש בעשיה, והן ספר וספר וסיפור, בידין ולשון, כמ"ש בריש ס"י וריש ס"ד, עמש"ש. וכאן ספר וספר בעובדא הוא בזו"נ, וג"ר דכחדא חשיבין וכלילין בדעת, שהוא השותף הג', הוא הסיפור, ששם הוא אמירה. וז"ש ואינון י"ה כו', ז' ביו"ד ה"א, וז' בוא"ו ה"א, וספור הוא ויאמר אלקים בג"ר, אמירה י"ה, והוא הבל דאתלבש בכורסייא, כמ"ש למטה זכאה איהו מאן דירית כו', ולית ה"א בלא יו"ד כו', ויהי, כן הוא ספר הראשון הוי"ה דמקנן במט"ט, ששם שם הוי"ה. ויעש הוא ספר השני, דמקנן בעשיה, והן ב' ספרים י"ה. סיפור י"ה כנ"ל, והן ג' עלמין דהוי"ה כוללם וכמ"ש במ"א. וכן נ' דרגין דאצילות, שהן ע"ס, וכן ג' דרגין דנר"ן כמ"ש למטה, ואמר ועליה אתמר שבעה ושבעה מוצקות כו':

ד"ה זכאה עמא דידעין כו' - ע"י סוף פרשת במדבר בענין הצלותא בעובדא ומלולא, ד' תיקונין בזה ובזה, והן נגד ד' אותיות הוי"ה וד' אותיות אדנ"י, מלולא ועובדא, אומר ועושה. והכל כלילין בג' עלמין, ד"ה אינון כחדא וכמ"ש למטה וכנ"ל, וכן בארצ אצילות הכל כפי הנשמתא, כמ"ש למטה דשמא דהוי"ה דאיהו בארצ אצילות כו' דאית נשמה ורוח ונפש כו', ואמר ועליה אתמר כו'. וע"י בפרשת בראשית ד ע"ב, בראשית ר"ש פתח כו' עש"ב. וכן בעובדא. ועל ג' אלין קיימא הכל, ספר וספור וסיפור, והן נגד תורה ומצות, מצות הן ספר וספור זו"נ, מ"ע ומל"ת, ימינא ושמאלא, וסיפור הוא התורה שכולל מ"ע ומל"ת, בינה, ימא דאורייתא, והן ג"כ בג' קוין חג"ת שכולל הכל, ע"כ. וכן ע"י תיקו"ז קכה ע"ב.

³⁶⁵ אית אחרנין דממנין כו', שהן דו"נ דס"א, שהן נגד דבור ומעשה, שהן בקדושה תורה ומצות, שהן באברים החיצונים, ראש וגוף, ז"ת ו"ה דו"נ כמ"ש ברע"מ פ' נשא ולמעלה, וע"י בפרשת בלק שזה התחברות בלק בעובדא דלא הוה דכוותיה, וקסמים בידם, ובלעם במלולא דלא הוה דכוותיה וכו'.

³⁶⁶ ד ע"א: והענין כי העולם נברא במעשה ובאמירה, ובמעשה נברא בחו"ב, והוא מכתב אלה"ם כמ"ש (תהלים ח ד) מעשה אצבעותיך כו', ואמרו הראשונים כל הכ"ב אותיות בהכוכבים. וכן הוא בכל דבר כמ"ש לקמן, שבכל מעשה הוא ל"ב אותיות במכתב. והכל נברא שנים שנים, כמ"ש (ב"ב ע"ד ע"ב) כל מה שברא הקב"ה זו"נ נבראו, וזהו ספר וספור. וכן בלוחות שני לוחות חמש כנגד חמש כמ"ש לקמן (משנה ג'). והאמירה הוא הדעת בלשון, שבו נאמרו עשרת הדברות כולל ב' ספרים. וכן באדם כל כ"ח אתוון מאל"ף עד אלף (שנעוץ סופן בראשן (לקמן משנה ז)) כנ"ל (באופן א), בכ"ח פרקי ידים ה' נגד ה' כמו שני ספרים, וכולם בלשון נקבעו הוא הספור. וענין ב' ספרים הם זו"נ וספור הוא הדעת שבו הזווג ומחברם כא', שלכן כינוי הזווג ראוה מדברת (כתובות

{ה} כמ"ש בזהר פרשת שלח קבח ע"ב תלתא קלין כו'³⁶⁷.

{ו} וכמ"ש מקול הכאת המטה³⁶⁸.

{ז} מ"ע כנגד יד ימין ול"ת נגד יד שמאל, ימין מקרבת ושמאל דוחה. (ועי' משלי יד א'³⁶⁹, ישעיה ט מז'³⁷⁰, בלק כב כ מהדורא ב'³⁷¹, כג כא מהדורא ד'³⁷²), (וזהו ספר וספר

יג ע"א), שע"י הדעת הוא הזוג בין למעלה בין למטה. וזהו סוד שנברא העולם בב' שהן זו"נ, ואמר הקב"ה לאל"ף אע"ג דאת ב"ת בה איברי עלמא לית בי יחודא אלא בכ' (זהר ח"א ג ע"ב), והוא סוד הדעת במקום הכתר. שבחו"ב נברא העולם, וכל היחוד הוא בכתר, והתפשטותו למטה שהוא סוד הדעת, מזלא קדישא כידוע. וז"ש (שם) את תהא ראש לכל אתון והתחילה התורה באל"ף (ר"ל עשרת הדברות). והן כלל הכל, ב' וא', ספר וספר וספור. וכן בבריאת העולם (ישעיה מח יג) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, שהן שני ספרים הנ"ל, (ישעיה מח יג) קורא אני אליהם יעמדו יחדיו, סוד הספור, קורא ומזווג יעמדו יחדיו. וזה סוד המתקלא (בריש ספד"צ (ב ע"ב)) דעד לא הוה מתקלא לא הוה משגיחין אפין באפין, כנ"ל בעולם [התהו] שלא היה סוד הדעת, מזלא קדישא, התפשטות הכתר. ואמר שם (ג ע"א) עד רישא דכיסופא דכל כיסופין לבושין דיקר אתקין, והוא מזלא קדישא, (דניאל ז ט) לבושיה כתלג חיור כמ"ש בספד"צ (ג ע"ג ד"ה והדיקנא) ע"ש סוד הספור.

³⁶⁷ נדצ"ל קסח ע"ב: א"ל אי מלה חדתא ידעת דאנא ערטירא בה א"ל אימא אמר קלא דהדרא בעינא למנדע ב"נ יהיב קלא בחקלא או באתר אחרא והדרא קלא אחרא ולא ידע א"ל אי חסידא קדישא על מלה דא כמה קלין אתערו וכמה דקדוקין הוו קמי רב מתיבתא וכד נחת רב מתיבתא אמר הכי אוקמוה מלה במתיבתא דרקיעא ורזא יקירא איהי תא חזי תלת קלין אינון דלא אתאבידו לעלמין בר קלין דאורייתא וצלותא דאלין סלקין לעילא ובקעין רקיעין אבל קלין אחרין אינון דלא סלקין לא אתאבידו ואינון תלת קול חיה בשעתא דאיהי על קלביטא ההוא קלא משטטא ואזלא באוירא מסייפי עלמא עד סייפי עלמא קול דבר נש בשעתא דנפיק נשמתיה מגופיה ההוא קלא משטטא ואזלא באוירא מסייפי עלמא עד סייפי עלמא קול נחש בשעתא דפשיט משכיה ההוא קלא משטטא באוירא ואזלא מסייפי עלמא עד סייפי עלמא אי חסידא קדישא כמה מלה דא רבא ויקירא אלין קלין מה אתעביד מינייהו ולאן אתר עאלין ושארן אלין קלין דצערא אינון ואזלין ומשטטי באוירא ואזלי מסייפי עלמא עד סייפי דעלמא ועאלין גו נקיקין ומחילין דעפרא ואתטמרן תמן.

תרגום: אמר לו האם דבר חדש ידעת שאני ערטירא ממנו, אמר לו אמור. אמר קול החוזר רציתי לדעת, אדם נותן קול בשדה או במקום אחר, וחוזר קול אחר ולא ידוע. אמר לו אהה חסיד קדוש, על דבר זה כמה קולות התעוררו, וכמה דקדוקים היו לפני ראש הישיבה, וכשירד ראש הישיבה אמר כך פרשוה דבר בישיבת הרקיע וסוד נכבד הוא. בא וראה שלשה קולות הם שלא נאבדים לעולמים, פרט לקול התורה והתפלה, שאלה עולים למעלה ובוקעים רקיעים, אבל קולות אחרים הם שלא עולים ולא נאבדים. והם השלשה: קול החיה בשעה שהיא על המשבר, אותו קול משוטט והולך באויר מסוף העולם ועד סוף העולם, קול האדם בשעה שיוצאת נשמתו מגופו, אותו קול משוטט והולך באויר מסוף העולם ועד סוף העולם, קול הנחש בשעה שפושט עורו, אותו קול משוטט באויר והולך מסוף העולם ועד סוף העולם. אהה חסיד קדוש, כמה דבר זה גדול ונכבד, אלה הקולות מה נעשה מהם, ולאיהז מקום נכנסים ושורים. אלה הם קולות צער, והולכים ומשוטטים באויר והולכים מסוף העולם ועד סוף העולם, ונכנסים לתוך בקעים ומחלות עפר ונסתרים שם.

³⁶⁸ עי' ספר ליקוטי הגר"א עמוד קיב: כל העולם כולו תלוי בב' דברים, בעשיה ודבור, אומר ועושה. וכמ"ש ויאמר אלהים יהי רקיע ויעש אלהים כו', וכן בכולם. וכן בתורה. וכ"ה באדם, שמכל דבור של האדם נוצר יצירה אחת, כמ"ש בפ' שלח תלתא קלין כו', וכן מכל מעשה האדם, וכמ"ש מקול הכאת המטה, וכ"ה בכל דבר כידוע, ולכן ניתן לאדם התורה לתקן בדבור והמצות, מ"ע כנגד יד ימין ול"ת נגד יד שמאל, ימין מקרבת ושמאל דוחה, וזהו ספר וספר וסיפור. ונגדם ברגלים וברית, אלא שתיוקונם נשאר בעולם הזה ואורם בעולם הבא.

³⁶⁹ חַכְמוֹת נְשִׁים בְּנִתָּה בִּיתָה וְאַנְלֵת בִּידֵיהָ תְהַרְסֶנּוּ. בהגר"א - חכמות נשים בנתה ביתה, אמר חכמות לשון רבים, ובנתה לשון יחיד, כלומר החכמניות שבנשים היא רואה שיהא ביתה בנויה, כלומר קיימת. ואולת בידיה תהרסנו, בעצמה היא תהרסנה את ביתה. והענין שכבר כתבתי למעלה, שאצל הצדיקים העוה"ז הוא נוח לפי שעה, ועיקר הבית שלהם העוה"ב, וכמ"ש חז"ל לחרוב ביתך וליתוב אושפיזך. והנשמה נקראת אשה, כמ"ש בזהר חדש רות, ומקומה הראשון הוא בעוה"ב, וזהו חכמות נשים החכמניות שבנשים היא רואה שיבנה ויתקיים ביתה, שהוא העוה"ב. והאיולת בידיה תהרסנה, בב' ידיה, כף זכות וכף חוב, מ"ע ול"ת, שעושה בידיה בזה היא תהרס את ביתה.

³⁷⁰ על כן על בחוריו לא ישמח אדני ואת ותמיו ואת אלמנתיו לא ירחם כי כלו חנף ומרע וכל פה דבר נבלה בכל זאת לא שָׁב אָפוּ וְעוֹד יְדוּ נְטוּיָה. בהגר"א - חנף ומרע. חנף הוא כח יצר התאוני (כמו שנאמר (משלי ג) כי חלק משמן חכה), היינו רע לשמים וטוב לבריות, ומרע הוא כח יצר

וסיפור) (ס"י פ"א מ"א³⁷³), ונגדם ברגלים וברית, אלא שאלו תיקונים נשאר בעולם הזה, ואותם בעולם הבא, (ליקוטים כ"י³⁷⁴), (וע' תיקון סוף תיקון י"ג³⁷⁵, ושם נג ע"ג³⁷⁶, ותו"ח

הכעסני שהוא רע לבריות. ופה דובר נבלה, הוא המחבר בין שניהם. כנגדן ניתן לנו מצות עשה ומצות לא תעשה, ותורה מחבר שניהם, וכמו שאמרו בספר יצירה (פ"ג מ"א) כף חוב וכף זכות ולשון חוק מכריע בנתיים. וכנגדן חשב ג' עונשין: בחוריו, ויתומיו, ואלמנותיו. ואמר על בחוריו לא ישמח, כנגד פה דובר נבלה, כמו שאמרו בגמרא (שבת לג ע"א), ויתומיו ואלמנותיו לא ירחם, נגד תאווני וכעסני, וזהו לא ירחם. וכנגדן אמר כי בערה כאש רשעה, היינו פה דובר נבלה.

³⁷¹ בג' מקומות עמד המלאך, פעם אחד נצב בדרך ותט האתון ותלך השדה, ובפעם הב' עמד במשעול הכרמים גדר מזה וגדר מזה ותלחץ האתון, ובפעם הג' אשר אין דרך לנטות ותרבץ. ואמרו במדרש (פ"כ ס' יא) סימני אבות הראה לו. ולהבין זה הוא כך, כי ידוע שאברהם הוא ימין ויצחק שמאל ויעקב באמצע, וזהו בפעם הראשון עמד בדרך ונטתה לשמאל, כי מימין לא יכלה לילך כי אברהם נקרא ימין. ובפעם השני עמד גדר מזה וגדר מזה, לפי שעכשיו נתוסף גם זכות יצחק שהוא משמאל והוכרחה להלחץ. ובפעם השלישי נתוסף זכות יעקב שהוא באמצע אז ותרבץ לפי שלא היה לה מקום כלל. וכנגד ג' דברים אלו ברכם בלעם, בפעם הראשון אמר מה אקוב כו' כי מראש צורים אראנו הן עם לבדד ישכן, וזהו שלא היה יכול לקלם. ובפעם השני אמר הנה ברך לקחת, פירוש מה שברכתי כבר איני מתחרט עליו, וברך ולא אשיבנה, שגם אברך עוד להם, וזה נתוסף בזכות יצחק, ולכן ענה לו בלק, גם קב לא תקבנו גם ברך לא תברכנו, כנגד השני דברים שאמר בלעם, הנה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה. ובפעם השלישי אמר בלעם מברכך ברוך ואורריך ארוה, לא הניח כלל שום מקום שיחול עליהם קללה, ואדרבה המקללם יהיה מקולל, וזהו ואורריך ארוה, ולכן ענה לו בלק ועתה ברח לך אל מקומך לפי שעתה אינו מצפה כלל שיקללם. ולכן אמר לו גם כן ג' דברים, לא תלך עמהם במעשה, לא תאר בדיבור שאף בביתו לא יקללם, כי ברוך הוא שלא יקללם אפילו במחשבה.

או מה שאמר ג' לשונות הללו לפי שכלליות התורה הם מצות עשה ומצות לא תעשה והלימוד בתורה, והלימוד כוללת שתיים עשה ולא תעשה, ועשה הוא נקרא ימין ולא תעשה נקרא שמאל, כי ידוע דרך האדם שרוצה לעשות איזה דבר ביד ימין הוא עושה הדבר, וביד השמאל הוא מחזיק הדבר שלא יפול או שלא יתרחק. וזהו כמו לא תעשה שהשמאל הוא על הלאו, שלא יפול, שלא יתרחק כו', אבל הימין הוא עשה שבה עושה, והשלישית היא הלימוד כוללת לשתייהן. ולכן (תמצא) שג' פעמים נאמר לבלעם והזהירוהו על ענין הליכותו, פעם אחת אמר לו הקב"ה לא תלך עמהם, ובפעם השני אמר לו הקב"ה קום לך אתם ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה, ובפעם השלישי אמר לו המלאך ואפס את הדבר אשר אדבר אליך אותו תדבר. והוא רמז לג' מינים הללו, לא תלך הוא לא תעשה, ואחר כך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה הוא עשה, ואחר כך אותו תדבר הוא הלימוד שנקרא דיבור.

³⁷² לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל ה' אלהיו עמו ותרועת מלך בו. בהגרא' - לא הביט און. ד' דברים. דיבור ומעשה ודביקות השם והתורה. "און" הוא הדיבור כמו שנאמר (ישעיה נח, ט) ודבר און. עמל, הוא המעשה. ה' אלהיו עמו, זה דביקות השם. ותרועת מלך, כתרוממו [ושכינת מלכהון], כי היא שעשוע של הקב"ה, והיא התורה. וזה שאמר תחלה "עמו" וכאן "בו", וכמ"ש וחיי עולם נטע בתוכנו. וגם הוא אותיות תורת ע'. ועוד, לא הביט ולא ראה, הוא במצות עשה ולא תעשה. און הוא במצות עשה, עמל בלא תעשה. וכנגדן אמר שלמה המלך ע"ה (קהלת א טו) מעות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות, לכן אמר כאן לא הביט שהוא מרחוק בסתר, ראה הוא באתגליא וכו', והכל במעשה. ותרועת מלך בו, הוא בדיבור, שהתורה הוא בדיבור שכולל שניהם כאחד, כמו שאמרו (ס"י פ"ב מ"א) כף זכות וכף חובה ולשון חק מכריע בינתיים. וכן בלוחות שכל כ"ח פירקין דב' ידים כלול בלשון שהוא בכתב ובדיבור.

³⁷³ ז"ל: בשלשים ושתים נתיבות פליאות חכמה חקק י"ה יהו"ה צבאות אלקי ישראל אלקים חיים ומלך עולם אל שדי רחום וחנון רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש הוא, וברא את עולמו בשלשה ספרים בספר וספר וספור.

³⁷⁴ כב ע"ב: ואלו ב' הבריות הן יסוד הכל, זה להוליד בגוף וזה להוליד הרוח, וכמ"ש (ב"מ לג ע"א) דרבו קודם לאביו שזה כו', ולכן זה הברית במעשה וזה בדבור, שהן כוללין התורה והמצות, ועליהן נאמר אם לא בריתי כו', וברית כולל תר"ב מצות והוא הכוללן. [בליקוטיו כשבא אברהם אבינו ע"ה הביט כו' ז' לשונות ז' ימי הבנין שבהן מותר ההסתכלות].

³⁷⁵ ד"ה צדיק איהו כו' - כמו שחכמה עם עמודא דאמצעייתא הוא ז', כן יסוד עם עמודא דאמצעייתא, והכל בזכות התורה שהיא עמודא דאמצעייתא והברית ביסוד, שבשניהם נכלל כל השם כמ"ש, וצדיק איהו בצלמו כדמותו.

³⁷⁶ ד"ה וקשתא וחצים דסטרא דקדושה - ימינא ושמאלא, ואינון ה"ה כו', וכן הוא כאן, שלחו"ג בכל א' ה', ג' ווין, והן כנפיו, והכל בצדיק דכליל הו"ה שלימה, והן קשתא וחצים. וצנה וסוחרה אמתו, הוא הו"ה אחרת דכליל עמודא דאמצעייתא. וזש"ש זכאה איהו מאן דנטיר ברית מילה

מה ע"ד ד"ה דביה זכי³⁷⁷, והם כנגד נפש ורוח, והם ב' בריתות, ברית התורה וברית המילה. וז"ש (ערכין טו ע"א) גדול האומר בפיו יותר מן העושה מעשה (באונס ומפתה נ' שקלים ובמוציא שם רע מאה, שהם פגמו במלת המעור ומוציא שם רע פגם במלת הלשון, ספר צ כג ע"ד³⁷⁸). וז"ש (ב"ק צג ע"א) כל המוסר דין על חבירו הוא נענש תחילה, שזה חטא במעשה וזה בלשון. וז"ש שם, אוי לו לצועק יותר מן הנצעק כו' (ביאוריו לאגדות ב"ק שם³⁷⁹), וז"ש ב"מ (לג ע"א) אבדת רבו ואבדת אביו אבדת רבו קודמת, שזה מוליד בגוף ונפש, וזה ברוח. ובריי"ת הוא תרי"ב מצות והוא הכולל (ספר יצירה עג ע"ג)³⁸⁰.

[ג] כמו שהמטר וכל מעשה העולם הזה תלוי באדים העולים מן הארץ, כן כל מעשה השכינה והנהגת עולם הזה תלוי בהבל פיו של אדם, הן לטוב או להיפך { ח }.

(ח) תיקו"ז קל ע"ב וע"ג³⁸¹, והנאון בעל חיי אדם אמר בשם רבינו ז"ל על מארז"ל (יומא כב ע"ב) שאול באחת ועלתה לו דוד בשמים ולא עלתה לו. ודקדק ז"ל, וכי משא פנים בדבר. ותירץ כי ידוע, כי מכל דיבור שיוצא מפי הקב"ה נבראו פ"ה אלפים רבואות עולמות, וכולם יש להם חיות לקיום ע"י מי שמקיים הדיבור. והנה יש מצות כלליות ומצות פרטיות, ר"ל מצות כלליות שמצווים בהם כל ישראל או אנשים פרטים, ומצות פרטים הוא כשיצוה לאיזה אדם לעשות. והנה כשיעבור אחד על איזה מצוה, אף שפוגם בשורש נשמתו, מ"מ אינו מפסיק החיות מן העולמות, כי יש אחרים שמקיימים הדיבור. משא"כ כשהמצוה היא לאדם יחיד, אז גדול עונו מנשוא, כי הוא מבטל כל העולמות. ובזה אתי שפיר, כי דוד עבר רק על מעשה אוריה והסתה, שהם רק מצות כלליות. משא"כ שאול, שעבר על מצוה פרטית, שאמר (שמואל א' טו יח) לך והחרמת עמלק, לכן נענש, עכ"ד בספר שערי רחמים.

ואורייתא דאיהו עמודא דאמצעיתא, דתרווייהו מגינין עליה חד בעלמא דא וחד בעלמא דאתי, והן שתי בריתות, ברית הלשון וברית המעור. וברית המעור מוליד בגופני הוא העוה"ז, והוא בה' תתאה, העוה"ז. וברית הלשון מוליד ברוחני העוה"ב, והוא בפה, ה' עלאה. פתוחי חותם, ה' תנועות גדולות וה' תנועות קטנות, פתוחי חותם, ותולדותיהם, ה"ח וה"ג. וכן הוא בברית המעור, ה"ח וה"ג. וזה מוליד בנים וזה תלמידים הנק' בנים, שכבוד רבו כו' שזה מביאו לחיי עוה"ב וזה מביאו כו'.

³⁷⁷ ד"ה דביה זכי לעלמא דאתי - כמ"ש (סנהדרין צ ע"א) כל ישראל יש להם חלק לעה"ב שנאמר ועמך כלם צדיקים, בדרגא דצדיק.

³⁷⁸ [טו ע"א]: בין ז"נ יסוד, וז"ש בס"י (פ"א מ"ג) ע"ס בלימה כמספר עשר אצבעות חמש כנגד חמש, וברית יחיד מכוון באמצע, במילת הלשון ובמילת המעור, והן שני בריתות של התורה, א' ברית התורה, וא' ברית המילה, וז"ש (ערכין טו ע"א) גדול האומר בפיו יותר מן העושה מעשה, באונס ומפתה נ' שקלים ובמוציא שם רע מאה, שאונס ומפתה פגמו במלת המעור בזו"נ, ומוציא שם רע פגם במילת הלשון באו"א, וזה חומר של לשון הרע, שפוגם בזיווג העליון, והוא דעת שמברח מן הקצה, בכל הזיווגים שמתחיל בפה בסוד זווג של א"א, בסוד נשוק, ואח"כ מתלבש עיקר הלשון בגוף כידוע.

³⁷⁹ כל המוסר דין - שזה במעשה חטא, וזה בלשון זכר, וכמ"ש לא אוסיף לקלל עוד כו', ר"ל לא אוסיף מלמעלה בדכורא, ובדכורא דינא קשיא, ונוק' דינא רפיא. ולכן החמירה תורה במקלל אביו ואמו יותר מבמכה, וכמ"ש נמצא האומר בפיו חמור כו', ובסוד בלעם ובלק [עי' עוד אד"א במדבר כב ז] וז"ש אוי לו לצעוק.

³⁸⁰ פ"ו מ"ז: אלו ב' הבריתות הן יסוד הכל, זה להוליד בגוף וזה להוליד הרוח, וכמ"ש (ב"מ לג ע"א) דרבו קודם לאביו שזה כו', ולכן זה הברית במעשה וזה בדבור, שהן כוללן התורה והמצות, ועליהן נאמר אם לא בריתי כו', וברית כולל תרי"ב מצות והוא הכולל [ועי' תיקו"ז נג ע"ג].

³⁸¹ ד"ה ובגין הבל: והכל תליא בהבל פיו דכל עלמא תליא במה שמוציא מפיו, וז"ש ובג"ד יש הבל כו' דכל הארץ תליא ב', וכל הנעשה על הארץ תליא בהבל.

[ד] החכם ממעט אפילו בדברים הנצרכים לו, ועוד מדרגה מעולה מזו, מי שמושל אפילו במחשבתו מלחשוב מחשבות בטילות, שכל מעשי האדם הולכים אחר מחשבתו {ט}.

{ט} משלי יז כז³⁸², מזו לב³⁸³.

[ה] החכם לא ישמיע קולו בשחוק, כי לכבודת חכמתו, אפילו כל רוחות ההיתול שבעולם אין מזיזין אותו ממקומו, כאילן מאכל, שמפני כבודת פירותיו לא ישוב מפני הרוח. אבל הכסיל רוח ההיתול וליצנות, כל שהוא יניע לבבו למלאת שחוק פיו בקולי קולות (ואש הגיהנם תוקד בפיו), כאילן סרק, שמפני קלותו נדף מרוח כל שהוא. {י} וז"ש (קהלת ז ו) כי כקול הסירים תחת הסיר (של הגיהנם) כן שחוק הכסיל (ישעיה ז א³⁸⁴).

{י} וכן לענין הפחד ממקרי העולם, מי שהוא קל מן המצות ינוע לבבו מרוח כל שהוא כאילן סרק, וכמ"ש (ישעיה לג יד) פחדו בציון הטאים (עי' ברכות ס ע"א) ובספר אמונה והשגחה ד' בהערה בשם הגר"א ז"ל. ומצאתי כתוב בכתבי תלמידי הגר"א ז"ל על מ"ש (ברכות סב ע"ב) על כל מושב שב חוץ מן הקורה, פי' אפילו רחבה הרבה, ומיירי שמונחת במקום גבוה, לכך אין להלך על נסרים שמונחים במקום גבוה אפילו רחבים הרבה, כי תיכף שבא לאדם שום פחד מתחיל השטן לקטרג. ועוד מצאתי כתוב שם על מ"ש (ברכות סב ע"א) שעיר בשעיר מיחלף, שהמפחד בלילה, כשלן בשדה בין הבהמות לא ישכב בין העזים רק בין הכבשים, ואז יתוסף לו שמירה, וזו קבלה.

[ו] מג' סבות האדם מבטל מן התורה: א', טרדת התאות, שסובר שזהו עצם הטוב, ולעולם יתקיים אצלו. ב', מפני שנמשך אחר דברים בטלים, וקשה לו מאד לפרוש מהם. [ענין גודל התאוה לדבר דברים בטלים וליצנות, אף שאין בהם הנאת הגוף, מפני שבכל דבר שאדם עושה נותנים

- מאיר האבן -

³⁸² חושף אַמְרֵיו יוֹדֵעַ דַּעַת יְקָר [יקר רוח] אִישׁ תְּבוּנָה. בהגר"א - חושך וגו', מי שמונע אפילו דבריו הנצרכים לו, הוא דעת יקר רוח, כלומר מי שאצלו יקר, אף מחשבה שאינו רוצה לבטלה הוא איש תבונה.

³⁸³ השומר לשונו יגרם שמירת נפשו לטוב, ועוד מושל ברוחו הוא במחשבתו, הוא טוב יותר מלוכד עיר, שכל מעשה האדם הולכים אחר מחשבתו, ורוחו הוא מחשבה, כמ"ש ותוכן רוחות ה', וז"ש בזוהר תלת רוחין אינון מד"ע, וכל הג' כלולין כאן.

³⁸⁴ נדצ"ל ז ב, וַיִּגְדַּל לְבַיִת דָּוִד לְאֹמֶר נָחָה אָרְם עַל אֶפְרַיִם וַיִּנְעַ לְבָבו וּלְבָב עַמּוֹ פָּנוּעַ עֲצֵי יַעַר מִפְּנֵי רֹחַ. בהגר"א - וינע לבבו וגו' כנוע עצי היער. המשיל הכתוב תנועת לבבם אל נוע עצי היער, והוא על דרך שאמרו חז"ל (בר"ר פט"ז סי' ו) שאלו לאילני מאכל מאי טעמא אין קולכם נשמע, והשיבו שכבר נשמעים על ידי פירותיהם. ושאלו לאילני סרק מאי טעמא משמיעים קולם, והשיבו כי אינם נשמעים בלאו הכי. והענין, כי אילני מאכל מפני כבודת פירותיהם לא ישובו מפני הרוח, אבל אלני סרק מפני קלותם מבלי פירות על כן תדפנו רוח כל שהוא. וזה שאמר כאן, היו מתייראין מרוח כל שהוא מפני קלותם מן המצות, וזהו בחינת כנוע עצי היער. והנה הסירים פחיתותן יותר אף מכל עצי היער, ואין קולם נשמע בעת גדילתן, אלא בעת שרפתן שנשרפים תחת הסיר משמיעים קולם לאמר שראויין לשרפם תחת הסיר ככל עצי הגן. ובדמיונם חלוקת אנשים, כי יתרון האדם על בעלי חיים זולתו, החכמה וכח השחוק שלא נמצא בשום בעל חיים כמותם, ובעלי החכמה לא ישמיעו קולם בשחוק כי לכבודת חכמתו אפילו כל רוחות ההיתול שבעולם אין מזיזין אותו ממקומו, אבל הכסיל רוח ההיתול וליצנות כל שהוא יתנועע לבבו ודעתו למלאות פיו שחוק בקולי קולות, אף כי בשחוק יכאב לב ואש הגיהנם תוקד בפיו, משמיע קולו לאמר, כי ראוי לשחוק תחת הסיר של גיהנם ככל בעלי החכמה. וזה שאמר המלך החכם (קהלת ז ו): כי כקול הסירים תחת הסיר כן שחוק הכסיל.

לו רוח ממרום, וזה הרוח אין לו מנוחה עד שיעשה עוד דברים כאלה, ובזה יש לו נחת רוח, הן במצוה והן בעבירה, וז"ש (אבות פ"ד מ"ב) מצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. ולפי ערך גודל המצוה או העבירה, כן יגדל כח ההמשכה של הרוח. וע"כ בלמוד התורה שהוא גדול מכל המצוות, יגדל כח ההמשכה של רוח הקדושה, ולהיפך בדברים בטלים וליצנות, שהוא היפך התורה, והוא גדול מכל העבירות, וע"כ גדלה מאד כח ההמשכה של רוח הטומאה, וההנאה גדולה מכל העבירות (משלי א כג³⁸⁵). ג', מפני שרוצה להשיג התורה בלא עמל ויגיעה. וכשרואה שאינו מוצא בה טעם, עוזב אותה. והנה סבה הא' צריך לרפאותה בזכרון יום המיתה וכו'. ולענין הב' שאין בו הנאת הגוף ממש, רק מפני כח ההמשכה של רוח הטומאה, צריך להתבונן כי אם יתדבק בתורה וישיג על ידה רוח הקודש, בוודאי יהיה ההנאה יותר גדולה מרוח הטומאה, מפני שהיא הנאה האמיתית. ולענין הג', אם ירצה לעמול על התורה, אז ירגיש בה מתיקות, ועי"ז ישיג אהבת התורה (משלי א כב³⁸⁶, כג³⁸⁷).

[ז] כמו שהרעב, כשאוכל בעת רעבו אז הוא לו להועיל, ואם לאו, עבר השעה ונכחש כחו ואינו מועילו. כן בד"ת, לא תאמר כשאפנה אשנה וכו', וכן בעת שרוצים ללמוד ממך, למוד עמהם, שלא יאבד תורתך, כמ"ש (אבות פ"ד מ"ד) שחביריך יקיימוה בידך, ואל בינתך אל תשען (משלי ג ה), וכמ"ש (תענית ז ע"א) מתלמידי יותר מכולם. וכ"ש שצריך ללמוד עם בני ביתו, שהם מצוין אצלו תמיד, ואם ישכח יזכירוהו. ומי שאינו עושה כן, ינחל רוח, {יא} ואפילו אותו שאינו ראוי לכך, רק שיש לו חידושי תורה מאביו או מרבו, אפילו הכי ילמד לאחרים, ולא יאמר עדיין אינו ראוי {יב}.

{יא} משלי יא כט³⁸⁸.

{יב} וזה מרומז במ"ש (ברכות סב ע"ב) אדכפנת אכול כו', ואמרו כל אכילה ושתייה כו', בדברי תורה כו'. וכן מ"ש (ברכות שם) בר מזבין תאני, קאי על דברי תורה של אביו, כמ"ש כי נוצר תאנה יאכל פריה כו' (ביאורו שם)³⁸⁹.

- מאיר האבן -

³⁸⁵ עי' לעיל הערה 318.

³⁸⁶ בני אדם המתרחקין עצמן מן התורה הוא מחמת ג' ענינים: א', מחמת שנתפתו ביצרם לילך אחר תאות עוה"ז, וסוברים שזהו בעצם טוב, ויהיה זה כמו כן לעולם. והב', מחמת שחפצים לדבר דברים בטלים, אף שאין בזה הנאת עוה"ז, מ"מ הוא מתוק אצלם. והג', מחמת שתלמודם קשה עליהם, ורוצים שיהיה בא מעצמו התורה להם בלי טורח, וכשרואין שאין התורה בא לידם, עוזבין אותה כי אינן רואין מתיקותיה.

³⁸⁷ הובא לעיל הערה 318.

³⁸⁸ עכר ביתו ינחל רוח וְעָבַד אוֹיֵל לַחֲכָם לָב. בהגר"א - מי שאינו לומד עם בני ביתו, שהם אצלו תמיד, ינחל רוח, שישכח ולא יהיה לו מי שיזכיר אותו. אבל הלומד עם בני ביתו, הם אצלו תמיד ויזכרוהו. ועבד אויל לחכם לב, הלומד בד בבד, כמ"ש (תענית ז ע"א) ולא עוד אלא שמתפשין, הוא יהיה עבד למי שמחכים אחרים, והוא חכם לב, כי יצטרך לו לשאול ממנו מה שאינו יודע.

³⁸⁹ כי נוצר תאנה יאכל פריה, כשרוצים ללמוד ממך, אז מכור תורתך, ולמד עמהם, שלא יאבד, כמ"ש (אבות פ"ד מ"ד) שחבריך יקיימוהו בידך. ואל בינתך אל תשען כו', ומתלמידי יותר מכולם.

[ח] ללמוד בעצמו קודם למעשה המצות, אבל ללמד לאחרים מעשה קודם {יג}.

{יג} וז"ש (ב"ק יז ע"א) הא למיגמר הא לאגמורי (ביאורו שם)³⁹⁰.

[ט] כל תיבה ותיבה שאדם לומד היא שקולה כנגד כל המצות, א"כ כשלומד למשל דף א', מקיים כמה מאות מצות, שכל אחת בפני עצמה שקולה כנגד שאר כל המצות {יד}.

{יד} וע"כ אין מבטלין מת"ת לקיים שאר מצות, רק במצוה שאי אפשר שתעשה על ידי אחרים, כמ"ש ביו"ד סי' רמו סעיף יח. (שנות אליהו פ"א מ"א³⁹¹, מכל דיבור שאדם לומד נברא מלאך קדוש והם מליצים עליו) משלי יט ד³⁹², ועי' תז"ח ו ע"ג³⁹³, שמהבל ודיבור וקול של הצדיקים שעוסקים בתורה, נעשה גוף ונפש ורוח להתלבש בהם הצדיקים שכבר מתו, לרדת בהם לעולם הזה.

[י] שכר התורה עץ חיים, ושל מצות ג"ע. והפכם הוא חרבו של מלאך המות וגיהנם {טו}.

{טו} שה"ש ג ז³⁹⁴, ה³⁹⁵. וכן כתב באגדות ברכות³⁹⁶ על מ"ש שם לא ע"א: וי לן דמיתנן וי לן דמיתנן, כי ב' מיתות הן, כמ"ש מות תמות, מות ושואל, שהן נגד עץ חיים וגן

ואפילו אותו שאינו ראוי לכך, רק ש"ל מאביו או רבו, אפ"ה ילמד לאחרים ולא יאמר עדיין איני ראוי וכו'.

³⁹⁰ ארבע"ח הוא אזילנא כו' - עי' תוס' ד"ה והאמר, בשם השאלות, אבל א"צ למחוק. ורב"ח קאי על ענין הנ"ל, דכד הוי בעי מילאת מר"י, אחר שיצא מבה"כ, לא הוי פשט ליה, עד דמנח תפילין קודם. והוי א"ל טעם לזה, שהרי על מטתו של חזקיה, אמרו קיים ולא לימד, אלמא דקיום קודם ללימוד. וע"ז פריך, והארץ כו', שתלמוד מביא לידי מעשה, אלמא שתלמוד קודם. ומשני ע"ז, דל"ק, דלמגמר קודם למעשה, ולאגמורי הוא אחר המעשה. וכן הוא בהדיא בירושלמי פרק היה קורא, ארבע"א כו' עד אר"י עד יעקב תרמוסאה כו'.

³⁹¹ פאה פ"א מ"א: נאמר והגית, לומר שחייב אדם ללמוד תורה יום ולילה. אך אם צריך לעסוק במצוה או בדרך ארץ שהוא ג"כ מצוה, אזי הוא פוטר את עצמו בתיבה אחת. ונקיט התנא הא דאין לת"ת שיעור למטה, להורות שצריך האדם מאד מאד לחבב את התורה, דבכל תיבה ותיבה שלומד בה, הוא מצוה בפני עצמו. והראיה שיוצא בתיבה אחת מצות לימוד תורה, שהיא שקולה נגד כל המצות. והכלל בזה, שאין מבטלין ת"ת אפילו למצוה אם יכולה להעשות על ידי אחרים. והשכל מחייב בזה, מפני שכל תיבה ותיבה בפני עצמה הוא מצוה גדול, והיא שקולה נגד כולם, א"כ כשלומד למשל דף א', מקיים כמה מאות מצות, ואם כן בודאי יותר טוב לקיים מאה מצות ממצוה אחת.

³⁹² הון יסיף רעים רבים וְדָל מְרַעֵהוּ פֶּרֶד. בהגר"א - כשאדם הוא עשיר בתורה, הוא יוסיף לו תמיד רעים רבים בעוה"ב, כי בכל דיבור ודיבור שלומד, הוא בורא מלאך קדוש, והוא רעהו. אבל הדל בתורה, אפי' רעהו, והוא נשמתו, ג"כ יפרד ממנו, והוא שנכרת הנשמה מהנפש ונפרד ממנו.

³⁹³ ר"ל, שהבל נעשה להם גוף דדבור נפש וקול רוח, והנשמה רוכבת עליהם כידוע, והן נגד הכסא ומלכות ות"ת, והנשמה נגד בינה.

³⁹⁴ יש עץ החיים וגן עדן, עץ חיים למחזיקים בתורה, וג"ע למקיימי המצות, ומקיימי ישוב הארץ על פי משפט, כמ"ש (משלי כט ד) מלך במשפט יעמיד ארץ, כי תמיד היו צריכין בישראל להיות שניהם, כמ"ש (סנהדרין ה ע"א) לא יסור שבט מיהודה, אלו ראשי גליות ומחוקק וכו', אלו שמלמדים תורה כו'. א"כ אלו המחזיקים במשפט, מלך במשפט יעמיד ארץ, ולעולם ירשו ארץ, הוא ג"ע. ואלו שמלמדים תורה, הוא עץ החיים, וזהו לעץ החיים. אבל אם ח"ו אינם עושין כן, כ"א בטלו, אז ערוך וכו', גם היא כו', לפי שאין מעמיד במשפט ארץ הוכן שיהא בגיהנם, וארץ עיפתה היפוך ג"כ. ואם אין עוסק בתורה עץ החיים, הרי חרב של מלאך המות, שהוא גם כן היפך עץ החיים וחי לעולם.

עדן וכו'. וז"ש הי תורה והי מצוה דמגני עלן, כי התורה עץ חיים היא וכו', והיא קולטת מן המיתה, ומצות מצילין מן הגהנם, כמ"ש כי נר מצוה, וכמ"ש במדרש רות כל פקודא ופקודא כו' (עי' מדרש רות החדש פ"א אות ג')³⁹⁷, ובשבילם זוכה לארץ החיים, וכמ"ש ועמך כולם צדיקים וכו', והוא במיתה לנפש וגיהנם לנשמה וכו'.

[יא] העוסק בתורה וכן המחזיק תלמיד חכם {טז} ניצול מסכין פגום דמלאך המות³⁹⁸, ואינו שולט רק על הגוף {יז}.

³⁹⁵ כולם אחזי חרב – היינו גבור שולף חרב, והב' מלומדי מלחמה, היינו תכסיסי מלחמה וכו' וזהו ב' דברים שצריך להיות הדין בקי בהם שיהיה בקי בתורה שהוא כמו כלי זיין ושיהא בקי בישובו של עולם שהוא כמו תכסיסי מלחמה, וזהו שכתוב כולם אחוזי חרב שהם בקיאים בתורה ויודעים כל דין על בוריו ומלומדי מלחמה שהם בקיאים בישובו של עולם.

³⁹⁶ ז"ל הגמ': אמרו ליה רבנן לרב המנונא זוטי בהלולא דמר בריה דרבינא לישרי לן מר אמר להו ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן אמרי ליה אנן מה נעני בתוך אמר להו הי תורה והי מצוה דמגנו עלן. [שהרב ישיר לנו. אמר להם אולי לנו שנמות אולי לנו שנמות. אמרו לו, ומה אנו עונים אחרך, אמר להם: הרי יש תורה ויש מצות שיגן עלינו], ע"כ. בהגר"א - שב' מיתות הן, כמ"ש מות תמות, מות ושאל, שהן נגד עץ חיים וג"ע, שהוא דכר ונוק'. וז"ש הי תורה והי מצוה, כי תורה עץ חיים היא כו', והיא קולטת מן המיתה. ומצות מצילין מן הגיהנם, כמ"ש (משלי ו כג) כי נר מצוה. וכמ"ש במדרש רות, כל פקודא ופקודא כו', ובשבילם זוכה לארץ החיים, וכמ"ש ועמך כולם צדיקים ואמר וי שהוא סוד ו"י וכו'.

³⁹⁷ אם תזכה באורייתא, כל אות ואות יהיה מלאך דיעזרך באתרא הדין. ואורייתא דאקרי אורחא.

³⁹⁸ עי' לעיל הערה 218.

{טז} עי' זוהר ח"א קלא ע"ב³⁹⁹ רמב ע"א⁴⁰⁰, והמתרפים לעשות גמ"ח וצדקה עם בעלי תורה, נקראים רפאים, ועליהם נאמר (ישעיה כו יד) רפאים בל יקומו, תז"ח ז ע"א וע"ב⁴⁰¹. ומי שהוא קמצן, שאינו מחזיק ידי לומדי תורה, אף שהוא בעצמו לומד תורה,

- מאיר האבן -

³⁹⁹ ז"ל: רבי אלעזר פתח ואמר (תהלים קיט יח) גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך כמה אינון בני נשא טפשיין דלא ידעיין ולא מסתכלין לאשתדלא באורייתא בגין דאורייתא כל חיינן וכל חירו וכל טוב בעלמא דין ובעלמא דאתי (ההוא חירו דעלמא דין ודעלמא דאתי איהו) (נ"א ההוא חירו דעלמא דאתי איהו חיינן בעלמא דין) חיינן אינון בעלמא דין דיזכון ליומין שלמין בהאי עלמא כמה דאת אמר (שמות כג כו) את מספר ימיך אמלא וליומין אריכין בעלמא דאתי בגין דאינון חיינן שלימין אינון חיינן דחידו חיי בלא עציבו חיינן דאינון חיינן חירו בעלמא דין חירו דכלא דכל מאן דאשתדל באורייתא לא יכלין לשלטאה עלוי כל עמין דעלמא ואי תימא אינון בני שמד גזרה היא מלעילא כגון רבי עקיבא וחבריו וכך סליק במחשבה חירו דמלאך המות דלא יכיל לשלטאה עלוי והכי הוא ודאי דאי אדם הוה אתדבק באילנא דחיי דאיהו אורייתא לא גרים מותא ליה ולכל עלמא ובגין כך כד יהב קב"ה אורייתא לישראל מה כתיב בה (שמות לב טז) חרות על הלוחות והא אוקמוה ואלמלא אינון לא חטו ושבקו אילנא דחיי לא גרמו מותא לעלמא כמלקדמין וקב"ה אמר (תהלים פב ו) אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם חבלתון גרמיכון אכן כאדם תמותון וגו' ועל דא כל מאן דאשתדל באורייתא לא יכיל לשלטאה עלוי ההוא חויה בישא דאחשיך עלמא אמר רבי ייסא אי הכי משה אמאי מית דאי הכי כיון דלא חב לא ימות (ואמאי ימות) א"ל ודאי מית אבל לא שלטא ביה קאמרין אלא לא מית על ידוי ולא אסתאב ביה ולא מית.

תרגום: רבי אלעזר פתח ואמר, גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך. כמה טפשים האנשים שלא יודעים ולא מסתכלים לעסוק בתורה, משום שהתורה כל החיים וכל החירות וכל הטוב בעולם הזה ובעולם הבא. (החרות ההיא של העולם הזה ושל העולם הבא היא. (נ"א) החרות ההיא של העולם הבא היא החיים בעולם הזה). החיים הם בעולם הזה, שיזכו לימים שלמים בעולם הזה, כמו שנאמר "את מספר ימיך אמלא", ולימים ארוכים בעולם הבא, משום שהם חיים שלמים, הם חיים של שמחה, חיים בלי עצבות, חיים שהם חיי חירות בעולם הזה, חרות של הכל. שכל מי שעוסק בתורה, אין יכולים לשלוט עליו כל העמים של העולם. ואם תאמר, אותם בני השמד. גזרה היא מלמעלה, כמו רבי עקיבא וחבריו, וכך עלתה במחשבה. חירות של מלאך המות שלא יכול לשלוט עליו, וכך זה ודאי. שאם אדם היה נדבק בעץ החיים שהיא התורה, לא היה גורם מות לו ולכל העולם. ולכן כשנתן הקדוש ברוך הוא תורה לישראל, מה כתוב בה, "חרות על הלחת", והרי פרשוה. ואלמלא הם לא חטאו ועזבו את עץ החיים, לא היו גורמים מות לעולם כבתחלה. והקדוש ברוך הוא אמר, "אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם". חבלתם את עצמכם, "אכן כאדם תמותון" וגו'. ועל כן, כל מי שעוסק בתורה, אין יכול לשלוט עליו הנחש הרע ההוא שהחשיך את העולם. אמר רבי ייסא, אם כך, למה משה מת, שאם כך, כיון שלא חטא, לא ימות. (ולמה ימות). אמר לו, ודאי מת, אבל אמרנו שלא שלט בו, אלא לא מת על ידו ולא נטמא בו, ולא מת.

⁴⁰⁰ ז"ל: תו שאיל ואמר בנוי דיעקב כלהו תריסר שבטין אתסדרו לתתא כגוונא דלעילא אמאי אקדים בברכאן זבולון ליששכר תדיר והא יששכר אשתדלותיה באורייתא ואורייתא אקדים בכל אתר אמאי אקדים ליה זבולון בברכאן אבוי אקדים ליה משה אקדים ליה אלא זבולון זכה על דאפיק פתא מפומיה ויהב לפומיה דיששכר בגיני כך אקדים ליה בברכאן מהכא אוליפנא מאן דסעיד למריה דאורייתא נטיל ברכאן מעילא ותתא ולא עוד אלא דזכי לתרי פתורי מה דלא זכי בר נש אחרא זכי לעותרא דיתברך בהאי עלמא וזכי למהוי ליה חולקא בעלמא דאתי הדא הוא דכתיב (בראשית מט יג) זבולון לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות כיון דכתיב לחוף ימים אמאי והוא לחוף אניות אלא לחוף ימים בעלמא דין לחוף אניות בעלמא דאתי כמה דאת אמר (תהלים קד כו) שם אניות יהלכון וגו' דתמן הוא נגידו דעלמא דאתי.

תרגום: עוד שאל ואמר, כל בני יעקב שנים עשר שבטים, נסדרו למטה כדוגמא שלמעלה. למה זבולון קודם ליששכר תמיד בברכות, והרי יששכר עסקו בתורה, ותורה קודמת בכל מקום, למה הקדים את זבולון בברכות, אבוי הקדים אותו, משה הקדים אותו. אלא זבולון זכה לזה על שהוציא פת מפיו ונתן לפיו של יששכר, לכן הקדימו בברכות. מכאן למדנו, מי שזן את בעל התורה, נוטל ברכות למעלה ולמטה, ולא עוד, אלא שזוכה לשני שלחנות, מה שלא זוכה בן אדם אחר. זוכה לעושר שיתברך בעולם הזה, וזוכה להיות לו חלק בעולם הבא. זהו שכתוב "זבולון לחוף ימים ישכון והוא לחוף אניות". כיון שכתוב "לחוף ימים", אז למה "והוא לחוף אניות". אלא "לחוף ימים" בעולם הזה, "לחוף אניות" בעולם הבא, כמו שנאמר "שם אניות יהלכון" וגו', ששם הוא שפע העולם הבא.

⁴⁰¹ ז"ל: כי טל אורות טלך (ישעיה כו יט) ודא יו"ד ה"א וא"ו האי איהו חשבן ט"ל אורייתא דבעל פה דאיהו ה"א שית סדרי משנה איהו בחשבן ה"א שית סדרי משנה איהו בחשבן ה"א ובגינה אוקמוה מארי מתניתין כל העוסק בטל תורה טל תורה מחיהו והאי איהו דמצילן בה מוריד ה"ט"ל וקודשא בריך הוא אמר (הושע יא) לא אבא בעיר משל לבת מלך דאזל בעלה למדינת הים ולזמנא